

ROMEO — DHE — XHULIETA

WILLIAM SHAKESPEARE

WILLIAM SHAKESPEARE

- Vepra -

Argeta - LMG

William Shakespeare

Romeo dhe Zhulieta

E përktheu nga origjinali anglisht
Haxhi Merko

Argeta - LMG

Titulli i originalit
William Shakespeare
Romeo and Juliet

Përktheu nga origjinali
Haxhi Merko

Botues
Mehmet Gëzhilli

Redaktori:
Dhori Qiriazi
Nelson Qirjaku

Kopertina
Kleida Maluka

Punoi në kompjuter
Eva Kukaleshi

Copyright © i këtij botimi Argeta-LMG, Tiranë, 2010

ISBN 978-99956-17-29-5

Adresa
Bulevardi Bajram Curri
Pal. 35, Shk.1, Ap. 12
Tiranë, Shqipëri
Tel: +355 4 2244206
Cel: 069 20 96 205 / 069 20 96 206 / 069 25 25 311
e-mail:argetalmg@yahoo.com

William Shakespeare

UILLIAM SHEKSPIR (1564-1616)

Krijimet e katër shekujve të mëparshëm të tragjedive, kronikave historike dhe komedive të Shekspirit që jetojnë deri më sot, prekin dhe tronditin imagjinatën e shikuesve. Teatrot më të mira të botës dhe aktorët më të shquar gjér tanë përmenden me nderim për shfaqjet e këtyre veprave dhe aktorët e ndiejnë veten të lumtur kur luajnë dramat shekspiriane.

Po të shihni shfaqje të tillë ose thjesht të lexoni pjesë të Shekspirit, sigurisht që do të kërkonit të dini sa më shumë për to, të dhënat dhe rrethanat që bënë të krijuar këto vepra. Por kjo nuk është aq e thjeshtë.

Mbi jetën e dramaturgut të madh ka pak të dhëna. Shekspiri nuk shkroi kujtime, nuk mbajti ditar. Asgjë nuk la për ne dhe nuk pati letërķembim me bashkëkohësit e vet, madje nuk kanë mbetur as edhe dorëshkrimet e pjesëve të tij. Deri te ne mbërritën gjithsej vetëm disa dokumente, në të cilat përmenden rrethana të ndryshme të jetës së tij. Çdo njëri nga këto dokumente, na jep vetëm disa fjalë mbi Shekspirin, të studiuara dhe të interpretuara. Ndër vlerësimet historike të rralla përmenden disa copëza letrash, në të cilat dora e Shekspirit ka shkuar ca radhë ose thjesht nënshkrimin e tij.

Shumë breza dijetarësh, të palodhur dhe të vendosur, pak nga pak e fjalëz pas fjalëze mblodhën të dhëna mbi jetën e Shekspirit, i krahasuan ato, i sheshuan, ngritën hamendje dhe i kontrolluan, duke mbushur boshllëqet e biografisë së tij. Lindi kështu shkenca e veçantë – shekspiriane, - mbi studimin e jetës dhe të krijimtarisë së Shekspirit.

Duhej t'i hyhej një pune shumë të madhe, që ne të mundnim të lexonim tani mbi Shekspirin, çka duhet të dimë mbi çdo njeri të kulturuar.

Poeti dramatik anglez Uilliam Shekspir u lind më 23 prill 1564 në qytetin e vogël anglez Stratford, pranë lumit Ejvon. Ishte i biri i Xhon Shekspirit, zejtari dhe tregtar i pasur që u bë më pas pronar dhe që arriti të marrë në qytetin e tij funksione të larta të gjykatësit, dhe i Meri Ardenit e cila rridhete nga një familje e vjetër dhe e pasur katolike. Ka të ngjarë që Shekspiri të jetë edukuar në këtë fe, me vëllezërit Edmund e Zhilbert dhe motrën e tij Xhoana. Tregimet mbi fëmijërinë dhe rininë e tij janë me plot hollësira të bucura, megjithatë studiuesit nuk mundin t'i pranojnë ato plotësisht si të vërteta, arsyeva është se asnjë dokument nuk tregon se në cilën shkollë të komunës i ka kryer ai studimet dhe as se cilën mjeshtëri ka ushtruar, sidomos pas falimentimit që pësoi i ati. Nuk dihet, pra, asgjë për këto vite të stërvitjes dhe të mësimit, megjithatë, studiuesit pohojnë se Shekspiri e kaloi fëmijërinë dhe rininë në Stratford. Ai pati mundësi të shijojë bukuritë e natyrës me shëtitjet nëpër fushat dhe pyjet madhështore që kishin rrëthinat e qytetit të lindjes, të vëzhgojë e të njohë mirë jetën e zakonet e krahanës angleze, të dëgjojë prej gojës së fshatarëve gojëdhënët popullore plot poezi, të njihet mirë me gjuhën e gjallë popullore. Në shkollën që ndoqi në vendlindje, mësoi latinisht, pak greqisht, logjikë e retorikë.

Në moshën gjashtëmbëdhjetëvjeçare, për shkak të keqësimit të gjendjes ekonomike të familjes, i ati kishte tetë fëmijë, Shekspiri u shtrëngua të fitojë vetë mjetet e jetesës. U mor me punë të ndryshme. Ndërkëq, teatri kishte ardhur ndoshta deri tek ai nën aspektin e trupave udhëtuese të autorizuara që nga viti 1572 për t'u organizuar në shoqëri në shërbim të funksionarëve të

mbretërisë, dhe nën formën më popullore, të grupeve të amatorëve që interpretonin, me një shpirt ende të afërt me atë të mesjetës, mistere dhe moralitetë.

Dihet mirë se në moshën tetëmbëdhjetë vjeç (1582), Shekspiri u martua me Eni Heteuejnin, tetë vjet më e madhe se ai, me të cilën pati tri fëmijë. I zhgënjer nga kjo martesë që e bëri pas pak fatkeq, ai më 1586 e la qytetin e tij të lindjes dhe u nis e shkoi në Londër për të kërkuar punë. Në qytetin e madh u gjend pa mjete jetese, pa miq dhe pa të njojur, ai, siç thotë gojëdhëna e përhapur, siguronte në kohët e para jetesën e tij, si kujdestar i kuajve të aristokratëve amatorë të teatrit, në të cilin vinin zotërinjtë e shquar. Më pas, kjo dihet tashmë që është e saktë, Shekspiri filloi të shërbejë në atë teatër. Ai kujdesej që aktorët të dilnin në skenë në kohën e duhur dhe ndodhte të përsëriste rolet kur zëvendësonte suflerin. Me një fjalë, ai njuhу jetën e vështirë të prapaskenës teatrore. Që prej vitit 1588, emri i tij filloi të dëgjohet, nisën ta ngarkonin me role të vogla në atë teatër, që u quajt më vonë "Globus", teatër ky, që me shfajjet që jepte në Londër pati suksese të mëdha. Aktori i madh Shekspir nuk mbeti në vend, sepse formulimi i tij mbi artin e aktrimit, e kryesisht, mjeshtëria madhështore në pjesët që krijoi më vonë, dëshmojnë mbi njuhuritë e tij mahnitëse të ligjit të skenës.

Në kohën që bënte hapat e parë të komedianit dhe të poetit dramatik, ai u bë mikë dhe i mbrojturi i kontit të ri të Southamptonit të cilit i kushtoi veprën e tij të parë *Venera dhe Adonisi* (1593), ndjekur pas pak nga një poemë tjeter e gjatë, *Përdhunimi i Lukrecias* (1594) dhe nga përbledhja e admirueshme dhe enigmatike e Sonetave, drejtuar pjesën më të madhe një marrësi mashkull të maskuar, që nuk do t'u bëhej botimi veçse më 1609. Këto poezi bënë përvete bashkëkohësit dhe vazhdojnë të bëjnë

për vete edhe sot pasardhësit përfuqinë e ndjenjës, mendimin e thellë dhe bukurinë e formës. Murtaja që bëri kërdinë në lagjet e varfra të Londrës më 1592, shkaktoi shpërndarjen e shoqërive të komedianëve. Pas një qëndrimi të shkurtër në Stratford, Shekspiri kthehet në kryeqytet ku fillon atëherë përf të, periudha më frytdhënëse e prodhimit të tij, ajo e një mbrothësie materiale që do t'i lejonte të bëhej njëri nga pronarët më të pasur të Stratfordit dhe bashkaksioneri i shoqërisë "Shërbëtorët e lordit – shambelan" të drejtuar nga Rikard Burbazh. Ajo dha në fillim shfaqjet e saj në teatrin Glob, ku ishte drejtor Shekspiri, më pas u vendos në sallën krejt të re të Fatit, të teatrit në q'Neill të hapët të cilin e linte nganjëherë përf sallën e mbuluar të Blacfriars-it, ose përf Oborrin mbretëror, apo përf turnetë në provincën angleze. Shekspiri, honxhobonxho në këtë çast nga mbarëvajtja e tij dhe e pjekurisë së gjenisë së vet, duket se kishte vendosur të hiqte dorë nga karriera e shkëlqyer që mundi ta ndiqte në një kryeqytet ku ai bënte kokrrën e qejfit. U pa të tërhiqet pak nga pak, nuk bënte më veçse ecejake të shkurtra. Djegia e teatrit Glob më 1613 e vendosi ndoshta që të kthehet përfundimisht në Stratford, ku jetonte akoma e shoqja dhe fëmijët. Atje do të kalonte vitet e fundit të jetës së tij dhe do të vdiste në qetësi më 23 prill 1616.

Disa kritikë dhe historianë janë përpjekur të mbështesin tezën që sipas së cilës Shekspiri nuk ka qenë veçse zëdhënësi i një autori në atë kohë më të shquar, i Frensis Bekonit ose i Kristofer Marlout, ose me lindje aristokrate, si Eduard de Vere, kont i Oksfordit, ose Uilliam Stenlej, konti i gjashtë i Derbit. Por mund të shihet në këto hipoteza, nganjëherë mendjeholla ose më shpesh zhgënjimtare, shfaqja e një moskuptimi themelor kundrejt gjeniut Shekspir, veçantia e të cilit qëndron në demaskimin e paragjykimeve të kastës dhe në ndalimin e vijueshmërisë së tyre.

Po kështu nuk qëndron aspak mendimi për veprën, katalogimi i së cilës qoftë më i vështiri, i quan të tijat vetëm gjashtëmbëdhjetë pjesë ndër tridhjetë e shtatë që i janë atribuar atij, të cilat janë botuar që me gjalljen e autorit dhe në kushte shpesh të dyshimta. Ndodhi më 1623 që dy nga miqtë e tij të shoqërisë "Shërbëtorët e mbretit", Heminje dhe Kondell, botuan një fletë të parë që vërtetonte vërtetësinë e veprës shekspiriane në tërësinë e saj. Duke sakrifikuar kronologjinë për logjikën, ata e ndanë në tre grupe: komeditë, dramat historike dhe tragjeditë. Arbitrariteti i një klasifikimi të tillë bie shpejt në sy. Duke shkuar më tej në kategoritë që na janë bërë familjare, Shekspiri ka nxjerrë në dukje, gjatë jetës së tij, tri gjini, duke i përzierë krejtësisht qeshjet e vëvetësishme me qarjet, bukurinë e çiltër me realitetin më të ndyrë, fisnikërinë dhe shpirtmadhësinë me vesin më të zi.

Mund të dallohen tri periudha të mëdha në prodhimtarinë shekspiriane. Nga 1590 deri më 1601, është koha e rinisë, e fantazisë, e dramave të mëdha historike që miklojnë krenarinë kombëtare të publikut elizabetian. Të kësaj periudhe datohen me tri pjesët *Henriku VI* (1590-1592), *Komedia e keqkuptimeve* (1592), *Rikardi III* (1592-1593), *Titus Andronikus* (1593), *Kryeneċja e zbutur* (1593-1594), *Dy fisnikët e Veronës* (1594), *Hidhërimë të dashurisë pa shpresa* (1594), *Romeo dhe Zhulieta* (1594-1595), *Rikardi II* (1595), *Endrra e një nate vere* (1595), *Mbreti Xhon* (1596), *Tregtari i Venedikut* (1596), *Henriku IV* (1597), *Shumë zhurmë për asgjë* (1598), *Henriku V* (1598), *Jul Cezari* (1599), *Gratë gazmore të Uindsorit* (1599), *Si t'ju pëlqejë* (1599) dhe *Nata e dymbëdhjetë* (1600-1601).

Nga 1600 deri më 1608, është koha e një zhgjëndre që lidhet, për Anglinë, me mbarimin e mbretërimit të Elizabetës. Për poetin, është ajo e një mendimi të bërë më i hidhur, më zhgënijes. Me

këtë periudhë lidhen: *Hamleti* (1600), *Troili dhe Kresida* (1601), *Është mirë gjithçka që mbaron mirë* (1602), *Otello* (1604), *Masë për masë* (1604), *Makbethi* (1605), *Mbreti Lir* (1606), *Antoni dhe Kleopatra* (1606), *Koriolani* (1607), *Timoni nga Athina* (1607).

Një periudhë e fundit hapet atëherë. Poeti duket ta lëshojë veten më me shumë dëshirë në një fantazi përrallore, ku tragjedia gjendet e shndërruar nga ndërhyrja e shpeshtë e të mbinatyryshmes: *Perikliu* (1608), *Cimbelini* (1609), *Përrallë dimri* (1610), *Shtrëngata* (1611) dhe *Henriku VIII* (1612).

E krijuar në një prej epokave më të lavdishme të historisë së teatrit të përgjithshëm, bashkëkohës dhe herë-herë madje nën ndikimin e veprave të Tomas Kidit, Kristofor Marlout, Xhon Lilit dhe Ben Xhonsonit, kjo e Shekspirit karakterizohet nga një ndryshim i jashtëzakonshëm. Duke i përzierë të gjitha gjintë, farsën, komedinë, botën përrallore, dramën, tragedinë, ajo i drejtohej një publiku të shumëllojshëm, i rrjedhur nga të gjitha klasat shoqërore. Publik i zhurmshëm dhe nganjëherë naiv, por i dhënë pas poezisë dhe pas një dendësie të pasur me përfytyrime, që pranonte vëvëtiu të gjitha rregullat e skenës, mungesën e dekorit, pankartat që tregonin ndryshimet e vendeve, djemtë bukuroshë që interpretionin rolet femërore, varférinë e figurimit, bukurinë e një vargu, fuqinë e një shëmbëlltyre, shkëlqimin e një fjale që përsëritej pa pushim.

Shekspiri ka shkruar 37 vepra teatrale, dy poema dhe një përbledhje sonetesh. Në pjesët teatrale ka komedi, drama historike, tragjedi.

Komeditë ngrenë lart drejtësinë në marrëdhëni midis njerëzve, sinqueritetin, ndershëmërinë, miqësinë, qëndrueshmërinë në dashuri, zbulojnë bukuritë e gëzimet e thjeshta të jetës njerëzore. Shekspiri mbron në to të drejtën e njeriut për të qenë

i lirë në vullnetin, veprimet e ndjenjat e tij, rreh problemin e madh të kohës, çlirimin shpirtëror moral të njeriut nga prangat e jetës feudale e të mendësisë mesjetare. Kështu për shembull në komedinë "Ëndrra e një nate vere" shtrohet e drejta e të rinjve për të zgjidhur vetë punët e tyre të zemrës pa ndërhyrjen e egër të të tjerëve, ndërsa te "Nata e dymbëdhjetë" dhe "Kryeneçja e zbutur" ngrihet problemi i barazisë së gruas me burrin. Heronjtë e komedisë shekspiriiane luftojnë për moralin e ri kundra një rrethi armiqësor pa u përkulur përparrë pengesave dhe kurdoherë dalin fitues, ngaqë janë plot iniciativë e gjallëri dhe kanë qëllime të caktuara mirë. Nga ana artistike komeditë shquhen me jetën plot lëvizje që lëvrin në to, me zhvillimin e vrullshëm të veprimit, me larminë e karaktereve dhe me gjallërinë e madhe të dialogëve. Ato janë plot optimizëm dhe brenda tyre shprehët qartë besimi se njeriu mund të arrijë të bëjë një jetë të gëzuar, të bukur e të lumtur të mbështetur në drejtësi.

Dramat historike sjellin subjekte të historisë romake, për shembull "Jul Cezari", por sidomos dramatizojnë kronika të historisë angleze "Rikardi II", "Rikardi III", "Henriku IV" etj., dhe paraqesin anën tragjike të realitetit. Në kronikat historike Shekspiri demaskon feudalët që me grindjet e tyre pa fund e zhysin vendin në gjakderdhje, e shkatërrojnë atë dhe pengojnë zhvillimin e kombit.

Tragjeditë trajtojnë me ngjyra thellësisht tragjike probleme ndër më të ndërlikuara të jetës, pasqyrojnë rritjen e kontradiktave shoqërore në Anglinë e fillimit të shekullit XVII, humbjen e besimit se mund të ndreqet e keqja e se mund të përbushen idealet humaniste në kushtet ekzistuese. Duke u përpjekur të depërtøjë thellë në marrëdhëniet njerëzore, Shekspiri bindet se njerëzimi është ende larg lumturisë së kulluar për të cilën kishin ëndërruar

mendjet e përparuara të Rilindjes. Ai sheh se drejtësia e lumturia nuk mund të arrihen në një shoqëri ku sundojnë egoizmi; ambicia dhe hipokrizia.

Të ndërtuara me mjeshtëri të madhe artistike, të ngjeshura me mendime të thella, tragjeditë janë kryeveprat e Shekspirit. Ndërto përmendim “Romeo dhe Zhulietën”, “Hamletin”, “Otellen”, “Makbethin”, “Mbretin Lir”. Kritikët i kanë vënë përsëri në dukje gabimet e shpeshta të Shekspirit në fushat e historisë dhe të gjeografisë dhe i kanë treguar haptazi anakronizmat, pabesueshmëritë, paqartësitë dhe “mëkatet e shijes” së tij. Ankesa këto të vogla, për sa i përket fuqisë së një krijuesi gjeni që e ka bërë teatrin pasqyrën e gjithësisë dhe me secilin prej personazheve të mëdhenj të tij, Zhulietën, Hamletin, Makbethin, Rikardin III, Romeo, Jagon, Shajlokun, Lirin, Falstafin, Ofelinë, Desdemonën, Violan, Rozalindën etj., ka krijuar tipin fillestar me një qëndrim sjelljeje të njeriut përpara enigmës së botës, ose me njérin prej pasioneve që e gllabërojnë ose që e lartësojnë atë. Pjesët e Shekspirit u shfaqën në skenën e teatrit londinez “Globus”, ku luanin aktorët e mëdhenj anglezë Rikard Berbejxhi për rolet tragjike dhe Uilliam Kempi për rolet komike, bashkëkohës këta dhe miq të dramaturgut gjenial.

Romeo e Zhulieta është njëra nga tragjeditë më prekëse, një dramë në pesë akte e Shekspirit, subjektin e së cilës mendohet ta ketë trajtuar i pari novelisti bokaçian Mazuçio Salernitano, i quajtur Tomazo Guardati (1420-1484) në një tregim të vitit 1476, ku veprimi ndodh në qytetin mesjetar të Sienës dhe dashnorët njihen me emra të tjerë. Më pas novelisti viçensin Luixhi da Porto në tregimin “Historia e dy dashnorëve fisnikë” veprimin e ngjarjes e vendos në Veronë dhe dy të rinjtë do të njihen tashmë me emrat Romeo e

Zhulieta dhe me mbiemrat e familjeve të tyre Montekë e Kapuletë, të cilët i përmend i pari Dante (1316) te “Purgatori”, kënga VI, 106:

“Eja e Montekë e Kapeletë shiko,
Monaldë e Filipeskë, ti o mendjeleti:
do janë të trishtun e tanë frikë janë do!”¹⁾

Subjekti i tragjedisë “Romeo e Zhulieta” u përpunua më vonë nga Françesko Baldeli, një letrar nga Kortona me titullin “Një dashuri fatkeqe” (1553), nga Mateo Bandelo (1480-1561), një murg domenikan italian dhe tregimtar që shkroi 214 novela dhe që mbreti i Francës Henriku II e emëroi peshkop të qytetit Azhën (Francë), nga Luixhi Groto (1541-1585), një i verbër që në lindje, që shkroi tragjedi të ndryshme dhe, më në fund, nga Xhirolamo dela Korte (1596), i cili në veprën e tij “Historia e Veronës” këtë subjekt e jep si ngjarje të vërtetë.

Mbase Shekspiri i ka njojur të gjitha këto vepra edhe në italisht, por, me sa njoftojnë burimet, ai u mbështet kryesisht në poemën “Romeo e Zhulieta”, botuar më 1562, të shkrimtarit anglez Artur Bruk.

Dramaturgu gjenial, nga një subjekt trajtuar zbehtë në një poemë me vlerë relative artistike, siç ishte ajo e Brukut, mundi të depërtonte me mprehtësi vështrimi në thelbin e ngjarjeve dhe të karaktereve për të na dhënë një këngë të pavdekshme për dashurinë. Ai e pasuroi dramën skematike dhe sentimentale të ngjarjes me skena të një lirizmi të rrallë e me një mendim të thellë filozofik, duke nxjerrë kështu nga duart e tij një kryevepër. Ngjarja e tragjedisë së Shekspirit zhvillohet në Veronën e Rilindjes, ku dy familje të fuqishme Montagët dhe Kapuletët ushqejnë për njëri-tjetrin një urrejtje për vdekje, nga e cila

1. Dante Aligieri, “Komedija hyjnore”, përkthyer nga Pashko Gjeçi, botim i tretë, faqe 231, botues Argeta – LMG, Tiranë 2006.

turbullohet qyteti, por Romeo, një Montag, dhe Zhulieta, një Kapulete, mposhtin paragjykimet e dashurohen marrëzisht me krejt zjarrin e rinisë së tyre. Në këtë atmosferë të rëndë rriten si karaktere Zhulieta dhe Romeoja që këpusin çdo marrëdhënie me familjet e tyre dhe me ambientin ku jetojnë, me atë botë "dyfaqësh, pa nder, gënjeshtare", siç e quan taja.

Romeoja nuk është "lulja e fisnikërisë" në sytë e tajës, e rritur dhe e brumosur kjo me koncepte dhe shije të klasës së cilës i shërbente, sepse ajo e përfytyronte ndryshe atë, por, kur e njohu Romeon nga afër, me tërë bukurinë e dashurisë së tij, me forcën e vullnetit për të fituar luftën e pabarabartë me forcat e errëta të shoqërisë, do t'i dukej një burrë i rrahur me dallgët e jetës dhe do t'i shprehej Zhulietës për të: "qengj i butë". Ndërsa i ati i Zhulietës, Kapuleti, megjithëse armik i familjes së Montagëve, për djalin e këtyre, Romeo, do të shprehej: "si engjëll sillet, djalë madhështor, tërë Verona e ka si dash përçor, si djalë të matur e tërë virtyte". Urtësia e Romeos nuk është fryt i edukatës që ka marrë në një familje aristokrate, por racionalizmi, gjëresia e vështrimit të jetës me frymëzim humanist.

Përfaqësues i një racionalizmi të tillë është edhe frati Laurens, fjala e të cilit na shpalos mendime interesante. Mendimi i tij se "një gaz i shpejtë ka dhe fund të shpejtë" dhe këshilla "dashuro, po jo pa masë", që i jep ai Romeos, nuk kanë asnjë grimcë fatalizmi dhe parandjenje, por janë të bazuara në përvojën e jetës, që frati ka nxjerrë nga ajo shoqëri, e cila varros ndjenjat dhe mendimet më të bukura të atyre që guxojnë të thyejnë sadopak normat e saj.

Aty-këtu në tragjedi në bisedat midis Merkutit, Benvolit, Romeos dhe personazhevë të tjera gjejmë emra figurash

mitologjikë dhe historikë si dhe *eufuizma*.² Shekspiri i ka përdorur këto për të krijuar atmosferën e kohës duke i vënë në gojën e të rinjve. Kjo mënyrë, edhe pse në mjaft raste ka lënë gjurmë në stilin e tij, si rregull nuk është thjesht një zbukurim stilistik, por pasqyrim i një realiteti të caktuar.

Personazhi i princit Eskal të Veronës mishëron deri diku idealin shekspirian të një sundimtari të drejtë e të arsyeshëm, i cili del në tragjedi si gjyqtar që ngrihet mbi grindjet dhe i dënon njëlloj të dyja familjet në armiqësi me njëra-tjetrën. Por me këtë figurë Shekspiri nuk e idealizon monarku. Ai e përfytyron atë si person që ka më shumë detyra se privilegje, dhe se duhet të jetë i drejtë, i paanshëm dhe të kujdeset për nevojat e vendit e të popullit.

Për hir të lirisë dhe të ndjenjës së lirë për të vendosur përfatim e saj, Zhulieta, një vajzë ende katërmëdhjetëvjeçare, të mahnit me pjekurinë dhe sakrificën që bën në emër të dashurisë. Ajo ndoshta është karakteri më i plotë dhe më interesant. Është sa reale, aq edhe eterike, çka duket se është kthyer në simbol përfi dhënë veprës frymën e legjendës. Skena e lamtumirave në ballkonin e Zhulietës, akti i tretë, skena e pestë, është një nga më të hirshmet e Shekspirit:

*"Po më shkon? Vërtet po më ikën?
O zemër! O shpir! O jetë!
Nga ty çdo orë të ditës do pres lajme,
sepse minuta më duket muaj.
Ç'më gjet! Do plakem duke pritur;
Sa të shoh Romeo, do të jem venitur!"*

2. *Eufuizëm* (nga greqishtja *gūfues* – "ë fisme") – Stil i zgjedhur, mënyrë të folur i dha lë shkruar në Angli në kohën e Elizabetës I. – Për lexuesit kemi dhënë, sipas rastit, shënimë shpjeguese përfuizmat dhe figurat mitologjike e historike të përdorura në këtë tragjedi.

Zhulieta në fillim vajzë kërthndezët dhe e ndrojtur, këput marrëdhëniet me familjen dhe kapërcen çdo pengesë që i vihet në rrugën e lumturisë. Pi pa ngurrim pijen, që e vë në një gjumë të thellë, dhe, më në fund, hidhet në krahët e vdekjes për të arritur Romeo:

*“Oh, ç’është kjo mynxyrë që po shoh!
Një bec mban në dorë imzot besnik!
Me helm i paska dhënë jetës fund!
Harbut i lig! Të gjithë e paske pirë?
Për mua s’paske lënë asnjë pikë,
Që të më niste të të vija pas.
Atëherë po të puth në ato buzë
Se ndoshta mbajnë akoma helm të freskët,
Sa të më vdesë ëmbël si balsam.”*

Në tragjedinë “Romeo dhe Zhulieta”, që i përket periudhës së parë të veprimitarisë së Shekspirit, sikur janë mbledhur në një fokus të gjithë shkëlqimet marramendëse të pasionit të dashurisë, kaq të natyrshme në formacionin shpirteror të njeriut, tregohet konflikti midis ndjenjave të lira të të dy të rinjve të dashuruar dhe rrethit shoqëror, që mbahet ende me paragjykimet e vjetra. Të rinjtë Romeo dhe Zhulieta e dashurojnë me zjarr njëri-tjetrin. Dashuria e tyre përplaset në pengesat e pakapërcyeshme, armiqësinë e vjetër ndërfamiljare. Në dyluftimin e pabarabartë të paragjykimit të vjetër shekullor, të zakoneve të përgjakshme dhe të pakuptimitë, Romeo dhe Zhulieta vdesin, duke rënë viktima të rrethit shoqëror...por ndjenja e tyre, dashuria e pastër, nuk mposhtet, ajo triumfon mbi paragjykimet dhe përfundon me fitoren e moralit të lartë, duke shlyer me bukurinë e saj poetike pabesueshmërinë e përfundimit. Në veprën e dramaturgut afirmohet me forcë ideali rilindës i njeriut të natyrës, çka merr

ngjyrën e protestës kundër marrëdhënieve sociale ekzistuese. Sa e natyrshme, sa njerëzore është ajo ndjenjë që merr flakë në shpirrat e kthjellët të Romeoos e të Zhulietës e që shuhet në katakombet e zënkkave meskine që përcajnë parinë e qytetit mesjetar. Shekspiri, si përfaqësues i idealeve përparimitare të Rilindjes, lufton kështu për çlirimin moral të njeriut të kohës së tij nga zinxhirët e zakoneve feudale, prandaj tragedia "Romeo dhe Zhulieta", me atë dashuri të pastër rimore, që bie viktimë e forcave të errëta të kohës, është bërë një nga veprat më të dashura për të gjithë dhe burim fryshtimi për gjini të ndryshme të artit. Vepra e Shekspirit qe burim fryshtimi sidomos për një opera të Belinit (*Kapuletët dhe Motakët*, 1830), sinfoninë *Romeo dhe Zhulieta* të Hektor Berliozit (1839), një opera të Gunoit, *Romeo dhe Zhulieta* (1867) me libret të Zhyl Barbie dhe Mishel Kare, njëra nga veprat kjo më të bukura muzikore e repertorit frëng të shekullit XIX, një uverturë të Çajkovskit (1869) dhe baletin e famshëm të Prokofievit (1936-1938) që i dha vend versioneve të shumta, prej të cilave shquhen ato të S. Lifarit dhe të M. Bezharit.

Ndërmjet krijimeve të shumta të artit të fryshtuara nga vepra e Shekspirit përmenden edhe: *Lamtumirat e Romeoos dhe Zhulietës*, tablo e Delakruasë (1846), *Romeo dhe Zhulieta*, tablo e Zhalaberit (1857), gjithashtu edhe ato të Lui Bulanzherit e të Herman Goldshmidit, ndërsa në skulpturë vepra e Antoni Noel.

Shekspiri është ndër dramaturgët më të mëdhenj të letërsisë së përbotshme. Ai është kulmi i krijimtarisë letrare të epokës së Rilindjes. Megjithëse kanë kaluar 400 vjet nga koha kur ka jetuar, vepra e tij vazhdon e do të vazhdojë të jetë e gjallë, pse ai është njohës i thellë i jetës dhe i zemrës së njeriut.

Vepra e Shekspirit shquhet për problemet e rëndësishme që trajton, për idetë liridashëse e humaniste që e fryshtojnë, për

realizmin e gjerë e të thellë që e përshkon e për mjeshterinë artistike.

Shekspiri e pa shembjen e pashmangshme të feudalizmit dhe nevojën e domosdoshme të kësaj shembjeje. Ai lufton për çlirimin e personalitetit të njeriut nga shtypja feudale dhe për të krijuar marrëdhënie shoqërore të drejta. Po njëkohësisht ai ndien se bota borgjeze që po lindte, me marrëdhëniet e saj të mbështetura në fuqinë e parasë, ishte fare e huaj për idealet e larta për të cilat kishin ëndërruar njerëzit më të mirë të Rilindjes. "Urdhëro florinë... Pra, helm të shita unë dhe jo ti", - i thotë Romeoja barnatorit, i cili i siguron për cilësinë e lartë të mallit të vet. Shekspiri e kuptoi kështu mirë të vërtetë historike. Kjo përbën forcën e tij. Këtu njëkohësisht e ka burimin trishtimi dhe dëshpërimi që pasqyrohet herë-herë në tragjeditë e tij. Ai nuk e humbi besimin në mundësitet e pashtershme të njeriut, i ngriti lart vetitë e vërteta njerëzore e ndjenjat fisnike, dashurinë, miqësinë, arsyen, dëshirën për dituri, besnikërinë, ndershmërinë dhe burrërinë. Idealet e tij përparimtare si humanist pasqyronin në një masë të madhe ëndërrimet e popullit për një drejtësi që do të mposhte dhunën, padrejtësinë e gjenjeshtrën. Në veprat e tij ai mban anën e të munduarve e të mjeruarve dhe del si një nga lajmëtarët më të fuqishëm të kohëve të reja. Pikërisht për këtë ka arritur në një lartësi të madhe arti dhe krijoj vepra me fuqi artistike të madhërishme që u bënë me të vërtetë të pavdekshme.

Shekspiri jep një pasqyrë të gjerë realiste të jetës. Aty gjejmë analiza të holla psikologjike, personazhe të shumtë e të ndryshëm të skalitur për mrekulli; skena nga më të ndryshmet, të përgjakshme e gazmore, të gëzuarë e ngashëruese, pamje të gjalla të jetës popullore dhe vëzhgime të holla. Veprat e tij janë një botë e tërë, ku gjen shprehje dija e kohës, pasqyrohet gjithë realiteti bashkëkohor me të mirat e të këqijat e tij.

Figurat e krijuara nga Shekspiri janë plot vërtetësi e jetë. Secila prej tyre del si përfaqësuese e një grupei të tërë njerëzish, e një tendencë të caktuar shoqërore-historike. Njerëzit përshkruhen ashtu si janë, me anët e tyre të mira e të këqija. Karakteret përshkruhen në zhvillim, ato marrin trajta të ndryshme sipas shtysave të brendshme e rrëthanave të jashtme. Po secili personazh është i pajisur edhe me veçori individuale që e bëjnë të gjallë në mënyrë të mahnitshme. Personazhet vendosen e veprojnë në një rreth real (kështjella e feudalit me zakonet e saj, pallati i mbretit me atmosferën karakteristike të tij, qyteti mesjetar etj.). Këtë atmosferë realiste nuk e prishin elementet fantastike që përdor ndonjëherë shkrimitari, hiperbola në paraqitjen e njerëzve dhe të ndjenjave të tyre, trashja e ngjyrave, theksimi i kontrasteve. Këto mjete artistike përdoren me mjeshtëri për të krijuar figura më të spikatura, me fuqi të madhe. Me simpati të veçantë janë paraqitur njerëzit e thjeshtë dhe kjo i jep veprës një karakter demokratik. Ndërsa kemi njerëz prej klasave, shtresave e profesioneve më të ndryshme të shoqërisë, të kohëve e të vendeve të ndryshme, të natyrave më të ndryshme.

Pasqyrimi me vërtetësi i realitetit vetë përcakton edhe ndërtimin e veprave të Shekspirit, zhvillimin e gjerë e të lirë të veprimit. Veprat janë të mbushura me ngjarje që zhvillohen përpëra syve të spektatorëve. Në bazë të këtyre ngjarjeve qëndrojnë konflikte të ashpra jetësore e shoqërore.

Për ta paraqitur jetën në aspektet e shumta të saj, sa më me vërtetësi e sa më të plotë, Shekspiri nuk ngurron të përzgjedh elementet komike me ato tragjiket, të kombinojë elementet e mjetet e ndryshme. Ky kombinim karakteristik i dramaturjisë së Shekspirit ndihmon për t'i dhënë veprimeve të tij një sfond gjallërie e vërtetësie të mahnitshme.

Personazhet s'karakterizohen me cilësi të thata e epitete, po me veprat që kryejnë, me fjalët që thonë. Zgjedhja e fjalëve, ndërtimi i frazës, të folurit e secilit i përgjigjet pozitës së tij shoqërore, nxjerr në shesh dhe thekson vetitë e karakterit të tij. Kështu në të folurit e Hamletit del në shesh kultura e lartë e humanistit, thellësia e mendimeve, horizonti i gjerë i tij.

Gjuha është jashtëzakonisht e pasur, fjalori i tij është më i pasuri i gjithë shkrimitarëve të letërsisë angleze. Shekspiri shfrytëzon gjerësisht gjuhën e popullit. Personazhet e tij përdorin shpesh proverba, shprehje idiomatike e fjalë thumbuese. Në gjuhën shqipe janë përkthyer kryevepra shekspiriane nga Fan. S. Noli, shqipërimet e të cilit njihen si nga më të mirat në botë, Skënder Luarasi, Vedat Kokona dhe Alqi Kristo. Teatri ynë ka vënë në skenë disa kryevepra të Shekspirit si: "Hamleti", "Otello", "Gratë gazmore të Uindsorit", "Shurmë zhurmë për asgjë" etj. Aleksandër Moisiu, artisti i madh shqiptar me famë botërore, aftësitet e tij të mëdha i zbuloi veçanërisht duke interpretuar disa nga rolet më të bukura dhe më të vështira të teatrit të Shekspirit, si: "Otellen" dhe "Henrikun IV". Por kulmin e interpretimeve shekspiriane ai e arriti me krijimin e figurës së Hamletit.

Krijimtarinë e Shekspirit e kanë çmuar shumë mjaft njerëz të shquar, sepse ai ka ditur të pasqyrojë me një vërtetësi që të rrëmben dhe me një energji të mrekullueshme të gjitha ndjenjat dhe të gjitha pasionet. Me radhë i thjeshtë, i tmerrshëm, i qeshur, patetik, qesharak, melankolik, i thellë, tallës, i rrëmbyer, ai shpreh gjithçka pa sforcim dhe me lehtësi, me fuqinë e lirshme të gjeniut. Stili i tij nuk është i përjashtuar nga gabimet e kohës: mendim i errët, nganjëherë i shpëlarë; por në veprën e tij gjenden shëmbëlltyra të shkëlqyeshme e të sakta, dhe fluturime lirike të pakrahasueshme. Askush nuk e ka ngritur më lart artin e krijimit

të qenieve dhe të shkaktojë emocionin nëpërmjet pasqyrimit të saktë të pasioneve tragjike. Poeti rus Aleksandër Pushkin e ka vënë në dukje gjallërinë e vërtetësinë e personazheve shekspiriane, karakterin e shumanshëm e të shumëllojshëm të tyre.

Gjeniu i fuqishëm i Shekspirit, i humanistit të vërtetë dhe artistit të madh që ka shikuar nga e ardhmja, është i afërm dhe i shtrenjtë për të gjithë njerëzimin përparimtar. Ai i hodhi poshtë rregullat aristoteliane mbi tragjedinë dhe i hapi rrugën dramës moderne. Mendimet humaniste dhe fuqia artistike madhështore janë shkrirë bukur në veprat shekspiriane, të cilat janë një pasuri e madhe dhe qëndrojnë vazhdimisht në skenat e vendeve më të ndryshme të botës.

Nelson Qirjaku

- Personat e dramës -

1. ESKALI	- Princ i Veronës.
2. PARISI	- Bir fisniku dhe fis me princin.
3. MONTAGU dhe KAPULETI	- Krerët e dy familjeve që janë në armiqësi me njëra-tjetrën.
4. NJË PLAK	- Ungji i Kapuletit.
5. ROMEO	- Bir i Montagut.
6. MERKUTI	- Fis i princi dhe shok me Romeon.
7. BENVOLI	- Nip i Montagut dhe shok me Romeon.
8. TIBALTI	- Nip i zonjës Kapulet.
9. FRATI LAURENT, FRATI XHON	- Të dy franceskanë.
10. BALTAZARI	- Shërbëtor i Romeos.
11. SAMSONI, GREGORI	- Shërbëtorë të Kapuletit.
12. PJETRI	- Shërbëtor i tajës së Zhulietës.
13. ABRAHAMI	- Shërbëtor i Montagut.
14. NJË BARNATAR.	
15. TRE MUZIKANTË.	
16. PAZH I PARISIT; një pash tjetër dhe një oficer.	
17. ZONJA MONTAG	- E shoqja e Montagut.
18. ZONJA KAPULET	- E shoqja e Kapuletit.
19. ZHULIETA	- E bija e Kapuletit.
20. TAJA E ZHULIETËS.	
21. KORI.	
- Qytetarë të Veronës; burri e gra, nga të dy palët; njerëz me maska, roja, pazvanë dhe pasues.*

SKENA: Në Veronë dhe në Mantovë.

- Prologu -

(*Hyn Kori*)

KORI - Dy shtëpi të para me të njëjtin dinjitet
Në Veronën e bukur skena jon' i paraqet;
Një mëri e vjetër nga shamat' e re përtërihet
Dhe nga sherr i ndezur me gjak vendi përllyhet.
Nga ky gji, burim, i hasmërisë
Na lind një çift me dashuri të rrallë,
Që i jep fund armiqësisë,
Dhe vetë shuhet me vrer e me andrallë.
Zhvillimi i dashurisë së çiftit të mjerë,
Dhe ndeshja e prindërve me shpatat nxjerrë,
Që vdekja e çiftit mundi ta ndalojë,
Dy orë në skenë ngjarja do vazhdojë,
Të cilës, me durim, po t'i vini veshin,
Ne të tjera lëvdata shpresojmë të presim.
(*Del.*)

AKTI I PARË

SKENA I. - Në Veronë. Një shesh popullor.

Hijnë Samsoni dhe Gregori, nga të Kapuletëve, armatosur me shpatë e me mburoja.

SAMSONI – Gregor, për nder, s'do i durojmë të na hipin mbi kurriz.

GREGORI – Jo, se ashtu na marrin për hamej.

SAMSONI – Kur nxehem, unë s'ta bëj dy.

GREGORI – Po mor po, veç kush të nxeh ty që ta zhveshësh.

SAMSONI – Unë do t'i qëlloj shpejt, po të më ngacmojnë.

GREGORI – Veçse ti nuk je nga ata që ngacmohesh aq lehtë, sa t'i qëllosh.

SAMSONI – Nxehem, posa të shoh një zagar nga Montagët.

GREGORI – Të nxehurit lyp ngacmim, trimëria lyp qëndrim burri: Mendoj, se po të ngacmohesh, do ikësh me vrap.

SAMSONI – Po më ngacmoi ndonjë zagar i Montagëve, do qëndroj si burrë, do zë vend mbas murit dhe do pres çdo burrë a grua që të jetë.

GREGORI – Kjo tregon se ti je skllav i dobët. I dobëti mbështetet mbas murit.

SAMSONI – Mirë e ke; gratë janë krijesat më të dobëta³, prandaj shtrëngohen gjithmonë mbas murit; unë, burrat do i përzë nga muret, gratë do i mbështet për muri.

GREGORI – Grinden zotërinjtë, grindemi dhe ne.

SAMSONI – Grindja, po grindje është. Prandaj, do të sillem si tiran; pas burrave, do kthehem nga gratë si mizor dhe do ua heq kokat!

GREGORI – Vajzave dashke t'u heqësh kokën?

SAMSONI – Kokën apo vajzërinë, zëre si ta zësh.

3. Gratë janë krijesat më të dobëta - Shprehje e marrë kjo nga bibla, letra e Pjetrit 3:7

GREGORI – Ato do e zënë ashtu si ta ndiejnë.

SAMSONI – Mua, do më ndiejnë kur të ngul këmbët fort,
apo s'jam alamet burri!

GREGORI – Mirë që s'je peshk, se do ishe cironkë. Pa nxirre
shpatën, se po na vijnë dy Montagë.

SAMSONI – Gati e kam, po filloje ti, se më ke mbrapa.

GREGORI – Ashtu thua? Që t'ua mbathësh këmbëve shpejt?

SAMSONI – Mos ma ki frikën.

GREGORI – Jo, për besë, ta kam frikën edhe fort, bile!

SAMSONI – Më mirë të jemi ne në rregull me ligjin; lëri ta
fillojnë ata të parët.

GREGORI – Me të shkuar pranë, do t'i vërej i ngrysur, dhe
ata le ta marrin si të duan.

SAMSONI – Jo, më mirë thuaj në ua mbajti. Unë do kafshoj
gishtin e madh, për t'i poshtëuar, të shoh ç'do bëjnë.
(*Hijnë Abrahami dhe Baltazari.*)

ABRAHAMI – Kundër kujt e kafshon atë gisht, zotëri, kundër
nesh?

SAMSONI – Gishtin tim kafshoj, zotëri.

ABRAHAMI – Kundër nesh e kafshon zotrote?

SAMSONI – (*Në vesh Gregorit.*) Sikur t'i them "po", jemi
brenda ligjit?

GREGORI (*Samsonit.*) – Jo.

SAMSONI – Jo, zotëri, nuk e kafshoj kundër jush, zotëri;
por kafshoj gishtin tim, zotëri.

GREGORI – Mos ke qejf të grindesh, zotëri?

ABRAHAMI – Të grindem? Bah!

SAMSONI – Po pate qejf të zihesh, zotëri, gati jam, se edhe
unë i shërbej një zotërie që është aq i mirë sa edhe yti.

ABRAHAMI – Po aq, veç jo më shumë.

SAMSONI – Si urdhëron!

(*Hyn Benvoli në një largësi.*)

GREGORI (*Samsonit.*) – Thuaji “më i mirë”: se po vjen një fis i zotërisë sonë.

SAMSONI – Po; më i mirë, zotëri.

ABRAHAMI – Gënjen!

SAMSONI – Afrohuni, në jeni burra. Gregor, bëj si e ke zanat. (*Luftojnë.*)

BENVOLI – Ndahuni, të marrë! Shpejt në mill shpatat, s'dini fare se ç'bëni! (*U bie duarve dhe u rrëzon shpatat përtokë.*
Hyn Tibalti.)

TIBALTI – Qysh? Me këta zemërlepur je pleksur? Pa dil këtu Benvolio, të shohësh sa të vlen lëkura.

BENVOLI – Kam ardhur t'i ndaj, po ngjishe shpatën, dhe më ndihmo t'i ndajmë.

TIBALDI – Qysh? Shpatën nxjerr dhe më fton t'i ndajmë! Si ferrin e urej atë fjalë, me gjithë ty edhe Montagët bashkë. Prite, pra, burracak! (*Luftojnë.*)

(*Hyjnë përkrahës të tjerrë nga të dy palët dhe përleshen; pastaj hyjnë ca qytetarë me shkopinj.*)

QYTETARËT – I zbruni me çomange, o burra, me heshta e shtiza! Poshtë Montagët! Poshtë Kapuletët!

(*Hyn Kapuleti me rrobë nate, bashkë me zonjën Kapulet.*)

KAPULETI – Ç'është kjo përleshje? Më jepni shpatën e gjatë!

ZONJA KAPULET – Ç'e do shpatën? Po bastunin, bastunin!

KAPULETI – Më sillni shpatën, shpatën! – Po vjen plaku Montag duke vringëllitur shpatën kundër meje.

(*Hyjnë Montagu dhe zonja Montag.*)

MONTAGU – Kapulet i poshtë! - Mos më pengo, lërmë të shkoj.

ZONJA MONTAG – Asnjë hap përpara s'do hedhësh drejt hasmit.

(*Hyn princi me pasues.*)

PRINCI – Rebelë, prishës të qetësisë,

Që me gjak vëllai na ndyni shpatat!

S'po më dëgjoni? Hej, ju bisha të tërbuara,

Që shuan zemërimin shkatërrimtar,

Me kroin e kuq të dejve tuaj,

Kur derdhet plot me dhembje e sfilitje!

I flakni poshtë shpatat e mallkuara

Nga duart gjakpërlyer dhe dëgjoni

Dënimin që u jep princi juaj zemërplasur.

I treti sherr i kotë ky që ndizet nga ju,

O plaku Kapulet e Montag:

Tri herë e kini prishur qetësinë

Dhe vendësit e moçëm të Veronës,

I detyruat të flakin tej pallaskat

E zbukurimit dhe të rrëmbejnë shpatat,

Që kishin zënë ndryshk duke ndenjur në paqe e qetësi,

Për të larë ndryshkun në ndeshjet e hasmërisë suaj.

Po e prishët prapë qetësinë,

Do e paguani me kokë, paqen.

Për tashti, gjithë ju të tjerët shkoni në shtëpi,

Ti Kapulet eja me mua dhe ti Montag,

Pasdreke eja në bashki,

Në vendin e zakonshëm të gjykimit,

Të dëgjosh vendimin që do marr për ty.

Të tjerët të ikin shpejt, në iu dhimbset lëkura.

(*Dalin të gjithë veç Montagut, zonjës Montag dhe Benvolit.*)

MONTAGU – Kush e ngjalli prapë hasmërinë e vjetër,

Folë, nipçe, u ndodhe ti pranë kur nisi?

BENVOLI – Kur erdha unë, njerëzit e armiqve të tu

I gjeta duke u përleshur me Samsonin e Gregorin;

Unë nxora shpatën t'i ndaja, kur vjen
Tibalti i rrëmbyer me shpatë në dorë
Dhe duke më sharë e përdridhë mbi
Kokën time sikur po çante erën që s'pritet.
Gjatë përplasjeve të shpatave u grumbulluan
Kundërshtarë nga të dy anët derisa
Erdhi princi dhe i shpërndau.

ZONJA MONTAG – Oh! Po Romeoja ç'u bë, mos e pe
gjékundi?

Jam shumë e gëzuar që s'u ndodh në përfleshje!

BENVOLI – Kur desh dhe një orë dielli i adhuruar,
Të dilte te dritarja e artë e lindjes;
Një brengë më shtrëngoi të shëtis,
Nga rrapet e kories së qytetit,
Që shtrihen tej nga anë e perëndimit ;
Andej e pashë në mëngjes tët bir;
Mirëpo, sa u nisa unë t'i afrohem.
Ai më pa dhe u fut në pyll e humbi
Dhe unë, që ia çmova dashuri në,
Ashtu, se e kam ndier edhe vetë,
Që të zapton më shumë kur je vetëm,
Bëra qejfin tim e jo të tijnë
Dhe pa merak, e lashë si desh vetë.

MONTAGU – Ka ditë që andej duket çdo mëngjes;
Dhe me lot ia shton agut të freskëtën vesë;
E me pshëretima retë lart i dyndëson;
Posa fillon dielli perdet e mëngjesit t'i përhapë;
Im bir, i ngrysur, i fshihet shkëlqimit të agimit
Dhe vjen e mbyllt në të katërt muret e dhomës;
E, me perdet e rënda që poshtë lëshon;
Në dritën e diellit natë të zezë krijon.

Ogur të zi ndjell një sjellje e tillë;

Veç në ktheftë rrugë për dritën e mirë.

BENVOLI – Ungji im fisnik, a e di ku e ka hallin?

MONTAGU – As e di, as mund ta di prej tij.

BENVOLI – Mos vallë e ke shtrënguar në dëshirë?

MONTAGU – E kam shtrënguar unë edhe miqtë:

Por ai vetëm në vetyte rri mbyllur

Dhe ruhet aq fort mos ia pikasin;

Si gonxhet e mbyllura nga krimbi përbrenda

Që nuk i lë t'i shpalosin ajrit gjinë;

As diellit t'i zbulojnë bukurinë.

Në mundshim t'ia gjejmë ku e ka mardhanë;

Do mundin t'ia gjejmë dhe rrugën për matanë.

(*Hyn Romeoja në një largësi.*)

BENVOLI – Po vjen, të lutem, hiqu pak mënjanë;

Të shoh në ia gjetsha ku e ka belanë.

MONTAGU – Mbetsh, pra, me shëndet dhe të urojmë

sukses. Zonjë, eja të shkojmë.

(*Del Montagu dhe zonja.*)

BENVOLI – Mirëmëngjes, kushëri!

ROMEO – Mëngjes është ende?

BENVOLI – Sapo ra ora nëntë.

ROMEO – Ajme, u zgjatkan tepër orët e mërzisë!

Im atë ish ai që posa iku?

BENVOLI – Yt atë; po ç'mërsi t'i zgjatka orët?

ROMEO – Mungesa e asaj që i shkurton.

BENVOLI – Ke rënë në dashuri?

ROMEO – Jo brenda, jashtë!

BENVOLI – Jashtë dashuri?

ROMEO – Jo; jashtë zemriës që dua të jem brenda.

BENVOLI – Mëkat, dashuria kaq e ëmbël në dukje;

Të dalë mizore në realitet !

ROMEO – Mëkat, që dashuria syverbuar,

Po sy, godet në shenjë, pa shënuar!

Ku do vemi sot të hamë drekën?

Po këtu, ç'ngjau pak më parë? ah, unë i ziu!

Mos, më mirë mos ma thuaj fare, se e di.

Halle kam nga hasmëria, po më të rënda hallet

Po m'i jep dhe dashuria!¹⁴

Ah, moj dashuri mizore!

Ah, moj mëri e dashur!

Që, nga hiçgjë, çdo gjë ke krijuar!

Oh, moj e rënda barrë e lehtë!

Moj kotësi e vërtetë!

Oh, lesh e li, trajtë e përmbaruar!

Pupël po si plumb e rëndë, tym i ndritur,

zjarr që të ngrin, shëndet që të sëmur!

Gjumë syhapur; që s'je ajo që je!

Kjo dashuri më mundon, po s'është

Dashuri që dashuron. S'të qeshet?

BENVOLI – S'më vjen të qesh, po të qaj më vjen.

ROMEO – Përse, o zemërmirë?

BENVOLI – Për hallet e zemrës sate,

Që është aq e mirë, po lëngon.

ROMEO – Kur të mund dashuria, kështu pëson.

Hallet e mia në zemër më pikojnë,

Por, dhembjet e tua, më fort po m'i shtojnë;

Kur të dhimbsem unë se më sheh që heq,

Vuajtjet që kam, m'i shton ca më keq.

Tym i formuar nga pshërëtimat, është dashuria ;

4. Po më të rënda hallet po m'i jep dashuria - Urrejja i përket grindjes midis dy familjeve, ndërsa dashuria i takon Rozalinës, e cila është nga farefisi i Kapulejtëve.

Kur sqarohet, sytë dashnorit i nxjerrin shkëndija ;
 Kur dyndësohet, një det me lot mbushin sytë e tija :
 Mos don të dish tjetër ç'është dashuria?
 Një mençuri e marrë që gjykon,
 Një helm që mbyt, një mjaltë që shëron.
 Mbetsh me shëndet, kushëri.

BENVOLI – Prit! Do vij dhe unë:
 Po s'më prite do zemërohem shumë.

ROMEO – Pa hesht! S'po di ku jam.

S'jam Romeoja ky që po shikon:
 Ai i vërteti diku larg qëndron.

BENVOLI – Ma thuaj hapur, cilën dashuron?

ROMEO – Me lot do, që të ta them?

BENVOLI – Me lot jo, po ma thuaj cila është.

ROMEO – I lypke hapur dhiatën të sëmurit;
 T'ia keqësosh sëmundjen edhe më keq!

Hapur, pra, po ta them, dashurojë një grua.

BENVOLI – Godita në shenjë, kur thashë dashuron.

ROMEO – Qenke vërtet nishanxhi i dorës së parë!

Se edhe ajo që dashuroj, është vajzë e trallë.

BENVOLI – Shenja e dukur, gjuhet bukur, o kushëri.

ROMEO – Më vjen keq por, këtë shenjë syri yt dot s'e goditi;

Se s'është shenjë që goditet as nga Kupidi;⁵

S'është nga ato që gabohen nga ledhatia

Se i ngjan Dianës⁶ nga mençuria,

Që s'pyet as për zotëri florinë,

5. *Kupidi* - Perëndia i dashurisë te romakët, i identifikuar me *Erosin* grek nga i cili ata morën hua pamjen, atributet dhe aventurat.

6. *Diana* - Perëndeshë romake, e bija e Jupiterit dhe e Latonës, e identifikuar me *Artemidën* helene. Ajo e mori lejen nga i ati që të mos martohej kurrë, dhe Jupiteri, i dha asaj shigjetë dhe një kortezh me nimfa, dhe e bëri mbretëreshën e pyjeve dhe hyjneshën e gjuetisë.

I cili lehtë e kalon matanë kufinë;
Kësaj s'ka sy t'ia shohë pëqinë;
Është aq e rrallë nga bukuria,
Por, do varfërohet kur të vdesë,
Se, tërë ai thesar shkretë do të mbesë.

BENVOLI – Mos i është kushtuar virgjërisë?

ROMEO – Po, veç humbet e gjë s'fiton,

Se bukuria vdes kur gjë s'prodhon;
Kur për brezin e ardhshëm s'e rilind,
Humbet e tëra qind për qind!

Është aq e bukur, aq e rrallë, tepër e hollë në bukuri,
Sa e bekoj që më shtyn në çmenduri;
Veç është betuar të mos dashurojë,

Dhe, me atë betim, varroset ai, që rron sot ta tregojë!

BENVOLI – Dëgjo një këshillë: hiqe mendjen nga ajo.

ROMEO – Si ta heq? Mësomë qysh ta harroj?

BENVOLI – Lëri sytë të lirë,

Të gjejnë një tjetër më të mirë.

ROMEO – Kështu më mëson ta vlerësoj më shumë:

Maskat fatmëdha, që puthin ballin e gruas,
Sado të zeza janë vetë, bukurinë e saj na kujtojnë;
Ai që pati sy, pastaj u verbua,
S'mund ta harrojë të shtrenjtën dritë që iu shua.

Tregomë një vajzë me bukuria të rrallë;

Ç'ta bëj bukurinë e saj, kur s'ma sjell kokën vërdallë?
Mbetsh me shëndet, s'më the si mund ta harroj.

BENVOLI – Mos vdeksha pa përbushur këtë premtim!

(Del.)

SKENA II - Një rrugë.

Hyn Kapuleti, Parisi dhe një shërbëtor.

KAPULETI – Por edhe Montagu merr dënim si unë,
Prandaj, mendoj, që pajtumi s'është i zorshëm,
Për burra pleq si jemi ne.

PARISI – Të dy nga sëra jeni të nderuar ;
Dhe është mëkat që hasmëria kaq gjatë të vazhdojë.
Po si u bë, imzot, kërkesa ime ?

KAPULETI – Ato që të kam thënë t'i them prapë,
Se bija ime s'di gjë akoma nga bota,
Se katërmbydhjetë vjeç edhe s'i ka mbushur;
Të vyshken dy pranvera do të presë;
Përpara se të bëhet përmartesë.

PARISI – Edhe më të vogla, nëna të lumtura janë bërë.

KAPULETI – Po shumë shpejt veniten ato nëna.
Mua, shpresat të tëra dheu m'i përpju;
Vetëm kjo e fundit përmua mbiu.
Përpiku zemrën t'ia fitosh plotësisht,
Se vullneti im urdhëron, po pjesërisht.
Në qoftë se ajo të dashuron;
E jap dhe unë fjalën dhe mbaron.
Në mbrëmje kam një darkë për të shtruar,
Ku, gjithë miqtë e ngushtë i kam ftuar;
Po të ftoj edhe ty të vish tek unë;
Që të më shtohet dhe një mik më shumë.
Atje do të shikosh me miqtë e tjere
Si e ndritin yjtë lëvizës të dheut, qielin sterë.
Me atë gaz që i ngroh rini së zemrën,
Kur prilli i bukur, dimrit i shkel thembrën.

Me vajza si burbuqe do dëfreni
Që sonte midis miqve do t'i gjeni.
Të gjitha i shikoni dhe zërin ua dëgjoni,
Dhe sipas vlerës zgjidhni e gjykonit;
Aty do shikosh dhe time bijë,
Që numrin do shtojë kur të vijë.
Jo ndoshta edhe bukurinë. Hej, ec këtu.

(*I jep shërbëtorit një copë kartë.*)

Merre, bir, vrapo shpejt nëpër Veronë
Dhe fto këta që gjenden këtu shkruar,
Të na urdhërojnë sonte në gosti.

(*Dalin Kapuleti dhe Parisi.*)

SHËRBËTORI – Ikë e gjej emrat që ka shkruar këtu!

Paska shkruar që këpucari përdor kutin;
Rrobaqepësi kallëpin e këpucëve;
Peshkatari penelin dhe piktori rrjetën;
E kë dërgon? Mua, që kurrë s'kam mësuar të këndo!
Tashti duhet të gjej ndonjë me gramë.
Më duket e gjeta.

(*Hyjnë Benvoli dhe Romeoja.*)

BENVOLI – Pa dëgjo këtu, miku im;

Zjarri i njërit shuan zjarrin e tjetrit;
Dhembjen e shuan vetëm dhembja;
Kur të merret mendja, kthehu nga ana tjetër,
Që të vish ku ishe në vendin e vjetër;
Hidhu syve ilaç kur të djegin,

Që të shohësh sa shpejt sytë djegien e ndjekin.

ROMEO – Ilaç i mirë është fleta e mëllagës.⁷

BENVOLI – Përse, të lutem?

7. *Mëllaga* (latinisht *malva*) - Vazhdon të përdoret edhe sot si ilaç në mjekësinë popullore për të shëruar plagët.

ROMEO – Për kërcirin e copëtuar.⁸

BENVOLI – Mos u çmende gjë, Romeo?

ROMEO – Jo, s'jam i çmendur; po i lidhur

Më keq se i çmenduri;

I mbyllur në burg dhe pa ushqim;

I rrahu, i sfilitur dhe.... Tungjatjeta, zot i mirë!

SHËRBËTORI – Zoti të pastë për mirë; mos dini të lexoni, zotëri!

ROMEO – Po, për fatim tim, që s'ka veç mjerim.

SHËRBËTORI – Ndoshta ke mësuar pa libra, por të
lutem, a mund të lexosh çdo gjë?

ROMEO – Pa tjetër, në ditsha shkronjat dhe gjuhën.

SHËRBËTORI – Ashtu është; mbetsh me shëndet!

ROMEO – Prit, shok, se ditkam ta lexoj. (*Lexon.*)

«Zot Martini me të shoqen dhe të bijat ;

Kont Anselmi, me motrat e tij të hijshme;

E veja e Vitruvit, zoti Plasent me të mbesat;

Merkuti me të vëllanë, Valentinin;

Im ungj Kapuleti, me të shoqen dhe të bijat;

Ime mbesë, Rozalina e bukur; Livia; zoti Valentin

me të kushëririn Tibalt; Luçi me Helenën e këndshme”.

Parësi e zgjedhur; po ku do mblidhen?

SHËRBËTORI – Sipër,

ROMEO – Ku?

SHËRBËTORI – Për darkë në shtëpinë tonë.

ROMEO – Në shtëpinë e kujt?

SHËRBËTORI – Në shtëpinë e tim zoti.

ROMEO – Atë të ta kisha pyetur më parë.

SHËRBËTORI – Ta kallëzoj vetë tashti pa më pyetur:

8. Për kërcirin e copëtuar - Romeoja e vë në lojë Benvolin: këshillat e tua vlejnë aq tepër, sa vlen edhe fleta e mëllagës për kërcirin e thyer.

Imzot, është pasaniku i madh Kapulet
dhe, në mos qofshi Montag, ju lutem,
urdhëroni të gëlltitni një kupë verë.
Mbetsh me shëndet! (*Del.*)

BENVOLI – Në darkën që shtron sonte Kapuleti,
Fton dhe Rozalinën që do ti,
Me gratë më të mira të Veronës;
Shko dhe ti aty e vërej përqark dhomës,
Veçanërisht disa nga ato aty sonte,
Të shohësh po s'doli korb, mjellma jote.

ROMEO – Në daltë false feja e syrit tim,
Iu bëftë edhe loti zjarr!
Dhe syri që mbytet në lotim
U djegtë si haram e gënjeshtar.
Të tillë vajzë, diell i botës mbarë,
Që kur ka lindur, shoqen s'e ka parë.

BENVOLI – Më duket se tepër e lartëson,
Se të dy sytë tek ajo i përqendron,
Por ajo, me ziq kristali do peshuar,
Me tjetrën që për ty e kam menduar
Dhe do bindesh se ajo që thua s'ka të sharë,
S'del as mesatare, jo e parë.

ROMEO – S'do vij të shoh atë që thua ti,
Po do vij për atë, që lotojnë sytë e mi.
(*Dalin.*)

SKENA III - Një dhomë në shtëpinë e Kapuletit.

Hijnë zonja Kapulet dhe taja.

ZONJA KAPULET – Tajë, ku është ime bijë? Thirre të vijë.

TAJA – Për nderin e vajzërisë kur isha dymbëdhjetëvjeçare, e thirra.

Aman ç'zogë, shqerrkë, ku ma ke!

Po ku shkoi kjo vajzë? Zhulietaa!

(Hyn Zhulietu.)

ZHULIETA – Urdhëroni! Kush më thirri?

TAJA – Të do jot ëmë.

ZHULIETA – Erdha nënë, ç'më do?

ZONJA KAPULET – Ta them unë. Tajë, lërna pak vetëm;

Kemi një fjalë më vete, po kthehu edhe ti, tajë

pakëz më vonë;

Harrova se na duhet edhe mendimi yt;

Se edhe ti e di që vajza ime arriti moshën.

TAJA – Për besë, brenda orës ta tregoj unë moshën e saj.

ZONJA KAPULET – S'besoj se i ka mbushur të katërbëdhjetat.

TAJA – Vë bast të katërbëdhjetë dhëmbët e mi,

Megjithëse vetëm katër më kanë mbetur,

Po të jetë vërtet katërbëdhjetë.

Sa kohë don të vijë festa e gushtit?

ZONJA KAPULET – Nja dy javë e ca.

TAJA – Më tepër, a më pak s'ka rëndësi;

Natën e parë të festës së Gushtit,

Jot bijë mbush plot katërbëdhjetë

Bashkë me Suzanën...

- I ndjeftë perëndia gjithë të krishterët! –

Do ishin vërsnike: po Suzana⁹ shkoi te zoti;

9. Suzana - e bija e tajës

Ajo s'ishte kismet për mua: si thashë pra,
Më një gusht, jot bijë mbush plot katërbëdhjetë.
Aq, për besë; unë e mbaj mend mirë
U bënë njëmbëdhjetë vjet që kur ra tërmeti;¹⁰
Në atë kohë i kisha prerë gjinë:
S'më harrohet kurrë dita që kisha lyer
Gjinë me pelin dhe shkova te koteci i pëllumbave
Të ngrohesha në diell rrëzë murit.
Imzot dhe juve ishit në Mantovë.
Më kujtohet shumë mirë, kur u ngërdhesh
Posa shijoi gjirin tim të hidhur
Dhe ma shtyu me zemërim.
Në çast koteci zu të lëkundej
Dhe nga frika unë u largova.
Po; që nga ajo ditë bëhen njëmbëdhjetë vjet;
Kish zënë të ecte më këmbë, të ma besosh;
Lozte e bariste poshtë e lart.
Bile, të nesërmen vrou edhe ballin;
Im shoq, e ndjeftë perëndia sa humor kishte!
Me ta ngritur e pyeti kur qante: "Ballin vrave?
Mbaje mend për herë të tjera kur të rritesh,
Rrëzohu prapas, që të mos vritesh në ballë;
Apo jo, Juli?" Mbas kësaj, vogëlushja pushoi së qari
dhe u përgjigj "po".
Pa shih si vjen ndër mend shakaja e vjetër!
Edhe një mijë vjet sikur të rroj,
S'më harrohet kur i thosh im shoq:

10. *U bënë njëmbëdhjetë vjet që kur ra tërmeti* - Besohet se Shekspiri këtu e ka fjalën për tërmelin që ra në Angli më 1580 dhe nga kjo mendohet se veprat e shtë shkruar më 1591. Të tjera thonë se autor i ka fjalën për tërmelin që ra në Itali më 1570, meqë ngjarja zhvillohet në Veronë.

“Kështu Juli?” dhe vogëlushja

Pushon së qari për t'i thënë “po”.

ZONJA KAPULET – Mjaft fole; të lutem lëri këto gjëra.

TAJA – Po, zonjë, veç më qeshet si pushoi të qarët
për t'i thënë “po”.

Të siguroj se kish një xhungë

Sa një lajthi mbi vetullën e saj;

Sa rëndë u vra dhe qau me ngashërim.

“Mos qaj”, i tha im shoq, “në ballë u vrave?”

“Mbjaj mend, të biesh praptas kur të rritesh;”

Kjo heshti e tha “po”. – Kështu Juli?

ZHULIETA – Harroi ato, të lutem tajë, në më do mua.

TAJA – I dhashë fund. Të dhëntë zoti ymër!

Ishe foshnja më e bukur që kam irritur.

Sa do gëzoj, në qofsha gjallë,

Të të shikoj një herë të martuar.

ZONJA KAPULET – Për shën Mëri, pikërisht këtë kam dashur

Dhe unë të të them. Më thuaj bijë,

A je menduar për martesën tënde?

ZHULIETA – Ky është një nder që nuk e ëndërrroj.

TAJA – Një nder! Të mos isha unë taja jote,

Do thosha se këtë mendje e ke nga gjiri.

ZONJA KAPULET – Po mundët ta mendosh tashti martesën.

Verona ka plot gra nga parësia,

Që janë më të vogla se ti

Dhe janë bërë nëna. Në s'gaboj,

Sa kohë më përpara kësaj moshe,

Që ti je çupë, unë isha nëna jote.

Ta presim shkurt pra, ja si është puna:

I nderuari Paris të do për grua.

TAJA – Ai? Ai është lulja e djalërisë

Që s'ka tjetër shok në botë.

ZONJA KAPULET – Pranvera e Veronës, s'ka lule më të bukur.

TAJA – Është lule përmbi lule, ta dish.

ZONJA KAPULET – E, ç'thua, të pëlqen ky zotëri?

Shikoje hollë sonte në gasti,

Fytyrë e tij si libër do kënduar.

Të shohësh se me ç'art të është shkruar.

Vëreja me kujdes vijat që e formojnë

Dhe shih si njëra-tjetrën plotësojnë.

Në pastë gjë ky libër të errësuar,

Ta jep shkëlqimin syri i tij i shkruar.

Ky libër i palidhur që si perlë çmohet

Do vetëm një kapak të zbulurohet.¹¹

Dhe uji mburret kur me hijeshinë

Ia shton më tepër peshkut bukurinë.

Po gjithë bukurinë atij s'ia sheh,

Se të artën lëndë ai në ar e fsheh.

Tërë ç'ka ai dhe ti do ta kesh,

Kur të kesh atë, më pak dhe ti s'do vlesh.

TAJA – Më pak? Jo, do jetë më me vlerë;

Se gruas, burri i mirë ia rrit nderë.

ZONJA KAPULET – Prema shkurt, të pëlqen

Parisi për shok jete?

ZHULIETA – Do e vërej me ngulm për ta pëlqyer

Në u ngjalltë dot pëlqimi nga shikimi

Syri im, s'do hyjë më thellë të hetojë

Nga sa dëshira jote ta lejojë.

(*Hyn një shërbëtor.*)

SHËRBËTORI – Zonjë, mysafirët erdhën, darka u shtrua;

11. *Do vetëm një kapak të zbulurohet* - Do të thotë se gruaja për burrin është porsi kapaku që zbuluron një libër.

ukur.

juve u kërkojnë, çupën po e presin. Në qilar, tajën po e mallkojnë se të gjitha janë rrëmuje.

Unë po shkoj të shërbej. U lutem ejani shpejt. (*Del.*)
ZONJA KAPULET – Po vijmë; Juli, konti po të pret.

TAJA – Shko bijë, e paç edhe natën të këndshme si ditën!
(*Dalin.*)

SKENA IV - Një rrugë.

Hyn Romeoja, Merkuti dhe Benvoli me pesë a gjashië shokë të maskuar; pas tyre hyjnë disa pishtarmbajtës me disa shokë të tjera.

ROMEO – Do mbajmë ndonjë fjalë për të hyrë,

Apo do hyjmë pa kërkuar ndjesë?¹²

BENVOLI – Tashti fjalimeve u shkoi koha.

S'do nxjerrim Kupidin symboluar,

Me perçe e hark të drunjtë të tartarit,

Të trembë gratë aty si dordolec;

Dhe as prolog s'na lypset për të hyrë,

Që flet përmendsh ç'i thotë pas sufleri.

Ato le të na matin si të duan;

Ne lozim nja dy herë dhe shkojmë.

ROMEO – Më jepni një pishtar se s'jam për lojë;

Mërzia po më detyron të mbaj dritën.

MERKUTI – Jo i dashur, duhet të vallëzosh.

ROMEO – Besomë, s'mund; ju kini dhe këpuçë

Për valle, shollëlehtë, kurse unë

12. *Apo do hyjmë pa kërkuar ndjesë* - Ka qenë zakon që kur hynin të maskuar në ndonjë ballo, një nga të maskuarit duhej të mbante njëfarë fjalimi apologjik ose të dërgonin një lajmëtar për të njoftuar ardhjen e tyre me maska.

E kam dhe shpirtin plumb që s'lëviz dot.

MERKUTI – Ti ke rënë në dashuri, merri Kupidit krahë
Dhe kapërce sinorët e zakonshëm.

ROMEO – Shtiza e tij më ka plagosur rëndë;

Sa s'qëndroj dot mbi krahët e tij të lehtë;

S'më lejon dhembja e dashurisë të bëhem pendë

Më kërrusi peshë e dashurisë së shkretë.

MERKUTI – Por edhe mbi të biesh, do ta shtypësh,
Se pesha tepër e rëndë e ngjesh të butën fort.

ROMEO – E butë të duket dashuria?

Ajo është tepër e ashpër, tepër e fortë, tepër e sertë
dhe të shpon si gjemb.

MERKUTI – Trajtoje dashurinë si të trajton;
Thumboje po me ata thumba dhe e munde;
Më jepni pra një maskë të mbuloj fytyrën.
(*Mbulohet.*) Maska maskon të maskuarin;

C'më duhet në më vëntë re ndokush?

Maska që kam vënë ma mbulon të skuqurit.

BENVOLI – Ejani pra, të trokasim dhe të hyjmë
Dhe, me të hyrë, nisim të kërcejmë.

ROMEO – Të mbaj një pishtar shokë, dua;

Azganët zemërgaz léri të fërkohen

Me qilimat e pandjeshëm,

Se mua më shkon proverbi i tim gjyshi,

Të bëj sehir dhe të mbaj pishën.

Kjo mbrëmje kaq e bukur, s'bën për mua!

MERKUTI – Hesht! Miu ra në llucë, tha xhandari¹³

Në rënç dhe ti – me nder zotërisë sate –

Të nxjerrim ne nga llucë e dashurisë,

Kur gjendesh i fundosur gjer në veshë;

13. *Miu ra në llucë* - Kjo shprehje dikur përdorej në një lojë të vjetër angleze.

Po eja se i dogjäm dritat kot.

ROMEO – Për ç'drita flet?

MERKUTI – Dua të them u vonuam,

Si llamba ditën, dritat i harxhuam;

Po ti kupto idenë e jo fjalët,

Se katër nga të pestat e kuptimit,

Qëndrojnë në ide.

ROMEO – Kuptimi pér në tablo është i mirë,

Po ideja është e keqe.

MERKUTI – Pse ashtu?

ROMEO – Pashë një ëndërr sonte.

MERKUTI – Edhe unë.

ROMEO – Si ish e jotja?

MERKUTI – Që ëndërruesit gënjejnë shumë.

ROMEO – Kur shohin në ëndërr gjëra të vërteta.

MERKUTI – Të qenka shfaqur mbretëresha Mab, më duket e gjeta!

BENVOLI – Ç'është kjo?

MERKUTI – Kjo është mamia e zanave,

E madhe sa guri i xhevahirtë

Në unazën e gishtit rrëfyes të kryeplakut;

Mbi qerren e tërhequr nga dy qenie të vockëla;

Qëndron natën mbi hundën e njerëzve në gjumë:

Rrezet e qerres në rrrotat e saj,

Prej këmbësh merimange janë bërë;

Mbulesën e ka prej krahësh karkaleci

Dhe pajisjet nga cerga e merimangës më të vogël;

Kollaret e kuajve prej rrezeve të hënës

Dhe doreza e kërbaçit nga kërciri i bulkut;

Me karrocier një insek me veshje ngjyrë hi;

As sa gjysma e krimbit të rrumbullakët

Që nxirret me majën e gjilpërés,

Nga gishti i vajzës përtace.¹⁴
Qerrja sa një lajthi e boshatisur
Punuar nga marangozja gjerez dhe një krimb,
Si qerrebërës për zanat, që nga koha e stërlashtë.
Kështu, për natë vrapin merr revan
Dhe shkon kudo, zakonisht në mendjen e dashnorëve
Dhe i bën të ëndërrojnë dashuri,
Mbi gjunjë oborrtarësh të dëgjuar,
Nëëndëri bëntë shohingjunjëzime mbigishta avokatësh shkon,
Të cilët nga ana e tyre ëndërrojnë për flori;
Pastaj, mbi buzë grash, puthje në gjumë u kujton
Dhe shpesh mbretëresha Mab mbi buzë, flluska u krijon
E zemëruar nga kosmetika që më fort i shëmton:
Shpeshherë mbi hundë oborrtarësh kurdiset
Dhe i bën të ëndërrojnë plot ofiqe.
Po herë - herë vjen kjo mbretëreshë,
Me bishtin e një derri taksur priftit
Dhe si ia aftron atë te hunda,
E bën të ëndërrojë qelepirë.
Disa herë ulet mbi qafën e ushtarit
Dhe në ëndërr i faneps gurmaz armiku;
Pusira, plagë, shpata spanjollësh,
Pastaj dollira plot që s'kanë fund;
Më pas i bie daulles pranë veshit
Derisa e zgjon nga gjumi të trishtuar;
Nga frika falet nja dy herë,
Për ta zënë gjumi prapë më i thellë.
Kjo është Mabi, që natën pleks perçë
Nëpër kuaj dhe lidh magji me qimet e lyrosura,

14. *Nga gishti i vajzës përtace* - Bëhet aluzion për besimin popullore që, sipas tij, vajzat përtace kishin krimba në gishtat e tyre, prandaj ato nuk zinin punë me dorë.

Të cilat, po të shtillen ndjellin keq.

Ja magjistica, që çupat shtrirë në gjumë praptas,
I shtyp dhe i mëson të bëhen nëna nikoqire.

Kjo pra, është ajo....

ROMEO – Pusho Merkut, pusho! Se asgjë s'po na thua.

MERKUTI – Ashtu vërtet, po flas për èndërrime,

Të cilat janë pjellë e dembelisë

Dhe lindin kot së koti nga fantazia,

Që është e hollë si ajri vetë

Dhe fluturon si era poshtë e përpjetë,

Më shumë faqen e veriut përfshin,

Pastaj nga jugu turret si e tërbuar

Vesën e shumtë duke ia lëmuar.

BENVOLI – Kjo erë që po na tregon.

Larg e më larg vetes po na shtyn;

Darka mbaroi, jemi tepër vonë.

ROMEO – Kam frikë se mos jemi tepër shpejt,

Se shpirti më shfaq një parandjenjë,

Për ngjarje që në dorë e kanë yjtë;

Më duket se ka për të ndodhur një hata,

Që do shpérthejë sonte nga ahengu

Dhe do ma shuajë jetën e urryer,

Që është mbyllur brenda gjoksit tim;

Me një vdekje para kohe;

Por, lëre ta drejtojë udhëtimin,

Ai që mban timonin e lundrës sime!

Hyjmë brenda, zotërinj levendë.

BENVOLI – Bjeri daulles.

(Dalin.)

SKENA V - Një sallë në shtëpinë e Kapuletit.

Muzikantët presin të gatshëm. Hyjnë shërbëtorët me pecetat.

SHËRBËTORI I PARË – Ku është Tigani që s'na ndihmon?

Po lan pjatat? Po kruan dërrasën e mishit?

SHËRBËTORI I DYTË – Po mbetën punët e shtëpisë në

Duart e palara të një a dy vetëve,

S'do mend që s'ka si të shkojë mbarë.

SHËRBËTORI I PARË – Nxirri jashtë këta frona; hiqe

këtë dollap dhe ki kujdes qelqurinat.

Në më do mua, më ruaj një copë revani dhe

thuaji portierit të futë brenda Suzanën,

Mokrën dhe Nellën. Anton! Tigan!

SHËRBËTORI I TRETË – Urdhëro! Gati!

SHËRBËTORI I PARË – Të kërkojnë, të thérresin, pyesin e

shikojnë për ty në sallën e madhe.

SHËRBËTORI I TRETË – Nuk mund të ndodhemi hem

këtu, hem atje.

SHËRBËTORI I DYTË - Hajde djem, lëvizni pak; mos

harroni se ai që rron më shumë, i trashëgon të gjitha.

(*Dalin.*)

(Hyjnë Kapuleti, Zhulieta dhe pjesëtarë të tjerë të familjes, duke u takuar me mysafirët, disa prej të cilëve kanë maska; pastaj hyn Romeoja dhe shokët e tij të maskuar.)

KAPULETI – Mirë se erdhët, zotërinj! Mbas pak kini

Për të vallëzuar me gra që s'kanë kallo në këmbë.

Ah, ha, moj zonja! Cila nga ju nuk do pranojë të kërcejë?

Kush nuk pranon, betohem që ka kallo.

A nuk i rashë pikës?

Mirë se erdhët, zotërinj! Dikur edhe unë,

Si ju kam vënë maska dhe pëshpëritja

Në veshin e vajzës së bukur, fjalë të ëmbla,
po iku ajo kohë, iku, iku!
Mirë se erdhët, zotërinj! Filloni pra e mos përtoni!
Filloni muzikantë! Hapuni, hapuni!
Na hapni vend dhe hajde, vallëzoni çupa!
(*Nis muzika dhe vallja fillon.*)

Hej, djema, sillni shpejt edhe ca dritë!
Largoni bangot, shuanit dhe zjarrin!
Se dhoma u ngroh tepër, u bë valë.
Sa mirë, si s'pritej, kjo festë po shkon mbarë!
I dashur kushëri, ulu ti, rri; se për mua dhe ty,
Iku koha e valles, iku, shikoje vetëm me sy!
Sa kohë kemi që s'kemi vënë më maskë?

KAPULETI I DYTË – Për shën Mërinë bëhen tridhjetë vjet.¹⁵
KAPULETI – Bah! Ç'thua? Jo, nuk bëhen kaq shumë;

Ne kemi që nga dasma e Luçenit,
Rushajet kur të vinë mbushen plot
Njëzet e pesë vjet që s'vëmë maskë.

KAPULETI I DYTË – Shto, shto dhe ca, se i biri është i madh, zotëri.

I biri i ka arritur të tridhjetat.

KAPULETI – Ç'thua more? Dy vjet më parë ai ish nxënës.
ROMEO – (*Një shërbëtori.*) Kush është ajo zonjë atje tej.

Që po i ndrit në krah atij kreshniku?

SHËRBËTORI – S'e di, or zot.

ROMEO – Oh, shiko, edhe pishtarit i dhënka
mësim si të ndriçojë!

Mbi faqe i ndrit natës si diamant,

15. Bëhen tridhjetë vjet - Meqenëse Zhulieta i ka mbushur katërmëbëdhjetë vjet, atëherë zonja Kapulet duhet të jetë njëzet e tetë vjeç, ndërsa i shoqi, për të cilin thonë se ka tridhjetë vjet pa vënë maskë, duhet të jetë lë paklën rreth gjashtëdhjetë vjeç.

Si ndrit mbi veshin e arapkës një brilant
E tillë bukuri me dorë s'do përlyer,
Se qenka shumë e rrallë e shumë e vyer.
Shoqet e saj duken si sorra,
Ajo pëllumbeshë e bardhë si bora.
Do të takohem, kur vallja të ndalojë,
Dhe dorë e saj në timen do qëndrojë.
A thua se zemra ime s'paska ndierë,
Një dashuri të saktë tjetër herë?
Betomuni o sy se gjer më sot,
Bukuri të tillë s'keni parë dot.

TIBALTI – Nga zëri ky më duket si Montag,
Më sill shpatëzën djalë, ta nxjerr mërinë,
Mbi këtë qen që vjen me maskë qesharake,
Për asgjë të mirë, veç të na prishë gostinë.
Mos paça as gjak as nder të fisit tonë;
Në u pendofsha, kur ta shtrij, ta bëj kufomë!
KAPULETI – Nipçe, pér ku je nisur si furtunë?
TIBALTI – Ungj, ai është Montag, armiku ynë.
Ka ardhur i poshtri me qëllim,

Të tallet sot me tërë këtë shkëlqim.

KAPULETI – Mos është Romeoja?

TIBALTI – E njoha, vetë ai zuzar!

KAPULETI – Rri urtë nip, e mos e prek,
Se, si ëngjëll sillet, djalë madhështor;
Në daç të dish ç'është e vërteta,
Tërë Verona e ka si dash përçor;
Si djalë të matur e tërë virtyte,
Që ti edhe qytetin tërë të ma falësh,
Në shtëpinë time, s'të lë ta poshtërosh;
Tregohu i duruar e mos ia vërë veshin;

Çele fytyrën mbahu buzagaz,

Se fytyrë e ngrysur s'i shkon kësaj darke.

TIBALTI – Kanë hije fort për armiq zuzarë;
S'mundem ta duroj!

KAPULETI – Do ta durosh!

C'na qenka, s'mund ta durosh! Ta durosh!

Pérndryshe, zhduku që këtej!

Se zot shtëpie jam unë e s'je ti!

S'duroke dot! Mos do të bësh rrëmujë?

Ta bësh mbrëmjen lesh e li me miqt e mi,

Që të lavdërohesh për trimëri?

TIBALTI – Është turp, xhaxha.

KAPULETI – Prapsu, i palyrë! Mos u trego gdhë!

Nga kjo lëvdatë ndoshta humb dhe jetën.

Të kuptoju ku e ke hallin, do të kundërshtosh!

- Ju lumtë miq! – Më zutë ngushtë! (*Tibaltit.*)

Qenke mistrec! Rri urtë, të them,

Pérndryshe ... – (*Shërbetorëve.*) - Sillni dhe ca drithë! -

Të bëj unë të urtë, po më vjen turp. (*Mysafirëve.*)

Vallëzoni ju, të dashur miq!

TIBALTI – Kur ma pengon inatin detyrimi,

Më ngrihet leshtë e kokës nga tërbimi.

Po shkoj, pa inatin që më mundon,

Ia nxjerr për hundësh ca më vonë. (*Del.*)

ROMEOJA – (*Zhulietës.*) Sikur ta ndyj me dorë këtë altar,

Si një besnik i urtë, bëj një faj,

Po buzën e kam gati si fetar,

Me puthje të ëmbla, mëkatin të ta laj.

ZHULIETA – Fetar besnik, psë e fyen atë dorë,

Që po më shfaq që ëmbël adhurim;

Edhe haxhiu tok dorën me shenjtorë;

Dhe si e tok, e puth e merr bekim.

ROMEO – Po s'ka shenjtori buzë e duar?

ZHULIETA – Buzët i ka për t'u falur, o haxhi.

ROMEO – Atëherë tok dhe buzët pa ngurruar,

Dhe falu, shenjt, për gaz e lumturi.

ZHULIETA – Shenjtori nuk lëviz, po rri në vend.

ROMEO – Pra, mos lëviz, të marr bekimin tënd. (*E puth.*)

Kushtu i laj mëkatet që kam bërë.

ZHULIETA – Atëherë, i mora unë që të tërë.

ROMEO – Mëkat, nga buza ime? Ç'fjalë e çmuar!

Ma jep prapë, të laj mëkatin e formuar. (*E puth përsëri.*)

ZHULIETA – Puthke mbas librit, si i mësuar!

TAJA – Zonjë, të do jot ëmë për një fjalë.

ROMEO – Po cila është e ëma?

TAJA – A, more bir! E ëma është zonja e shtëpisë;

Ç'zonjë e mirë, e mençur dhe e sjellë!

Që ta dish, unë ia kam rritur këtë çupë,

Me të cilën zotrote kuvedoje.

Fatmadh do të jetë ai që ta marrë,

Se veç vajzës do marrë edhe mallë.

ROMEO – Mos është, vallë, bija e Kapuletit?

Oh, sa çmim të rëndë dashkam të paguaj!

M'u bëkajeta ime borxh i hasmit!

BENVOLI – Ikim tashti, darka po mbaron.

ROMEO – E shoh, andaj jam turbulluar.

KAPULETI – Mos ikni kaq herët, zotërinj.

Se s'ka mbaruar darka jonë e varfér.

Ashtu, e pse po nxiton? U falemnderit.

Falënderime të përzemërtat, zotërinj.

Natën e mirë – Sillni dhe ca drithë!

Atëherë le të shkojmë për të fjetur.

Mor bir! (*Kapuletit të dytië*) qenka tepër vonë, për besë,
Po shkoj të fle.

(*Dalin të gjithë përvëç Zhulierës dhe tajës.*)

ZHULIETA – Pa eja, tajë, cili është ai?

TAJA – Trashëgimtari dhe biri i Tiberit.

ZHULIETA – Po ai që po del tashti nga dera?

TAJA – Për besë, ai më ngjan si biri i Petrit.

ZHULIETA – Po ai përpëra tij, që nuk kërceu?

TAJA – S’ë njoh.

ZHULIETA – Shko pyet. – Në është i martuar.

M’u bëftë varri shtrat i nusërisë. –

TAJA – E quajnë Romeo, është Montag.

Biri i vetëm i hasmit tënd të madh.

ZHULIETA – Nga kjo urrejtje e madhe, për çudi;

Më lindi në zemër një e rrallë dashuri!

Ajo që pres, më duket se s’do vijë;

Dhe ajo që s’pres, më parë do të mbërrijë!

Kjo dashuri me një armik të nxirë;

Më ndjell në zemrën time, një mynxyrë.

TAJA – Ç’po flet ashtu?

ZHULIETA – Një vjershë që mësova pak më parë,

Prej tij, kur vallëzonim në sallë.

(*Dikush thërret përbrenda: "Zhulietaaa!"*)

TAJA – Erdhëm, erdhëm!

Eja të hyjmë brenda, se të gjithë kanë shkuar.

(*Dalin.*)

- Prologu -

(*Hyn Kori.*)

KORI – Në shtrat të vdekjes heq dëshirë e vjetër
Dhe trashëgimtar bëhet një epsh tjetër,
Se vajza që Romeoja jepte jetën
Nuk mund të krahasohet me Zhulietën.
Romeoja pra, një vajzë tjetër dashuron,
Dhe që të dy magjepsen nga vështrimet,
Po ndërsa ai armikun përgjeron,
Ajo nga grep i tmerrshëm vjedh gjëzimet;
Se hasmin askush s'ë qas në prak
Me vajzën e vetme të fërkohet,
Dhe ajo, me shumë epsh, po mjete pak
Përpinqet me dashnorin të takohet.
Dhe koha e dashuria u jep fuqi,
E hidhërimet kthehen në ëmbëlsi.

AKTI I DYTË

SKENA I - Një rrugicë rrëzës së murit të kopshtit të Kapuletit.
Hyn Romeoja.

ROMEO – Po si të shkoj kur zemrën kam këtu?

Kthehu mbrapa tokë e trashë të gjesh qendrën!¹⁶

(Ngjitet mbi mur dhe zbret përbrenda. Hyjnë Merkuti e Benvoli.)

BENVOLI – Romeo! Kushëri!

MERKUTI – I zgjuar, për besë! Kujtuam se shkoi të flejë.

BENVOLI – Këtej shkoi me vrap dhe u ngjit mbi mur të kopshtit; Thirre të kthehet, Merkut i dashur.

MERKUTI – Bile edhe do i lutem të kthehet. Hej, Romeo!

Dashnor! Çapkën! I krisur! I rrëmbyer!

Shfaqu para nesh në formë psherëtime;

Recito një varg dhe më mjafton;

Brit një herë, qoftë dhe: "I mjeri unë"

A nxirr një rimë si: "Vashë moj vashë"

Kumbarit Venus,¹⁷ folmi ndonjë fjalë

A jepi një llagap të birit të verbuar

Atij djaloshit të Adam Kupidit,¹⁸

Që shtiu mbi mbretin Kofet aq drejt,

Kur dashuroi të bijën e lypsarit!¹⁹

S'po duket, s'po dëgjon e s'po lëviz!

Majmuni ka ngordhur sigurisht.

16. *Kthehu mbrapa tokë e trashë të gjesh qendrën* - Tokë e trashë mbiquan trupin e tij, dhe qendër, zemrën e Zhulietës.

17. *Venus* - Perëndesha e bukurisë dhe e dashurisë në mitologjinë latine, identifikuar me Afërditén greke.

18. *Adam Kupidi* - E ka fjalën për Adam Bellin, luftëtar dhe harkëtar i famshëm, përmendor në baladat popullore.

19. *Mbreti Kofet* - Sipas legjendës së baladave, ky mbret u dashurua dhe u martua me një lypëse.

Më duhet ta lut e ta stërlut:
Për sytë e Rozalinës që shkëlqejnë,
Për ballin e gjerë e buzët që i skuqin,
Për këmbën e plotë e kërcidrejtë,
Për kofshën e bardhë që të ka,
Dhe për çdo vend tjetër aty afër,
Na dil këtu në formën e vërtetë.

BENVOLI – Kam frikë se do inatoset, në dëgjoftë.

MERKUTI – Kjo nuk e inatos, mund të inatosej,

Sikur t'i ngjallja asaj ndonjë xhind,
Me një natyrë pak si të çuditshme
Dhe t'ia lija të ngulitur atje në vend,
Gjersa ta ndiqte andej me të yshtura.
Kjo, po, që do ta ndizte, po thirrja ime,
Është e butë, e ndershme dhe, në emër të
Së dashurës së tij e lus dhe e përgjeroj
Që të na dalë në sy e ta shohim.

BENVOLI – Eja të shkojmë, se do jetë fshehur diku
në mes pemësh,

Në shoqëri me natën e lagështuar,
Se kjo dashuri e verbër i ngjet muzgut.

MERKUTI – Po të ish vërtet e verbër dashuria,
S'do godiste drejt në shenjë.

Rrëzë një mushmolle futur do jetë,
Aty duke pritur se mund që ta ketë,
Natën e mirë, Romeo se po shkoj
Të flej më mirë në shtratin tim të ngrohtë
Se ky vend këtu me baltë është shumë i ftohtë.
Do vini të ikim?

BENVOLI – Më mirë shkojmë

Më kot që ta kërkojmë, kur s'mund ta gjejmë.
(*Dalin.*)

SKENA II - Kopshti i Kapuletit
Hyn Romeoja.

ROMEO – Ai që plagë në trup s'ka ndierë
Me plagët e të tjerëve nis të tallet.
(*Zhulieta duket në një dritare lart.*)
Pa dale? Ç'dritë feks në atë dritare?
Ajo është lindja, dielli është Zhulieta!
O diell, shkrep dhe hënën venite,
Se atë e ka verdhur zilia;
Që ti, bija e saj, je më e bukur;
Po ruaju prej saj, kur qenka smirëmadhe.
Veshja e saj, që është rrobë e vashërisë,
Ka ngjyrë të vakët, ngjyrë të zbetë,
Që mund ta mbajnë vetëm budallenjtë.
Oh, flake atë veshje se s'ka hije.
Oh, qenka zonja ime, ime shoqe!
Ah, sikur ta dinte dhe ajo!
Ja, po flet, po s'thotë gjë.
Ç'të bëj? Ah, ja ku duket syri i saj.
Që qartë po më flet; do t'i përgjigjem.
Më bëjnë sytë; ajo s'flet me mua.
Dy yjtë më të bukur që ka qielli,
Për punë do largohen dhe lutin
Të dy sytë e saj të ndritin atje lart,
Derisa ata të kthehen përsëri.
Ç'do ngjiste vallë, sikur sytë e saj,
Të ndërronin vendin sot më yjtë e qiellit?
Ata të qiellit në kokën e saj, do zbeheshin
Nga shkëlqimi verbonjës i asaj fytyre,
Si llamba ndezur në dritën e diellit;

Kurse të sajtë në qjell, do ndritnin
Tërë gjithësinë aq me dritë të fortë,
Sa zogjtë natën këngës do t'ia thoshnin,
Sikur të ish tamam ditë e vërtetë.
Shiko sa bukur faqen vë mbi dorë!
Ah, mbi atë dorë të isha unë dorashkë,
Të prekja ato faqe!

ZHULIETA – Ah, e mjera unë!

ROMEO – Po flet! Oh, folë prapë i ndritur engjëll!

Sepse tashti që je më lart se unë,
Më dukesh si lavdia e shkëlqimit,
Si engjëlli me krahë i parajsës,
Që njerëzve u vret sytë e çakërritur,
Në kohën që lart shikojnë me çudi,
Kur çan posa shigjetë retë e plogëta
Edhe lundron në gjë të hapësirës.

ZHULIETA – Romeo, oh, Romeo, pse je Romeo?

Moho tët atë dhe flake këtë emër,
Ose m'u beto se do më duash
Dhe s'do dua që të quhem Kapulet.

ROMEO – (*Më vete.*) Të rri e ta dëgjoj, a t'i përgjigjem?

ZHULIETA – Armiku im éshtë vetëm emri yt,

Se ti, përherë, je ai që je,
Sikur edhe Montag të mos quhesh.
Po ç'mund të jetë vallë një Montag?
Nuk éshtë as dorë, as këmbë, as krah, as ballë
Dhe as gjymtyrë tjetër e njeriut;
Oh, merr një emër tjetër! Se emri s'prish punë,
Ashtu si çdo emër s'ia heq erën trëndafilit;
Prandaj çdo emër që të marrë Romeoja,
Përsosjen që ka prapë do ta ketë;

Romeo, flake tej emrin "Romeo"
Dhe për emrin që do flakësh tej.
Të fal të tërë veten time!

ROMEO – Pranoj mendimin tënd:

Quajmë dashnor, se së dyti pagëzohem
Dhe këtej e tutje s'do të quhem kurrë më Romeo.

ZHULIETA – Kush je ti aty në errësirë, që përgjon
Të fshehtën e zemrës sime?

ROMEO – Me emër s'di të ta them se cili jam,
Se emrin, o shenjtore e dashur, eurrej,
Derisa armik qenka për ty;
Sikur dhe në letër të shkruar ta kisha
Pa asnje dhembje do ta grisja!

ZHULIETA – Veshët akoma njëqind fjalë nga ti s'kanë dëgjuar;
Po me zërin tënd më duken se janë të mësuar;
Vallë s'je Romeo dhe Montag?

ROMEO – As Romeo, as Montag, o engjell, në s'të pëlqejnë.
ZHULIETA – Më thuaj si ke ardhur gjer këtu dhe përsë?

Muret e kopshtit të lartë e të zorshëm janë
Përveç që rrezik vdekjen për ty kanë
Në marrshin vesh njerëzit e mi se kush je.

ROMEO – Me krahët e lehta të dashurisë, muret i kalova;
Se dashuria s'pyet për mure të gurtë;
Atë që don ta bëjë e bën me plot guxim;
Pa pyetur më tej në ka tjetër më trim.

ZHULIETA – Ruaju, se po të panë të vrasin.

ROMEO – Ah, më tepër më tmerron syri yt,
Se njëzet prej tyre shpatëzhveshur;
Shikomë ti me ëmbëlsi
Pa s'pyes në jetë për armiqësi.

ZHULIETA – Sidoqoftë, këtu s'dua të takoheni.

ROMEO – Është cipë e natës që më fsheh nga syri;
Po në është se s'më do, më mirë të më gjejnë;
Dhe shpatat e tyre të ma shkurtojnë jetën;
Se të zgjatet jeta pa Zhulietën.

ZHULIETA – Po si e gjete këtë shteg ?

ROMEO – Dashuria që kam për ty ma tregoi;
Dhe po ajo, si të ngjitem lehtë, më mësoi;
Se, detar s'jam, po kurrë s'do përtoja,
Një mall si ti tej detit të gjerë ta kërkova.

ZHULIETA – Është perde e natës që ma fsheh fytyrën;

Se ndryshe faqja ime do të skuqej
Për gjithë ato të fshehta që shfaqa,
Se s'duhej të hapesha kaq shumë
Prandaj, hiqi vijë tërë ç'dëgjove
Më mirë t'i lëmë katikulet!
Më do? E di që do më thuash: "Po" dhe unë të besoj,
Por, në u betofsh, mund të më gënjen si Jupiteri,²⁰
Që, si thonë, qesh me fjalët e dashnorëve.
I ëmbli Romeo, në më do, ma thuaj me zemër çelur,
A në kujtofsh, se mund të më hedhësh shpejt në dorë.
E zemëruar dhe e vendosur po të them: "Jo"
Atëherë do më lutesh; por unë s'do pranoj
Sikur tërë botën të më falësh.
Montag i bukur, vërtet më rrëmbeve
Dhe mendjelehtë mund të më quash,
Po më beso, më e besës do të të dal,
Nga dhelprat që dinë si të sillen.
Megjithatë, më e mbajtur duhej të isha,

20. Jupiteri - Babai dhe zoti i perëndive, në mitologjinë latine, i biri i Saturnit dhe i Reas. Identifikohej me Zeusin e grekëve dhe kishte të gjitha atributet, legjendat dhe funksionet e tij.

Që të mos ma kishe kuptuar afshin e dashurisë sime të sinqertë.

Prandaj më ndjeh dhe aspak mos pandeh,
Se u dhashë pa ndierë dashuri për ty,
Të cilën ma zbuloi kjo errësirë.

ROMEO – Për hënën e bekuar, të betohem

Që majat e pemëve po zbardhon.....

ZHULIETA – Oh, mos bëj be për hënën e lëvizur,

Që formën ndërron në quell për çdo muaj
Se ashtu mund ta ndërrrosh dhe ti dashurinë.

ROMEO – Për çfarë tjetër do që të betohem?

ZHULIETA – Mos u beto për asgjë, ose po deshe,
Bëj be për veten tënde levende,
Që përbën zotin e adhurimit tim
Dhe unë menjëherë të besoj.

ROMEO – Në është se dashuri e zemrës sime.....

ZHULIETA – Mos u beto! Megjithëqë jam e lumtur,
S'gëzohem sonte dot për këtë lidhje:
Është tepër e rrëmbyer, shumë e shpejtë
Dhe mjaft e papeshuar; është tamam
Si vetëtima e cila zhduket shpejt,
Më parë se të thuash vetëtin.
I dashur, lamtumirë; herën tjetër
Burbuqja e dashurisë, që u rrit sonte
Nën afshin e beharit që pjek pemët
Do të çelë ndoshta lule të stërhijshme.
Natën e mirë e qofsh edhe ti i gjëzuar
Si kjo zemra ime brenda në kraharor.

ROMEO – Oh, po më lë kështu të pakënaqur?

ZHULIETA – Ç'kënaqësi kërkon prej meje sonte?

ROMEO – Të më shkëmbesh premtimin e dashurisë.

ZHULIETA – Ta dhashë timin para se ta lypje,
Po desha që të mos e kisha dhënë.

ROMEO – Mos vallë u pendove? Pse e dashur?

ZHULIETA – Që prapë të ta jepja si bujare;

Po prapë s'dua, veç nga dashuria;

Se bujarisht e kam si det të thelle

Dhe dashurinë, det, të madh të gjerë.

Të dyja ato më shtohen kur t'i jap

Se që të dyja janë të pafundme.

(*Taja thërret nga brenda.*)

Dikush po më thërret, i dashur, lamtumirë!

Po vij! - Qëndro besnik Montag iëmbël

Prit dhe pak ndoshta kthehem përsëri.

(*Hyn brenda.*)

ROMEO – O natë, e lumtur natë! Sa kam frikë,

Mos është ëndërr tërë kjo që shoh,

Se kaq e ëmbël s'është e vërteta.

(*Zhulieta del përsëri.*)

ZHULIETA – Dy fjalë i dashur dhe natën e mirë,

Në qoftë e ndershme dashuria jote,

Dhe do martesë, nesër nxirrmë fjalë,

Për vendin edhe kohën e kurorës

Me një njeri që vjen i porositur;

Kështu ta shtroj në këmbë fatin tim

Dhe do vij mbas teje dhe në fund të botës.

TAJA (*Nga brenda.*) – Zonjë!

ZHULIETA - Erdha! - Të lutem në mos patsh qëllim të mirë...

TAJA - (*Nga brenda.*) - Zonjë!

ZHULIETA – Ja, ja, tashti vij....

Hiq dorë dhe më lër në hallin tim.

Pra nesër prit.

ROMEO – Më bëhet zemra mal...

ZHULIETA – Një mijë herë natën e mirë! (*Hyn brenda.*)

ROMEO – Pa ty, një mijë herë, është më e nxirë

Dashuria shkon drejt dashurisë

Si nxënësit kur dalin nga shkolla

Po dashuria ndahet nga dashuria

Si nxënësit drejt shkollës. (*Duke u tërhequr ngadalë.*)

(*Zhulieta del përsëri.*)

ZHULIETA – Pssst! Pssst! Romeo, oh, prit edhe pak!

Sikur të kisha zërin e fajkonjarit,

Do ta thërrisja prapë mikun tim.²¹

Po zëri është i ngjitur kur rri e mbyllur brenda

Dhe s'mund të thérres shumë, pérndryshe

Do ta thërrisja emrin e Romeos,

Sa t'ia çaja shpellën Oshëtimës²²

Që t'ia ngjirja zërin kështu si timin!

ROMEO – Ky është shpirti im që më thërret në emër.

C'zë të ëmbël paska natën vasha e zemrës,

Kur gjuha ligjëron si melodi!

ZHULIETA – Romeo!

ROMEO – Shpirt!

ZHULIETA – Në ç'orë ta nis nesër lajmëtarin?

ROMEO – Në orën nëntë.

ZHULIETA – Mirë.

Po deri atëherë ka dhe njëzet vjet.

Harrova pse të thirra përsëri.

21. Do ta thërrisja prapë mikun tim - Zhulieta kërkon të ketë një zë si atë të fajkonjarit, stërvitësit të fajkonje të gjuetisë, kur i ndiell këta gjatë kohës së gjuajtjes.

22. Sa t'ia çaja shpellën Oshëtimës - Oshëtimë personifikohet si një njeri që s'flet dot pa falur njeri tjetër dhe as nuk mund të pushojë kur flet një tjetër.

ROMEO – Po pres atëherë derisa ta kujtosh.

ZHULIETA – Do e harroj kastile të mos ikësh

Dhe do mbaj mend gëzimin që je pranë.

ROMEO – Dhe unë pra do rri të harrosh më shumë,

Bile të harrosh që s'jam në shtëpinë time.

ZHULIETA – U gdhi pothuaj, dua që të shkosh;

Po jo më larg se zogu i përkëdhelur

Të cilin vasha e prapë e lë të lirë

Po e mban në burg me pranga peri lidhur

Dhe prapë e tërheq me fije prej mëndafshi,

Sepse lirinë e tij e ka zili.

ROMEO – Do desha që të isha zogu yt.

ZHULIETA – Atë do desha, i dashur edhe unë,

Po frikë do kisha mos të të vdisja,

Oh, natën e mirë, natën e mirë,

Kaq helm të ëmbël ka kjo lamtumirë,

Se dua që ta zgjat ndaj më të gdhirë.

(Del.)

ROMEO – Të pastë gjoksi prehje, syri gjumë,

Se gjumë e prehje desha të isha unë!

Tashti po shkoj në qelën e atit tim të shenjtë

Ta lus t'i ndihë fatit tim të shtrenjtë.

(Del.)

SKENA III - Qela e fratit Laurens.

Hyn frati Laurens me një shportë.

FRATI LAURENS – Pas natës së vrenjtur qesh mëngjesi i zbetë;

Kur drita larushon nga lindja retë;

Dhe cip' e zezë zbardhet bëhet ditë

Nga zjarri i Titanit që sjell dritë.²³
 Pa dalë dielli erën të përçajë,
 Të zgjojë ditën, vesën të na thajë,
 Barishte do të mbledh me helm të fortë
 Dhe lule për ilaç, në këtë shportë.
 Ky dhe që është, është dhe varri ynë,
 Pra gropë varri qenka mitra jonë.
 Kjo mitrë, lloj-lloj hijesh na ka dhënë
 Që thithin gjin' e tokës për të ngrënë.
 Disa fëmijë plot virthyte kanë,
 Asnjë nuk është bosh, po njësh nuk janë.
 Oh! Fuqiplotë është hiri që qëndron,
 Përmbi çdo bim' e gur që na rrethon,
 Se s'ka asgjë të ligë a të kotë
 Që s'bën asnjë shërbim në këtë botë,
 Po dhe një gjë e mirë na bën keq,
 Kur shtrëmbër e përdorim dhe për dreq.
 Virthyi, kur e nxin, në ves ndërron,
 Dhe vesin, pun' e mir' e zbukuron.
 Kështu edhe kjo lule e uruar,
 Nën luspa ka një helm për të shëruar.
 Në qoftë se i merr erë ta ka ënda,
 Po n'e shifofsh me ndjenjat, humb dhe mendja;
 Dhe te njeriu luftojnë dy fuqira
 Dy mbretër hasm: E liga dhe e mira.
 Dhe kur ai m'i ligu na fiton;
 Atëherë bimën sëmundja e shkurton.

(*Hyn Romeoja.*)

ROMEO – Mirëmëngjesi, uratë!

23. *Titanit që sjell dritë* - Në mënyrë të figurshme quan diellin.

FRATI LAURENS – Paç uratën!

Ky zë i ëmbël ç'është qëmenatë?

O bir që kaq shpejt më ke mënguar

Do kesh një hall të madh të paduruar.

Meraku vjen kur plaket ca njeriu

Kur vjen ai dhe gjumi shkon vetiu;

Por trurin e shkujdesur të riniçë,

E ruan gjum' i art' i qetësisë.

Prandaj mëngimi yt më siguron

Se një merak i madh të shqetëson.

Ose, t'i shtie shenjës ca më mirë

Në shtrat ti sonte fare nuk je shtrirë.

ROMEO – Tamam, po sonte isha më i qetuar.

FRATI LAURENS – O zot! Te Rozalina paske shkuar?

ROMEO – Oh jo, imzot, atë e kam harruar.

Dhe dhembja që më sillte më është shuar.

FRATI LAURENS – Pra thuaj ku e shkove këtë natë?

ROMEO – Ja ku ta them pa pyetur më gjatë:

Te hasmi isha mbrëmë në gosti

Ku rashë në një tjetër dashuri.

Si unë u plagos edhe ajo,

Prandaj, si shenjt që je, na ndih e na shëro.

Për të, uratë, s'kam ndonjë mëri

Dhe lutjen pér të dy e bëj tanë.

FRATI LAURENS – Shpjegoma biro punën, pa e zgjatur,
Se ndjesë s'merr veç nunosja e hapur.

ROMEO – Ta them pra hapur, zemrën me të parë

Bij' e Kapuletit tërë ma ka marrë.

Si zemr' e saj dhe imja u bashkuar,

Të gjitha, veç kurorës, u mbaruan.

Tashti ta them më mirë duke shkuar

Se ku dhe kur dhe qysh jemi takuar
Dhe si këmbyem fjalë zumë dorë;
Po vetëm – zot – që sot na vë kuroër.

FRATI LAURENS – O zoti Krisht! E ç'është ky ndryshim?

Po Rozalinën që aq e dashurove,
Tashti, më thua, fare e harrove?
Pra, dashuria e djalit si te ty,
S'qëndron vërtet në zemër po në sy.
O shën Mëri! Mbi faqen që t'u zbeh
Për Rozalinën derdhe lot rrëke.

Me lot dashurinë e gatove,
Po vate dëm se shijen s'ia provove;
Akoma dielli s'ti teri psherëtimet;
Në vesh i kam akoma dhe rënkimet;
Kur, na, mbi faqen tënde shoh një provë tjetër;
Ësht' e freskët vazhd' e lotëve të vjetër.
Në pate breng' e jetë ndonjëherë,
Ia ke kushtuar Rozalinës' mjerë.
Në paç ndryshuar thuaj këtë fjalë:
Ç'të flasësh për gra, kur s'mbahet dot një djalë!

ROMEO – Për Rozalinën shpesh më ke qortuar.

FRATI LAURENS – Jo pse e deshe, po e kishe tepruar.

ROMEO – Më the që dashurinë ta varrosja.

FRATI LAURENS – S'pandeha se një tjetër do zhvarrosje.

ROMEO – Të lutem mos më shaj; ajo që dua;

Lëshon hir e dashuri për vete dhe për mua;
Po tjetra s'qe si kjo.

FRATI LAURENS – Sepse ajo ta njohu dashurinë shumë qartë,

Që bën sikur lexon po flet pa kartë.

Pra, eja mor' çapkën, se do të shkoj;

Një mendje po më shtyn të të ndihmoj.

Kështu, martesa u bëftë lumturi.

Dhe grindja e familjes, dashuri.

ROMEO – Oh, shkojmë, pra, se dua të shpejtohet.

FRATI LAURENS – Kush shkon me mendje shtruar, nuk rrëzohet.
(*Dalin.*)

SKENA IV - Një rrugë.

Hijnë Benvoli dhe Merkuti.

MERKUTI – Ku në djall mund të jetë ky Romeoja?
A erdhi në shtëpi sonte?

BENVOLI – Në shtëpinë e të atit s'ka ardhur;
kështu më tha shërbëtori i shtëpisë.

MERKUTI – Si duket, ajo verdhacukja zemërgur, Rozalinë,
Po e sjell vërdallë sa ta shkallojë fare.

BENVOLI – Tibalti, nipi i plakut Kapulet,
I ka dërguar letër në shtëpi.

MERKUTI – Për besë, do të jetë ndonjë sfidë.

BENVOLI – Romeoja do të dijë t'i përgjigjet.

MERKUTI – Një copë karte di t'i përgjigjet kushdo që di shkrim.

BENVOLI – Jo, ai do t'i përgjigjet sfidës me sfidë.

MERKUTI – Ah, i gjori Romeo, ka mbaruar fare!

Atë e ka plagosur syri i zi i një bardhosheje;

E ka shurdhuar kënga e dashurisë;

Telat e zemrës i janë këputur nga shtiza e Kupidit të verbër;

E ku është në gjendje ai të matet me Tibaltin?

BENVOLI – Po pse, ç'është Tibalti?

MERKUTI – Tibalti? Më shumë se princ i maçokëve;²⁴
Mjeshtër i mbaruar i përuljeve;

24. Më shumë se princ i maçokëve - Tibalt është emri i maces së një poeme të vjetër.

Lufton si ti kur këndon një këngë me nota;
 Pret kohën, mat largësinë, gjen proporcionin;
 Merr frymë aq sa duhet, numëron një, dy
 Dhe të tretën të hidhet përsipër; nishanxhi i rrallë;
 Kasap i mbaruar i komçave të mëndafshët!
 Duelist e çfarë duelisti; të merr gjak në vetull;
 Përdor me rregull termat e duelit, si:

Passadon²⁵ e pavdekshme; punto reverso; hai,²⁶ etj.

BENVOLI – Çfarë?

MERKUTI – U shoftë fara e ca njerëzve maj-a-maja;
 e cave që krijojnë fjalë boshe; përdorin theksa
 në rrokje të gabuar; bëjnë fjali të pa kripë
 si: “Për Krisht, shpatë që të grin!”, “burrë shumë i
 gjatë!”, “lavire e ndershme!”,
 pa lëri ca miza e mushkonja mode me pardonet²⁷:
 e tyre, me veshjet e puthitura që s'mund
 të rrinë rehat mbi stolat e zakonshëm.

U shofshin me gjithë *bons, bons et*²⁸ e tyre që të mërzitin!

BENVOLI - Po vjen, po vjen Romeoja!

(*Hyn Romeoja.*)

MERKUTI – I tharë e i mpirë si cirua i tymosur!

O copë mishi si u katandise në një peshk!

Ka rënë pas vjershave në të cilat u zhyt Petrarka²⁹
 Laura,³⁰ përpëra Rozalinës së tij, ish një akçeshë

25. *Passado* - Fjalë dueli.

26. *E pavdekshme; punto reverso* - Thirje për të treguar se në duel e godite kundërshtarin.

27. *Pardonet* (frëngjisht *pardonnez moi*) - Më fal.

28. *Bons, bons-et* - Që u kanë mbirë në gojë fjalët frëngjisht: bon, bon - mirë, mirë.

29. *Françesko Petrarka* - Poet italian (1304-1374). Lavdia e tij qëndron kryesisht në poemat e tija në gjuhën italiane, soneta ose canzoni, të kompozuara për ndër të Laura de Noves (ose de Sade).

30. *Laura* - Laura de Noves ose de Sade, e mbiquajtura Laura e Bukur, lindur në Provansë (1308-1348); ajo u bë e pavdekshme prej vargjeve të Petrkës.

veçse pati një të dashur që e bëri të pavdekur me vjershat e tij; Didua qe një karnavale;³¹ Kleopatra, një evgjitkë;³² Helena³³ dhe Heroja³⁴ kurvë dhe kopile; Tisba, një sysorkadhe,³⁵ po jo afër saj..... (*Romeos.*) "Sinjor Romeo, bonzhur!" Ja një përshëndetje franceze, që i shkon kostumit tënd. Na e punove bukur mbrëmë.

ROMEO – Mirëmëngjes! Çfarë ju punova?

MERKUTI – Na ike vjedhur – zot, s'e kupton?

ROMEO – Më ndje, i dashur Merkut, se kisha një punë me rëndësi të madhe dhe

për një punë të këtillë, njeriu i mirë të fal.

MERKUTI – Zaten, raste të tilla e bëjnë njerinë
të bjerë më bisht.

31. *Didua* - Didon ose Elisa, e bija e Mutos, mbretit të Tirit dhe motra e Pigmalionit; burri i saj, Sishe, meqë u vra nga Pigmalioni, ajo iku dhe shkoi e krijoj Kartagjenën. Ndodhi aty, sipas *Eneidës* së Virgilit, që Enea i arratisur u dashurua prej saj, pastaj ai e braktisi me urdhër të perëndive. Didona e dëshpëruar hipi mbi një turë drush dhe aty vran veten me thikë.

32. *Kleopatra* - Kleopatra VII e Egjiptit, lindur në vitin 69 para Krishtit, mbretëroi nga viti 52 deri në 30. Bukuria e saj bëri përvete njërin pas tjetrit Cezarin, pastaj Antonin. Ajo vdiq me dashje nga kafshimi i një nepërke, pas disfatës së Antonit në Aktium.

33. *Helena* - Helena e Trojës, princeshë greke, e famshme për bukurinë e saj, gruaja e Melenaut, ajo u rrëmbye nga Paridi, gjë që përfundoi me fushatën e grekëve kundër Trojës.

34. *Hero* - Eroja, priftëreshë e Artemidës, e dashuruar me Leandrin ndizte çdo mbrëmje në majë të kullës së saj Sesto një dritë për t'i treguar rrugën Leandrit që të kalonte me not ngushticën e Helespontit e të mbërrinte tek ajo. Një mbrëmje feneri u shua nga era dhe Leandri humbi në errësirën e valëve dhe u mbyt. Nga dëshpërimi Heroja u hodh në det dhe u takua përsëri në gjirin e vdekjes me të dashurin e saj fatkeq.

35. *Tisba* - E dashura e Piramit, një i ri babilonas, e cila e ndjekur nga një luan shpëtoi por i ra përdhe veli. Pirami, që po vinte pas, kur gjeti velin kujtoi se e dashura kishte vdekur dhe vran veten. Tisba kur u kthyesh e gjeti pa jetë dhe vran veten edhe ajo. Reth subjektit të këtij miti Shekspiri shkroi tragjedinë "Romeo dhe Zhulieta" dhe komedinë "Endrra e një nate vere".

ROMEO – Më bisht për mirësjellje.

MERKUTI – Të lumtë, mirë e gjete.

ROMEO – Ja një shprehje e mirësjelljes.

MERKUTI – Unë jam vetë boja e mirësjelljes.

ROMEO – Bojë kanë lulet.

MERKUTI – Tamam.

ROMEO – (*Duke i treguar kordelet ngjyrë trëndafili të këpucëve.*) Atëherë më bojatis këpucët.

MERKUTI – Shaka e bukur; më ndiq më mirë me këtë shaka derisa të të grisen këpucët dhe kur shollë e vetme e këpucës të të griset, ecë me shputën e këmbës.

ROMEO – Shaka i thënçin! Një shollë vetëm, vetëm e vetëm për vetminë.³⁶

MERKUTI – Benvol, ndihmomë se mbeta.

ROMEO – Mëjep purtekën dhe mamuzen, përndryshe je i mundur.

MERKUTI – Po ta masim shakanë tënde me garën e patës së egër, unë jam i mundur, sepse jam i sigurt që ke më shumë nga pjesët e kësaj pate në një shqisë, nga sa kam unë në të pesë shqisat e mia; pra mos më merr për patë me këto fjalë?

ROMEO – Në mos të marrsha për patë, s'të marr dot për asgjë tjetër.

MERKUTI – Të hëngsha majën e veshit për këto shaka!

ROMEO – Mos e bëj atë punë, patë e urtë, të lutem.

MERKUTI – Kjo shaka është hem e ëmbël, hem e thartë, është si salca me piper.

ROMEO – Pse, nuk përdoret piperi për t'i dhënë lezet patës?

36. *Vetëm e vetëm për vetminë* - Kjo skenë është plot humor të sajuar me fjalë onomime dhe me kuptime të dyfishta që nuk mund të përkthehen, sepse s'kanë shprehje shakaje në gjuhën shqipe.

MERKUTI – Ja një shaka prej lëkure keci, e cila, një gisht e ngushtë shtrihet e bëhet një kut e gjerë.

ROMEO – Do e shtrij akoma shakanë deri te fjala e gjerë – e cila, po t'i shtohet patës, do të provojë që s'je veç patë për së gjati e për së gjeri.

MERKUTI – E, a s'janë këto shaka më të mira nga rënkimet e dashurisë? Tashti je popullor, tashti je Romeo, tashti je ai që je, ashtu si të ka bërë edukata dhe natyra ; sepse kjo dashuri e marrë, i përngjet një idioti që endet poshtë e lart duke bërtitur e duke kërkuar një vrimë për të fshehur bastunin.

BENVOLI- Këtu qëndro, qëndro.

MERKUTI- Po më ndalon të vazhdoj përrallën në pjesën më të bukur?

BENVOLI- Përndryshe do ta zgjatje shumë.

MERKUTI- Oh, u gënjeve! Do ta shkurtoja shumë se kisha arritur gjer në fund të fundit dhe kjo do të thotë që të mos merreshe më me atë çështje.

ROMEO- Ja një çift i zgjedhur. (*Hijnë taja dhe Pjetri.*)

MERKUTI- Një velë, një velë!

BENVOLI- Janë dy, dy, një këmishë dhe një fustan.

TAJA- Pjetër!

PJETRI- Urdhëro!

TAJA- Freskoren, Pjetër, freskoren!

MERKUTI- Jepja, Pjetër, të mbulojë surratin se, sigurisht, freskorja është më e bukur.

TAJA- Mirëmëngjesi, zotërinj.

MERKUTI- Mirëmbërëma, zonjë e bukur.

TAJA- Mbrëmje është tashti?

MERKUTI- Për mua; as më pak, as më shumë, se dora e ndyrë e orës diellore është mu përmbi drekë.

TAJA- Jo, po përmbi ty! Ç'njeri je ti?

ROMEO- Një njeri, zonjë, që është krijuar për të liga.

TAJA- Tamam, ashtu qenka, për të liga! Zotërinj, a mund të më tregoni ku mund ta gjej djaloshin Romeo?

ROMEO- Ta them unë; po kur ta gjesh, do jetë më pak djalosh se tashti; unë jam më i riut i atyre që kanë këtë emër, në mungesë të një më të ligu.

TAJA- Mirë thua.

MERKUTI- Bah! Mirë është e liga? Për besë godite në të. Tamam, tamam, vetë dora.

TAJA- Në qofsh Romeoja, dua të të them diçka mënjanë.

BENVOLI- Do ta ftojë më ndonjë gosti.

MERKUTI- Një kodoshkë, kodoshkë, kodoshkë! U kap!

ROMEO- Çfarë kape?

MERKUTI- Jo ndonjë lepur, zot, meqë s'është një lepur në lakrorin e kreshmëve që bëhet bajat përpara se të hahet.
(Këndon.)

Një lepur plak, bajat,

Një lepur plak, bajat,

Ka kreshmë mish të lehtië,

Po lepuri bajat,

Që qelbet kur s'e ha,

Tepron për njëzet vetë.

Romeo, do të vish në shtëpinë e tët eti? Drekën do ta hamë atje sot.

ROMEO- Po vij me ju.

MERKUTI- Lamtumirë, zonjë, lamtumirë.

(Këndon.)

Zonjë, zonjë, zonjë!

(Dalin Merkuti dhe Benvoli.)

TAJA- Lamtumirë, zotërinj; po nuk më thua, zotëri, të lutem, ç'është ky matrapaz cipëplasur me këto shakara të pakripë?

ROMEO- Një bandill, zonjë, që i pëlqen të dëgjojë ato që flet vetë dhe flet më shumë në një minutë, nga sa dëgjon në një muaj të tërë.

TAJA- Në foltë gjë tjetër kundër meje, do t'i tregoj vendin, qoftë dhe më i shëndoshë nga sa duket, qoftë dhe barabar me njëzet maskarenj; dhe në mos mundsha vetë, do gjej ata që minden. Batakciu zgjebarak! Mbështetja iu duka si ato lozonjaret dhe zuskat e tij! (*Pjetrit.*) Po ti, ç'ri si i shushatur dhe duron çdo zuzar të më qesëndisë simbas qejfit?

PJETRI- Unë s'pashë ndonjë të qesëndisur me ty sipas qejfit; po të kisha parë, të siguroj se do të kisha nxjerrë shpatën menjëherë. Guxoj ta nxjerr shpatën aq shpejt sa çdo njeri tjetër, kur është puna për një zënie jo të kotë dhe kur e drejta është nga ana ime.

TAJA- Për atë zot, m'u ndez gjaku e po më dridhet i tërë trupi. Ç'zuzar i zgjebosur! Të lutem zotëri, kam një fjalë me ty; si të thashë, zonja ime vogëlushe, më urdhëroi të të kérkoj; atë që më urdhëroi të ta them, do ta mbaj për vete, po më parë, dua të të them mos po e shpie, si i thonë, në parajsën e budallenjve, gjë që do ta shëmtonte tepër sjelljen tënde, sepse kjo çupë është akoma axhami; prandaj pra, në qoftë se do të sillesh me të si mësalla me dy faqe, do të bësh një batakçillëk kundrejt një gruaje të ndershme si edhe një punë shumë të shëmtuar.

ROMEO - Tajë, thuaji sat zonje shumë të fala. Për atë të betohem që...

TAJA- Oh, sa zemërmirë! Për besë do t'ia them të gjitha. Oh, o zot, sa do gëzohet!

ROMEO - Ç'do t'i thuash, tajë, kur ti s'po më dëgjon?

TAJA - Do t'i them, zot, që betohesh se, ashtu si e kuptoj unë, është një premtim bujar.

ROMEO- I thuaj të gjejë ndonjë shkak, të vijë të nunoiset sot pasdreke; atje në qelën e fratit Laurens. Ku do bëjmë edhe martesën. Merri për mundimin.

TAJA- Uu, ç'është kjo, s'të marr asnjë kacidhe!

ROMEO - Merri, merri, t'i jap unë!

TAJA- Sot pasdreke, zot? Mirë, do të vijë.

ROMEO- Dhe ti, e dashur tajë, po në atë orë, do takohesh mbrapa manastirit me shërbëtorin tim, që do ketë një shkallë prej litari. Me atë, nën fshehtësinë e natës, do të ngjitem në kulmin e lumturisë. Lamtumirë!

Mbaj besën, se mundimin ta shpërblej. Të fala, thuaji zonjëzës. Lamtumirë!

TAJA- Të dhëntë zoti ymër! Po dëgjo!

ROMEO- Çfarë the, e dashur tajë?

TAJA- E mban të fshehtën shërbëtori yt? A s'e ke dëgjuar vallë ti kur thonë:

Të fshehtën mund ta ruajnë dy vetë.

Kur njëri prej tyre s'rron në këtë jetë?

ROMEO- Të siguroj, besnik është si çeliku.

TAJA- Mirë; ime zonjë, zot, është gruaja më e ëmbël që kam parë... O zot, o zot! ... Ta shihje kur ish një llafazane vogëlushe... Oh! Këtu në qytet është një djalë nga parësia, një i quajtur Paris, i cili, për të, me gjithë qejf do të zhvishte edhe shpatën; po ajo, pastë jetë, pranon më mirë një zhabë, se atë. Unë e shpoja nganjëherë duke i thënë se Parisi ishte për të njeriu që i duhej; po kur i thosha kështu, të betohem, verdhej si limon. Fjalët Rozmari dhe Romeo, a s'fillojnë të dyja me të njëjtën shkronjë?³⁷

37. *Rozmari dhe Romeo...* është simboli i besnikërisë dhe taja e quan koïncidencë të mbarë që edhe emri Roñeo fillon me –r-, prandaj ajo kërkon të dijë nëse emrat *Rozmari* dhe *Romeo* fillojnë me të njëjtën shkronjë.

ROMEO- Po, tajë, të dyja fillojnë me "R" po ç'del nga kjo?

TAJA- Ah, do të tallesh? Ai është emër i qenit; R- ja³⁸ është për... jo! Emri yt s'fillon me këtë shkronjë të shëmtuar. Ajo ka thurur fjalët më të bukura për ty dhe për Rozmarinën, do të të vinte mirë ta dëgjoje.

ROMEO- Thuaji të fala shumë sat zonje!

TAJA- Mijëra herë. (*Del Romeoja.*) Pjetër!

PJETRI- Urdhëro!

TAJA- Merr freskoren dhe shko përpara shpejt. (*Dalin.*)

SKENA V - Në kopshtin e Kapuletit.

Hyn Zhulieta.

ZHULIETA- Kur nisa tajën, ishte ora nëntë; më tha se do të kthehej për gjysmë ore. Por mund të mos e ketë gjetur; jo, s'dua ta mendoj.

Oh! Taja është e çalë e ecën e rënduar! Prandaj, mendimi duhej të ish kasnec i dashurisë, se rend dhjetëfishin e rrezeve të diellit, kur përhapin hijet e zeza mbi kodrat poshtë. Vetë dashuria ka dalë nga puplat e pëllumbit; dhe përshkon largësitë mbi flatrat porsi era të Kupidit.³⁹ Ja, dielli e zuri mesin e kupës qellore, dhe, që prej nëntës deri më dymbëdhjetë, u mbushën plot tri orë që s'po duket. Të kish ndjenja dhe gjak prush rinie, do të ishte e shpejtë mu si top, dhe, me një të hedhur, do shpinte fjalën time. E, po me atë shpejtësi do më sillte

38. *R-ja është për...* - Mbështetje ngaqë në anglisht shkronja "R" shqiptohet "ar" dhe i përgjigjet ndërsimit të qenit, "arr".

39. Shih shënimin 5, fq.33.

përgjigje. Po këta pleq, shpesh, duken si të vdekur, të rëndë, të ngadalshëm dhe të mekur.

(*Hijnë taja dhe Pjetri.*)

O zot, po vjen! O mjaltë, ç'lajme sjell?

E gjete? Largoje pak shërbëtorin.

TAJA- Pjetër, prit pak te porta. (*Del Pjetri.*)

ZHULIETA- Tashti, e ëmbla tajë...

O zot! Pse dukesh kaq e pikëlluar? Dhe helm në solle, nëma duke qeshur;

Po në është lajm i mirë, melodinë,

Pa masë ia gërvish kjo faqja jote e vrenjtur.

TAJA- Jam shumë e drobitur; prit pak sa të çlodhem.

Oh, sa më dhembin eshtrat! Çfarë bredhje!

ZHULIETA- Oh, eshtrat merr të miat, po nëmë lajmin. Folë, të lutem; folë e dashur tajë.

TAJA- O zoti Krisht! S'duroke dot një çast? Pse ngute? S'më sheh që s'marr dot frymë?

ZHULIETA- Paske frymë e s'merr dot frymë. Sa të thuash, s'marr dot frymë?

Shkaku që po më nxjerr për vonesën, do më shumë se lajmi vetë. Më thuaj, ke lajm të mirë a të lig? Pastaj merr frymë dhe më shkoqit. Veç kënaqmë, se pritja po më mbyt.

TAJA- Dëgjo pra:

Njeriu që ke zgjedhur me budallallëkun tënd, tregon që sidi ta zgjedhësh burrin. Romeoja! Jo s'matet me ty; po nga fytyra s'ia arrin njeri, pa le atë këmbë që kalon çdo kufi; apo dora, apo kërciri, apo trupi që të ka, lumthi toka që e mban, se krahasim me tjetër, bota s'ka; megjithëse lulen e fisnikërisë s'mund të them që e mban, të siguroj, se qengj më të butë se veten s'ka. Vazhdoje, bijë udhën tënde dhe zoti të ndihmoftë! Si, paski ngrënë drekë?

ZHULIETA- Jo, jo. Të gjitha sa më the i kam ditur. Po ç'të tha për martesën, atë jam duke pritur.

TAJA- O zot, sa më dhemb koka! Ç'kokë që kam! Më dhemb sikur do më bëhet njëzet copash! Pa le kurrizi! Ah, kurriz, a kurriz! Më paç më qafë ti që më dërgove, të vdes kështu me bredhje poshtë e lart.

ZHULIETA- Për besë, më vjen keq që s'je mirë. Më thuaj, tajë e dashur, ç'tha Romeoja?

TAJA- Romeoja, si bujar, si i ndershëm, si i fisëm, si zemërbardhë, si levend, që është, të siguroj se si i virtytshëm, më tha..., ku është jot ëmë?

ZHULIETA- Ku është im më? Po pse, ku mund të jetë veçse brenda?

Në ç'mënyrë terse m'u përgjigje! "Romeoja, si zotëri i ndershëm që është, më tha..." Pastaj më pyet: "Ku është jot ëmë?"

TAJA- O shën Mëri! U ndeze kaq shpejt? Kështu shpërblehet mundi im? Sot e tutje bëje vetë këtë shërbim.

ZHULIETA- Ç'djall me ty! Ç'të tha Romeoja?

TAJA- A more leje të rrëfeshesh sot?

ZULIETA- Mora.

TAJA- Atëherë shko te frati Laurens; Atje të pret yt shoq për martesë.

Tashti të lëvrin gjaku nëpër faqe, edhe çdo lajm t'i bën si prush të kuqe.

Nxito tashti me vrap në kishë, se unë do vij nga një udhë tjeter, të marr një shkallë ndihmë për tët shoq, t'i ngjitet sonte çerdhes së një zoge.

Belanë e qejfit tuaj e heq unë, se zotrote natën do kesh punë. Tani po shkoj të drekem; ti ec te frati.

ZHULIETA- Të bëftë mirë! Mua më ndihtë fat!

(Del.)

SKENA VI - Qela e fratit Laurens

Hijnë frati Laurens me Romeo.

FRATI LUARENS- Për këtë punë, zoti na bekoftë dhe mbas
kësaj brengat t'i largofte!

ROMEO- Amin! Po çfarëdo helmi që të më vijë,

Këtë gaz që ndiej, s'mund të ma nxijë,

Sa gaz më jep ajo këtë minutë.

Bashkona vetëm duart shenjtërisht,

Po vdekja që përpin çdo dashuri,

Le të vijë kur qejf i saj të dojë,

Për mua është mjaft që Zhulietën ta quaj timen.

FRATI LAURENS- Një gaz i shpejtë ka dhe fund të shpejtë
Dhe shkrihet si baruti kur cik zjarrin.

Ashtu të vel dhe mjalti, bir, nga ëmbëlsia,

Se posa e shijon të shuhet uria.

Prandaj pra, dashuro, po jo pa masë;

Që të zgjatet më tepër dashuria,

Se ai që ngutet e që nxiton,

Arrin në vend gjithmonë më vonë.

Ja, na erdh dhe vajza. Oh, ç'këmbë e lehtë!

Që nuk e ha kurrë stralli i uruar.

Ai që dashuron, ec dhe përmbi cerqë,

Që ëndet përmbi flladin e beharit.

Po nuk rrëzohet, se e mban sqima.

(Hyn Zhulieta.)

ZHULIETA- Mirëmbrëma, o at i shenjtëruar!

FRATI LAURENS- Bijë, përgjigjen ia lë Romeos për të dy ne.

ZHULIETA- Atë dhe unë për të dy e përshëndes

Se për njërin vetëm s'ka kuptim.

ROMEO- Ah, Zhulieta! Bashkoji të dy gëzimet

Dhe në ditsh ta shfaqësh më mirë nga unë,
Ëmbëlsoma atmosferën me frymë
Dhe ligjëro me gjuhë muzikore
Për lumburinë e pamatur që ndiejmë
Të dy bashkë nga ky takim.

ZHULIETA- Fjalë pak e punë shumë,
Tregon përbajtja, jo zbukurimi.
Për mua është aq i madh gëzimi,
Sa masë s'ka vlerësimi.

FRATI LAURENS- Po ejani këtej, se kemi punë;
Se nuk bën të rrini të veçuar,
Po edhe çift s'mund të bëheni.
Pa ju bashkuar kisha e bekuar.
(*Dalin.*)

AKTI I TRETE

SKENA I - Një shesh popullor.

Hyjnë Merkuti, Benvoli, një pazh dhe ca shërbëtorë.

BENVOLI- Të lutem Merkut, hajde të largohemi;

Këtej bën vapë e ndodhen Kapuletët;

Dhe po të takohemi, s'i shpëtojmë sherrit,

Se nga vapa gjaku ndizet e tërbohet.

MERKUTI- Tí je si ata që posa hyjnë në pragun e tavernës, nxjerrin shpatën mbi tryezë dhe thonë:

“Mos e dhëntë zoti të ta kem nevojën”. Por, me të hedhur kupën e dytë, rrëmbejnë shpatën dhe pa asnjë shkak i vërsulen kafexhiut.

BENVOLI- Atyre u ngajjkam unë?

MERKUTI- Léri ato, léri, se ti je aq i rrëmbyer, sa s'ke shok në Itali dhe, sa më shumë nxehesh kur të ngasin, aq më shumë jep shkak që të ngitesh.

BENVOLI- Po pastaj?

MERKUTI- Pastaj, kur të biesh në ndonjë hundëlesh, s'do rrosh as ti as ai, se do vrissni njëri-tjetrin. Tí? Tí je një nga ata që zihesh me këdo që ka në mjekër një qime më pak a një qime më shumë nga mjekra jote. Ose mund të zihesh me ndonjë që çan arra duke gjetur shkak se gjoja ke sytë si arra. Dhe ç'sy tjetër, veç syrit tënd, gjen shkak për grindje? Koka jote është mbushur plot grindje si vezë e mbushur plot ushqim, porse, nga grindjet e shumta të ka mbetur bosh ashtu si mbetet lëvozhga e vezës. Njëherë u zure me njërin se u kollit në rrugë dhe i prishi gjumin qenit tënd, i cili ishte duke fjetur i shtrirë në diell. Nuk ishe ti që u zure me atë rrobaqepësin sepse kishte veshur një kostum të ri përpëra pashkës? Po më atë tjetrin që kish lidhur këpucët

e reja me lidhëse të vjetra? Dhe me gjithë këto, kërkon
të më mësosh mua të mos bëj sherr!

BENVOLI- Po të isha aq i zoti sa ti për t'u zënë, kushdo
mund ta blinte tërë pasurinë e çmuar të jetës sime, për
një orë e një çerek.

MERKUTI- Pasurinë e çmuar? Oh, njeri i çmuar!

BENVOLI- Po vijnë Kapuletët, për kokën time!

MERKUTI- Për këmbën time, s'dua t'ia di.

(Hyn Tibalti me ca shokë.)

TIBALTI- Eja mbas meje se dua t'u flas.

Mirëmëngjesi, zotërinj; kam përt'i thënë një fjalë njërit prej jush.

MERKUTI- Vetëm një fjalë dhe vetëm njërit prej nesh?

Më mirë dyfishejo me diçka tjetër; bëje një fjalë dhe një goditje.

TIBALTI- Edhe për atë do të jem gati, zotëri, po të më japësh rast.
MERKUTI- S'mund ta krijosh vetë rastin?

TIBALTI- Merkut, je kurdisur pas Romeos...

MERKUTI- Kurdisur! Qysh, po na bën dhe sazexhinj? Në
na marsh për të tillë, mos prit tjetër veç zëra të
shkurdisur. Ja harku im; (*Nxjerr shpatën.*) Ky do të bëjë
të hedhësh valle. Qenkar kurdisur!

BENVOLI- Po bëjmë fjalë mu në mes të sheshit,
Le të têrhiqemi diku mënjanë,
Për ta gjykuar punën urtë e butë;
Po mund ta lëmë fare këtë punë
Dhe të shkojmë andej nga kemi ardhur;
Se këtu na bën sehir e têrë bota.

MERKUTI- Po bota për të parë i kanë sytë;
S'tundem këtej për qejfin e askujt.

(Hyn Romeoja.)

TIBALTI- Zotërinj, ju lë të qetë se tashti më erdhi ai që duar.

MERKUTI- Mos kujton se e ke fajkua që të vjen mbrapa që
ta urdhërosh të gjuajë?

Dil provoje në të vjen mbrapa.

TIBALTI- Sí prushin në gjí të dua, Romeo
Dhe s'gjej dot fjalë tjetër veç... i poshtër!

ROMEO-Tibalt, kam një shkak që të të dua,
Prandaj s'po nxjerr shpatë kundër teje,
Veç ta dish se i poshtër unë s'jam,
Po ti s'më njeh, pra mbetsh me shëndet.

TIBALTI- Djalosh, fyerjen që më ke bërë s'ta fal,
Prandaj kthehu dhe nxirr shpatën, se të dal.

ROMEO- Unë s'të kam fyer, po të dua;
Më tepër nga ç'mund të besosh,
Pa dëgjuar nga rrjedh kjo dashuri.
Kënaqu i dashur Kapulet
Se emrin tënd e dua si sytë e mi.

MERKUTI- Ç'është kjo përulje, nga vjen kjo turpësi?
Vetëm majë e shpatës mund ta lajë këtë ligështi!
(*Nxjerr shpatën.*)

Tibalt, gjahtar për minj, ta mban të afrohesh?
TIBALTI- Po ti ç'kërkon me mua?

MERKUTI- Mbret i maceve⁴⁰ kërkoj një nga të nëntë
shpirrat e tu dhe po të mos vesh mend, tetë të tjerët
do t'i zhdëp në dru. Do e nxjerësh shpatën apo të bjerë
shpata ime më përrpara mbi ty?

TIBALTI- (*Duke nxjerrë shpatën.*) Jam gati.

ROMEO- Merkut i dashur, ule atë shpatë!

MERKUTI- Eja zotëri, *passado!* (*Luftojnë.*)

ROMEO- Benvol, nxirr shpatën dhe më ndihmo t'i ndajmë.
Turp, zotërinj, e lini këtë sherr!

Tibalt! Merkut! Princi e ka ndaluar zëniën nëpër udhë.
Tibalt, ndalo! Merkut, mjaft!

40. *Mbret i maceve* - Tibald quhej një mace në një poemë të vjetër. Shih shënimin 24, faqe 68.

(*Del Tibalti me shokët e tij.*)

MERKUTI- Oh, u plagosa! Në djall vafshi të gjithë!

Mbarova! Ai s'pësoi gjë?

BENVOLI- Ç'thua u plagose?

MERKUTI- Po, vetëm një gërvishtje,

Gërvishtje, po për besë, është e thellë.

Ku shkoi pazhi? Ikë laro, shpejt

Dhe sillmë një xherah. (*Del pazhi.*)

ROMEO - Mbahu, Merkut, plaga s'është e madhe.

MERKUTI - Jo, s'është as e thellë si pusë, as e gjierë sa dera e kishës, por punën e saj e bëri; pyet nesër për mua dhe do të më gjesh serioz e të heshtur në varr. U ndava nga kjo botë. Kolera u rëntë të dy familjeve! Qysh more, unë të vritem nga një qen, nga një mi, nga një mace, nga një imburravec, zuzar, nga një maskara që bën duel mbas rregullave të matematikës! Po t'i nga hyre në mes? Djalli të solli aty? Mu nën krahun tënd u godita.

ROMEO- Unë desha t'u ndaja.

MERKUTI- Benvol, më shpjer në një shtëpi këtu pranë,

Se po ndiej që po më vjen alivan.

Në djall të shkojnë të dy shtëpitë!

Se ju më bëtë mish për krimba!

Po mirë më gjeti; ah, familjet tuaja!

(*Dalin Benvoli me Merkutin.*)

ROMEO- Ky trim dhe kushëri i princit tonë;

Ky shok i ngushtë, m'u plagos për vdekje

Për shkakun tim; dhe nderi m'u njollas

Nga sharjet e Tibaltit, të atij që

E kam bërë kushëri përparrë një ore!

Ah, Zhulieta ime! Bukuria jote më bëri grua

Dhe kuraja e çeliktë, nga zemra m'u shua!

(*Kthehet Benvoli.*)

BENVOLI- Romeo, Romeo, na vdiq Merkuti ynë i vlerë!

U ngjit mbi retë shpirti i trimit tonë

Dhe botën e përcëmoi para kohe.

ROMEO- Nga fati i zi të zeza ditë burojnë;

Sa mbaruan të parat, të dytata po fillojnjë!

(*Kthehet Tibalti.*)

BENVOLI-Tibalti i shkalluar po vjen prapë.

ROMEO- I gjallë! Fitimtar! Merkuti vdiq!

M'u shporr nga zemra urtësi eëmbël,

Dhe hiqma udhën o tërbim syzjarr!

Tibalt, sharjet merri prapë

Se shpirti i Merkutit qëndron

Tashti më lart se kokat tonë,

Dhe pret për ty të vesh ta shoqërosh.

Prandaj, ja ti, ja unë, a të dy bashkë

Do shkojmë tek ai!

TIBALTI- I shkreti djalë, si shok që e kishe mbi tokë,

Don ta ndjekësh pas edhe në atë botë!

ROMEO- Atë e vendos kjo. (*Luftojnë. Tibalti vritet.*)

BENVOLI- Romeo largohu!

Tibalti vdiq dhe turma është ndezur.

Mos u habit; po të zunë, patjetër,

Princi të dënon me vdekje.

Shpejto, largohu! Ik nga ky vend!

ROMEO- Oh, jam viktimi e fatit!

BENVOLI- Ç'pret akoma?

(*Del Romeoja dhe hyr një turmë qytetarësh.*)

QYTETARI I PARË- Nga shkoi ai që vrah Merkutin?

Po Tibaltin kush e vrah?

BENVOLI – Tibaltin ja ku është shtrirë përdhe!

QYTETARI I PARË – Atëherë, eja, zotëri mbas meje;

Bindu se të urdhëroj në emër të princit.

Një karrocier i tillë si Fetoni,⁴¹
Do t'ju kish shpurë shpejt në perëndim
Dhe do të sillte natën faqevrenjtur.
O natë, jorgan i dashurisë,
Mbuloi sytë e ligj me napën tënde
Dhe ma hidh në gjë Romeoon pa e parë njeri!
Se çiftet e pajisur me epshin e dashurisë,
Në mbulesën tënde i kryejnë ritet e martesës,
Sikur e verbër të jetë dashuria,
Mesditë i bëhet nata dhe lumturia.
Eja natë, zonjë e bekuar veshur me të zeza,
Dhe mësomë si ta humb ndeshjen e fituar,
Luajtur nga një çift i ri i papërdhunuar;
Mbuloma faqen prush të kuq nga gjaku
Me perden tënde të errët, ngjyrë pus,
Derisa trime të bëhet dashuria,
Dhe të bindet se është gjë e thjeshtë,
Atë që bëri dashuria e kthjellët.
Eja natë! Eja Romeo!
Eja posa dita për mesnatë,
Se ti qëndron mbi krahu e zi të natës,
Më i bardhë nga dëbora përmbi korbat.
Oh, eja natë e qetë faqevrenjtur dhe më jep Romeoon;
Pastaj kur të vdesë, thërrmoje në copëra yjesht të vegjël
Dhe shih si do stoliset vezullimi
Sa natën ta adhurojë tërë bota

41. *Fatoni* - I biri i Heliosit (perëndi e diellit) dhe i oqeanidës Klimenë, i cili një ditë, kur u lejua të ngiste karron e të atit përmes kupës qellore, e ngau aq shpejt, sa kuajt dolën jashtë vijës së zakonshme dhe iu afroan dheut aq shumë, sa për pak, deshi i vunë zjarrin.

42. *Ai që më ka blerë s'më gëzon* - Do të thotë se Romeoja e ka blerë me çmimin e dashurisë së tij.

Dhe diellin e shkëlqyer ta përcmojë.
Oh! Bleva një pallat prej dashurie,
Po dot se zotëroj! Dhe vetë ndonëse e shitur,
Ai që më ka blerë s'më gjëzon.⁴²
Deh, ç'ditë e mërzitshme qenka sot!
Ashtu si nata para ndonjë festë,
Për fëmijën që ka rroba të reja
Dhe mezi duron të gdhijet që t'i veshë.
Ah! Ja, po vjen taja me lajme plot!
(*Hyn taja me një shkallë litari në dorë.*)
Edhe çdo gjuhë që përmend Romeon
Për mua është e ëmbël dhe qiellore.
Ç'të reja sjell, tajë? Ç'ke aty?
Litarin e Romeos?

TAJA – Po, litarin. (*E hedh përtokë.*)
ZHULIETA – Ajme! Thuajmë ç'lajme ke?
Pse të dridhen duart kështu?
TAJA – Ç'taksirat! Na iku, vdiq, vdiq, vdiq!
Kemi humbur, bijë, kemi humbur!
Të mjerët ne, na shkoi, u vra e vdiq!
ZHULIETA – A mund të jetë qielli kaq i egër?
TAJA – Jo qielli po Romeoja është.
Ah, Romeo, Romeo, kush mund ta besonte!
ZHULIETA – Ç'djall ke që kaq më mundon?
Kjo klithmë i ka hije dhembjes së ferrit!
Mos vraeli vreten Romeoja? Thuamë “po”,
Dhe kjo e thjeshtë “po” helmon më shumë
Se sytë vdekjeprurëse të lubisë.⁴³

43. Se sytë vdekjeprurëse të lubisë - Një kriesë përrallore që vdiste të gjithë ata që ajo shihet se e shikonin. Të kujton Meduzën që i nguroste njerëzit që ngulnin shikimin në fytyrën e saj.

Në qoftë ajo, mos qofsha unë e gjallë,
A sytë e tu, që duken se pohojnë.
Në u vra, më thuaj "po" pérndryshe, "jo";
Me "po" ose me "jo" fatin ma cakto.

TAJA – E pashë vetë plagën që kish marrë;
E ndjeftë perëndia! Mu në gjoks.
Kish një plagë të madhe që rridhete gjak,
I zbehur si limoni, në gjakpërlyer,
Me gjak të mpiksuri! Desh më ra zali.

ZHULIETA – Copëtoma zemrën shpejt o gjëmë e zezë!
Në burg, o sy, se s'ka liri për ju!
Baltë, kthehu, në baltë, mos tro më,
Dhe hyrë me Romeo në qivur!

TAJA – Tibalt, Tibalt, i vetmi mik që pata;
Tibalt i rrallë dhe burrë i nderuar,
Me vdekjen tënde s'desha të isha gjallë!

ZHULIETA – Ç'është kjo furtunë më të dy anët?
Këtej Tibalti andej Romeoja,
Njërin kushëri, tjetrin shoq për gjil!
Gjëmona pra trumbetë e llahtarisë,
Përmbysjen e përhershme të botës!
Se cili mund të rrojë, kur s'rrojnë më këta?

TAJA – Tibalti vdiq, Romeoja u internua,
Se vrau Tibaltin, prandaj internohet.

ZHULIETA – O zot, Romeoja derdhi gjak Tibalti?
TAJA – Ai, ai, ç'ditë e mallkuar!

ZHULIETA – Ç'zemërgjarpër, maskuar me lule!
A rron dragoi në strofkë kaq të bukur!
Tiran i bukur! Djall engjëllor!
Korb i zi, me pendë prej pëllumbi!
Sheleg me oreks prej ujku!

Brum i thartuar, por, i hyjëzuar!
Krejt i kundërt nga ç'të kemi çmuar!
Zuzar i ndershëm, shenjt i mallkuar!
Ç'të mbetet, o natyrë, për në ferr,
Kur shpirtin e një xhindi ia ngjite
Parajsës tokësore në një tendë të përsosur?
I shkon një lidhje kaq e bukur,
Një libri me përbajtje kaq të ndyrë?
Oh, ç'banesë paska pabesia,
Një pallat që të çmend nga bukuria!

TAJA – Ku kanë cipë e besë njerëzia;
Dyfaqësh, pa nder, gënjeshtarë,
Mallkuar, palyrë, të shpëlarë.
Ç'u bë Pjetri! Sillmë pak raki.
Më plaku ankthi, më preu plogështia!
Oh, turp Romeo, turp!

ZHULIETA – T'u thaftë gjuha, t'u thaftë!
Kur flet ashtu, se turpi s'është për të.
Mbi ballin e tij turpi s'qëndron dot,
Se është vend ku nderi vë kurorë
E bëhet mbret i vetëm i përbotshëm.
Oh, ç'egërsirë isha kur e shava!

TAJA – Flet mirë për katilin e kushërit?
ZHULIETA – Pse? Keq duhet të flas për tim shoq?
Kush mund ta ledhatojë emrin tënd, imzot,
Kur unë, tri orë e martuar, të të shaj?
Po pse, o i poshtër, vrave tim kushëri?
Se i poshtri im kushëri desh vrapa tim shoq.
Pra, ktheu te burimi, lot i çmendur!
Se loti derdhet për vrer e dhembje
Dhe ti lajthit e derdhe për gëzim.

Im shoq që u sulmua është i gjallë
Se Tibalti që e sulmoi vetë u vra.
Ky është ngushëllim, përsë të qaj?
Do të ish më keq nga vdekja e Tibaltit
Po një keqkuptim më nga tërroi
Dhe në shpirt thellë më pikëlloi.
“Tibalti vdiq, Romeoja internohet!”
Ky “internim”, kjo fjala “internim”
Ka vrarë dhjetë mijëra Tibaltë.
Vdekja e Tibaltit, do të ish mjaft,
Sikur të mbyllej vreri mu aty;
Ose, po të donte vreri të shtonte vrerin.
Pse s’vazhdoi, kur tha “Tibalti vdiq”,
Të përfshinte dhe nënën
A babën, a të dy bashkë,
Që të hapja kujën sipas zakonit?
Por, në vazhdim të vdekjes së Tibaltit,
Ia pat: “Romeoja internohet!”
Ah, kjo fjalë përfshin nënë e babë,
Tibalt edhe Romeo edhe Zhulietë,
Të gjithë i bën të vrarë edhe të vdekur!
“Romeoja internohet!” Kjo fjalë
S’ka as masë, as fund, as kufi!
Këtë helm, s’gjej fjalë që ta shfaqë me fuqi.
Tajë, ku e kam nënën dhe babanë?
TAJA – Mbi trupin e Tibaltit cirren e qajnë.
Mos don të shkosh dhe ti? Të shpie unë.
ZHULIETA – Lëri ata me lot t’ia lajnë plagët,
Se unë, kur atyre t’u shterojnë,
I ruaj të mitë kur Romeo ta largojnë.
Ma hiq litarin; të gjeti dhe ty si mua,

U rrejte, se Romeoja u mërgua.
Të deshe të ma sillje sonte në fole
Po unë, vashë e virgjër, vdes e ve.
Tashti, po shkoj në shtrat të nusërisë,
Pa mortja le t'i bjerë çupërisë!

TAJA – Ti shko në dhomë, unë do gjej Romeoan,
Ta sjell të të qetojë, se e di ku është;
Dëgjo, Romeoan sonte këtu po ta dërgoj,
Po shkoj ta marr te frati, sa është i lirë.

ZHULIETA – Ah, gjeje, kalorësin tim të rrallë,
Dhe jepi prej meje këtë unazë
E thuaji të vijë sonte, sa jam gjallë.
(Del.)

SKENA III - Në qelën e fratit Laurens.
Hyn frati Laurens.

FRATI LAURENS – Romeo, eja, eja, bir i tronditur!
Mjerimi i ra trupit tënd për pjesë,
Prandaj u martove me mynxyrën.
(*Hyn Romeoja.*)

ROMEO – Ç'kemi uratë? Ç'dënim më dha princi?
Me ç'helm tjetër do toket dora ime,
Që akoma nuk e di?

FRATI LAURENS – Biri im i dashur,
Na qenke lindur për trishtime!
Ka lajme për dënimin që dha princi.

ROMEO – A është ky dënim më pak se vdekja?

FRATI LAURENS – Jo, dënim më të urtë nxorën buzët e tij:
Ai të internon, po nuk të vret.

ROMEO – Ah, internim! Thuaj më mirë “vdekje”,
Se internimi për mua është vdekje nga vdekja,
Pra mos ma thuaj fjalën internim.

FRATI LAURENS – Vetëm nga Verona po dëbohesh,
Prandaj merre shtruar se bota është e madhe dhe e gjërë.

ROMEO – S’ka botë për mua jashtë murit të Veronës,
Veç purgatorit, torturës dhe vetë skëterrës.

Pra, dëbimi do të thotë ta lësh fare këtë botë,
Dhe, të lësh botën, është vdekje: pra, i dëbuar,
Është vdekja me emër tjetër: duke quajtur vdekjen dëbim,
Ma ke prerë kokën me një sëpatë të florinjtë,
Dhe buzëqesh me goditjen që ma preu!

FRATI LAURENS – Ç’gabim i rëndë! Ç’mosmirënjojhe e trashë!
Sipas ligjit, faji yt, dënim ka vdekjen;
Po princi zemërbardhë shkeli ligjin
Dhe mori anën tënde, duke e kthyer
Në dëbim, të zezën fjalë vdekje.
Kjo është thjesht mëshirë, por ti s’do ta kuptosh.

ROMEO – Është torturë jo mëshirë: Paraja është këtu
Ku rron Zhulieta; ku qen e mace e mi e çdo gjë pa vlerë,
Jeton këtu ku mundet ta shikojë,
Po Romeoja s’mund! Më të çmuara,
Më vend të nderuar, më drejtësi ka
Për Mizat e kërmave se për Romeoan;
Ato e prekin dorën e Zhulietës,
Që përbën mrekullinë e bukurisë,
Ato mund t’i vjedhin dhe shijen e amshuar,
Prej buzëve që skuqen ca më tepër,
Nga turpi i kulluar i virgjërisë,
Që, përfaj e kanë dhe puthjen midis tyre.
Romeoja s’mund se Romeoja u dëbuat.

Pra ç'bëkan mizat, s'bëka dot Romeoja,
Ato të lira unë i dëbuar !
Thuaj, po deshe, që dëbimi s'është vdekje!
A s'ke një helm a thikë fort të mprehtë,
A tjetër mjet për vdekje më të shpejtë,
Sado i papëlqyer që të jetë.
Veç mos më torturo me fjalën "dëbim"
O frat! Atë fajtorët e përdorin
Me ankth e ulërima në skëterrë.
Po ti si paske zemër ta përdorësh,
Se një shenjtor që pret rrëfime shpirti,
Që fal mëkate dhe mua më shfaqesh mik,
Pastaj më vret me fjalën "dëbim"?

FRATI LAURENS – Dëgjomë, o njeri i krisur,
të të them një fjalë....

ROMEO – Ah, prapë po më flet për "dëbim"?

FRATI LAURENS – Po të jap një mburojë kundër tij;
Po të jap filozofinë që përmban,
Një qumësht të ëmbël fort, që zbut mjerimin,
I cili ty të ka për të qetuar,
Me gjithëqë do të ndodhesh në mërgim.

ROMEO – Ja, prapë më del "dëbimi"!

Të varshin me gjithë filozofinë!
Kur ajo s'mundet të krijojë një Zhulietë,
Dhe nga vendi të shpërngulë një qytet,
Apo të ndryshojë fjalën e një princi.
Këto s'i bëka dot; mos folë atëherë.

FRATI LAURENS – Po e shoh se të marrët s'paskan veshë.

ROMEO – Si mund të kenë, kur të mençurit s'kanë sy?

FRATI LAURENS – Pa ta shikojmë bashkërisht gjendjen tënde.

ROMEO – Po s'mund të flasësh për gjendjen që s'e ndien.

Po të ishe ti i ri kështu si unë,
Edhe Zhulieta të ish në zemrën tënde,
Të ishe i martuar pak më parë,
Pastaj të kishe vrarë dhe Tibaltin,
Të kishe rënë në dashuri si dhe unë,
Edhe si unë të ishe dëbuar;
Atëherë do të mundje të flisje;
Dhe do të shkulje leshtë e kokës,
Do shtriheshe përdhe si shtrihem unë,
Dhe do matje varrin tënd të pagërmuar.
(Trokitje përbrenda.)

FRATI LAURENS – Dikush troket. Romeo, fshihu shpejt!

ROMEO – Jo, sa të bëhet mijegull frymë e psherëtimës

Që del nga zemra ime e plagosur
Dhe të më fshehë nga sytë që më kërkojnë.
(Trokitje.)

FRATI LAURENS – Dëgjo si po trokasin!

Kush është?

Romeo, ngrehu shpejt, se po të zënë.

(Trokitje.)

Prit pak! – Lëviz dhe hyrë shpejt në studio.

(Trokitje.)

Erdha, erdha. U bëftë fjalë e perëndisë!

Po ç'është kjo marrëzi? Po vij, po vij.

(Trokitje.)

Kush troket me kaq nxitim?

Prej nga vjen dhe çfarë dëshiron?

TAJA – *(Përbrenda.)* Hap derën, pa pastaj të them se ç'dua.

Më ka dërguar zonja Zhulieta.

FRATI LAURENS – Atëherë, urdhëro brenda! *(Hyn taja.)*

TAJA – O atë i shenjtë, thuam, at i shenjtë,

Ku është Romeoja, burri i sime zonje?

FRATI LAURENS – Përdhe i shtrirë, i mbytur në lot.

TAJA – Oh, na qenka njësoj si ime zonjë!

Tamam në atë gjendje!

FRATI LAURENS – Gjendje e mjeruar!

TAJA – Edhe ajo, si ky, na është shtrirë,

Dhe çirret e vajton, vajton e çirret.

Oh, ngrehu, ngrehu, ngrehu në je burrë!

Për hir të saj, ngrehu dhe mblidhe veten!

Pse zhytesh kaq thellë në pellgun e vrerit?

ROMEO – Tajël!

TAJA – Ah! Vdekja i sos hallet e njeriut.

ROMEO – Për Zhulietën e ke fjalën? Ç'hotë ajo?

A nuk më quan vrasës të argasur,

Që nxiva gazin tonë të porsalindur

Me gjakun që i derdha fisit të saj?

Ku është? Ç'bën? Dhe ç'hotë nusja e shkretë

Për dashurinë tonë të përmbysur?

TAJA – Ç'të thotë, veç qan e lebetit;

Rrëzohet përmbi shtrat dhe ngrihet prapë,

Thérret Tibalting, kërkon Romeoan,

Pastaj rrëzohet përsëri.

ROMEO – Tamam, sikur ky emër të kish dalë

Prej grykës së përmortshime të pushkës,

Edhe ta vriste ashtu si dorë e nëmur

I vrua kushërinë. O frat! Thuam,

Në ç'vend të poshtër vallë të trupit tim

Jeton ky emër? Thuam, të lutem, thuam,

Që ta shkallmoj pallatin e urryer.

(Nxjerr shpatën.)

FRATI LAURENS – Mblidh veten dhe mba dorën, në je burrë.

Nga forma duke burrë, po nga lotët duke grua.
Vepra jote e egër, tregon egërsimin e marrë të një bishe.
Të grua e shëmtuar, që i ngjan burrit,
A bishë e egër që u ngjan të dyve!
Për shën Mëri fort më ke çuditur!
Ta dija karakterin më të fortë.
Se vrate Tibaltin, të vrasësh edhe veten?
Të vrasësh edhe gruan që rron në jetën tënde,
Se ke zënë të marrësh mëri vetveten?
Pse të përqmosh jetë e tokë e qiell?
Kur për ty, jeta, toka e qielli,
U ndeshën në një çast dhe të krijuan,
Që ti të dashke t'i humbësh në një çast.
Të kesh turp të fyesh mendjen, bukurinë!
Megjithëse je i pasur në të dyja.
Si esnaf asnjë s'përdor pas vlerës,
Për ta stolisur veten ca më shumë.
Kurmi yt i bukur mbetet kallëp dylli,
Po ta ndash nga vlera e njeriut.
Dhe dashuria jote e përbetuar
S'mbetet tjetër gjë, veç be e rreme,
Që vret atë të cilës i betohesh.
Dhe mendja jote si stoli e tyre,
Merr zjarr po s'dite ta përdorësh
Si kaska e ushtarit me barut,
Dhe arma e mbrojtjes ty të shkallmon trutë.
Hajde, ngrehu, se Zhulieta është e gjallë,
Për hirin e së cilës do të vdisje.
Kjo gjë të bën të lumtur ty; Tibalti,
Që deshi të të vriste, u vra vetë;
Pra, edhe nga kjo anë ti je i lumtur;
Ligji, që me vdekje të dënonte,

U bë me ty dhe u kthyte në dëbim;
Jo, prapë je gjithash tu i lumtur;
Pra, si barrë përmbi vete ke bekime
Dhe fati të buzëqesh si nuse,
Po ti, si vajzë terse e gërnjare,
I var turinjtë dashurisë dhe fatit;
Hap sytë, ki kujdes e mos thuaj dua të vdes.
Shko tashti te jot shoqe, si vendose
Hyri mu në dhomë e qetësoje.
Veç ki kujdes, mos rri sa të dalë roja;
Se pastaj s'mund të ikësh për Mantovë,
Ku do qëndrosh derisa të vijë rasti
Ta zbutin princin e zemëruar,
T'i bindim prindërit të shpallim dhe martesën,
Pastaj të thërresim të na vish
Qindra mijë herë më i gëzuar,
Nga ky dëshpërim që ke se po largohesh.
Tashti, nisu më përpëra ti tajë
Dhe jepi zonjës nderimet e mia
E thuaji t'i vërë njerëzit në gjumë;
Më shpejt nga zakonisht se janë të pikëlluar.
Mbas teje vjen dhe Romeoja.

TAJA – Zot, o zot, të qofsha falë!
Do desha të gdhija tërë natën
Për të dëgjuar gjithë ato këshilla.
Oh, ç'rëndësi të madhe ka mësimi!
Imzot, po i them, pra, zonjës që do vish.
ROMEO – Thuaja dhe porosite të përgatitet të më qortojë.
TAJA – Urdhëro këtë unazë,
Që ma dha zonja për ty.
Hajde, nxito, se jemi vonë.
(Del.)

ROMEO – Oh, sa më ngjallka shpresën kjo dhuratë!
FRATI LAURENS – Shko, natën e mirë dhe ki mendjen,
Sepse këtu qëndron i tërë fati:
Ose të ikësh shpejt pa dalë roja,
Ose këmbeji rrobat ndaj të gdhirë
Dhe nisu për Mantovë.
Herë pas here, të lajmëroj
Me shërbëtorin tënd
Çdo gaz të ri që fati do të sjellë.
Toke dorën se u bë vonë dhe.... lamtumirë!
ROMEO – Ky gjëzim, përmbi gjëzimet, më gjon;
Po kjo ndarje kaq e shpejtë,
Mu në zemër më pikon.
Lamtumirë!
(Dalin.)

SKENA IV - Një dhomë në shtëpinë e Kapuletit.
Hyjnë Kapuleti, zonja Kapulet dhe Parisi.

KAPULETI – Fatkeqësitë e ditës së sotme, zotëri
S'na dhanë kohë të përgatitnim
Bijën tonë për martesë.
Ajo, si unë, e desh Tibaltin shumë,
Por ja që njeriu ka lindur për të vdekur.
Tashti ajo nuk zbret se është vonë.
Të siguroj se po të mos ishe ti këtu,
Unë do të isha në shtrat para një ore.
PARISI – Në kohë dhembjesh s'flitet për martesë.
Natën e mirë, zonjë! Të fala sat bije.

ZONJA KAPULET – Do ia them tē falat e tua dhe nesér

Në mëngjes do di mendimin e saj,

Se sonte është e vrarë nga pikëllimi.

KAPULETI – Edhe unë do bëj çmos që ime bijë

T'i përgjigjet dashurisë sate me tē sajnë.

Dhe s'kam asnje dyshim se mund tē mos dojë;

Ti grua, përpara se tē flesh, shihu me tē

Dhe thuaji sa fort e do im bir Parisi,

Pastaj lajmëroje, për ditën e mërkurë,

Pa dale, ç'është sot ?

PARISI – E hënë, imzot.

KAPULETI – E hënë?... Jo, e mërkura është shpejt:

Më mirë e shtyjmë për tē enjten.

Thuaji pra, tē përgatitet se tē enjten

Do tē martohet me këtë princ tē rrallë.

Mund tē bëhesh gati? Të pëlqen ky nxitim?

S'do bëjmë dasmë, veç me nja dy miq,

Për shkak tē Tibaltit do qëndrojmë në mes,

Që tē mos thonë se nuk e nderauam,

Si kushëri që e kishim, duke bërë një

Dasmë me dëfrim tē tepruar.

Prandaj, me pesë a gjashtë mysafirë i japim fund.

E, si tē duket dita e enjte?

PARISI – Për mua, imzot, tē ishte nesër dita e enjte.

KAPULETI – Shko tashti dhe dasma bëhet tē enjten.

Ti, grua, shko te vajza sa s'ka fjetur

Dhe përgatite për ditën e martesës.

Zotëri, lamtumire! Hej, ca dritë në odë!

Na iku nata, për besë, ca nga ca po gdhihet.

Natën e mirë!

(Dalin.)

SKENA V - Kopshti i Kapuletit.

Romeoja dhe Zhulieta duken te dritarja e dhomës së gjumit.

ZHULIETA – Po ikën? Prit dhe një minutë se ka akoma natë;

S'ishte lauresha po bilbili,

Zëri që vrah veshin tënd të frikshëm.

Për natë atje tej këndon përmbi shegë

Ish bilbili, i dashur, jo lauresha.

ROMEO – Ish lauresha ajo, lajmëtarja e ditës.

Nuk ish bilbili. Shih, e dashur, buzën e malit,

Si feks drita ziliqare në horizont

Dhe nga lindja retë e zeza po qëndis;

Qirinjt e natës dalngadalë po shuhën,

Dhe ditë e qeshur mëngjesin po e nis

Mbi mugëtirën majë malesh.

Prandaj më thuaj të iki e të rroj,

Apo të rri me ty edhe të vdes.

ZHULIETA – Ajo që sheh nuk është drita e ditës,

Po është një meteor që e shfryn dielli,

Që ta kesh ti si pishë për të ndriçuar

Udhën tënde për Mantovë, prandaj,

Qëndro dhe pak me mua se është shpejt të shkosh.

ROMEO – Më mirë të më zënë, s'prish punë se më vrasin.

I lumtur jam të rri, kur ty të pëlqen.

Kjo shkrepje, pranoj, që s'është syri i ditës,

Po është pasqyrim nga balli i Dianës,⁴⁴

Dhe as lauresha që me zërin e saj,

Po na zbardh mbi krye kupën qiellore.

44. *Dianës* - E ka fjalën për hënën. Diana ishte dhe hyjnësha e hënës, përvèç e gjuetisë dhe mbretëresha e pyjeve. Shih shënimin 6, faqe 33.

Dëshirë kam më tepër që të rri,
Sesa vullnet të shkoj; pra, eja vdekje dhe
Merrmë të gëzuar, kur do Zhulieta!

ZHULIETA – U zbardh, u zbardh, po ikë sa më shpejt!

Lauresha po këndon me zë të çjerrë
Një këngë që të ngjeth e të gërvisht.
Lauresha me zë si cyle dyjare na bashkon,
Po sot asgjë s'bashkon veçse na ndan.

Lauresha, thonë, i ndërron me zhabën sytë...⁴⁵

Oh, sot, desha të ndërronin edhe zërat!

Se zëri i saj nga përqafimi na shkëput
Edhe na ndan me këngën e agimit.

Oh, ikë shpejt, se dita po agon!

ROMEO – Është hija e helmit tonë që e sterron!

(*Hyn taja në dhomë.*)

TAJA – Zonjë!

ZHULIETA – Tajë?

TAJA – Ki kujdes se po të vjen jot ëmë.

Hap sytë mirë se po shkrep agimi.

(*Del.*)

ZHULIETA – Prano dritare ditën dhe më largo jetën.

ROMEO – Një puthje dhe do zbres. Oh, lamtumirë! (*Zbret.*)

ZHULIETA – Po më shkon? Vërtet po më ikën?

O zemër! O shpirt! O jetë!

Nga ty çdo orë të ditës do pres lajme,

Sepse minuta më duket muaj.

Ç'më gjet! Do plakem duke pritur;

Sa të shoh Romeo, do të jem venitur!

45. Lauresha, thonë, i ndërron me zhabën sytë... - Meqenëse lauresha ka sy të shëmtuar dhe zhaba të bukur, thuhej se të dyja i kishin ndërruar sytë me njëra-jjetrën.

ROMEO – Mbetsh me shëndet, e dashur, mbetsh me shëndet!

S’do lë rast pa të shkruar, se zemra me ty do jetë!

ZHULIETA – Ke besim që të shihemi prapë?

ROMEO – Patjetër do shihemi, aspak mos dysho

Dhe halle të tjera në mend më mos shko.

Veç kohë më të mira rri e ëndërrro.

ZHULIETA – O zot! Nji hije llahtarie me sy po shoh;

Më bëhet sikur në varr je shtrirë;

S’di, në më vishen sytë, a vërtet je zbehur!

ROMEO – Besomë, shpirt dhe mua ashtu më duke në fytyrë;

Se mjerimi i etur gjakun na ka pirë;

Lamtumirë e dashur, lamtumirë! (Del.)

ZHULIETA – O fat, për ty thonë që ndryshon;

Në qofsh ashtu, çdo bësh për tim shoq,

Që vdes e fjalën s'e ndërron?

Qëndron më mirë në natyrën që ke;

Që të shpresoj se shumë s'ma vonon,

Po shpejt në gji do ma kthesht.

ZONJA KAPULET – (*Nga brenda.*)

Zhulieta, u ngrite ?

ZHULIETA – Kush më thërret? Mos është ime ëmë?

S’ka fjetur fare, apo ështëngritur kaq shpejt?

Për ç’punë të papritur po më vjen?

(*Hyn zonja Kapulet.*)

ZONJA KAPULET – Si je Zhulieta?

ZHULIETA – Nuk jam mirë, nënë.

ZONJA KAPULET – Akoma qan për vdekjen e Tibaltit ?

Mos mendon se me lot do e nxjerrësh nga varri ?

Por, edhe ta nxjerrësh, nuk mund ta ngjallësh ;

Prandaj mjaft, se qarja e tepruar quhet marri

Kurse, përbajtja e vetes quhet mençuri.

ZHULIETA – Lërmë të vajtoj për një gjëmë kaq të madhe.
ZONJA KAPULET – Po të vazhdosh, plagën do thellosh,

Pa gjë të mirë s'do fitosh.

ZHULIETA – Dhembjen e thellë lërma ta vajtoj.

Se s'më del nga mendja, s'mund ta harroj.

ZONJA KAPULET – Besoj se s'qan pse vdiq ai që u vra,

Po qan pse rron katili që e vrau.

ZHULIETA – Ç'katil, moj nënë?

ZONJA KAPULET – Romeoja që e vrau.

ZHULIETA – (*Më vete.*) Katil! Ah, ta kisha pranë atë katil!

Falja o zot! Se dhe unë ia fal me gjithë zemër.

Sado që zemrën ma coptoi.

ZONJA KAPULET – Pra, qan se rron ai që e vrau.

ZHULIETA – Jo vetëm rron, po aq larg sa s'më arrin dora,

Që të mund t'ia merrija hakun kushërit.

ZONJA KAPULET – Rri e qetë se hakun do t'ia marrim.

Një miku do t'i shkruaj në Mantovë,

Ku ndodhet i strehuar i dëbuari,

Që t'i japë një piqe të helmuar.

Për t'u bashkuar shpejt me Tibaltin,

Besoj se atëherë ke për t'u gëzuar.

ZHULIETA – Nuk do të ngopem kurrë me Romeoan,

Derisa ta shoh të.... vdekur. Kaq shumë

Më ka pikëlluar vdekja e tim kushëri.

Në gjetsh njeri t'i japësh helmin, nënë;

Di unë t'ia gatuaj aq mirë,

Saqë Romeoja posa ta gëlltitë,

Të prehet shpejt në gjumin më të rëndë.

Ç'urrejtje kam në shpirt për këtë emër!

Sa heq që s'mund të shkoj ta gjej,

T'ia marr vetë hakun kushërit,

Mbi trupin e atij që na e vau.

ZONJA KAPULET – Mirë pra, unë gjëj njerinë, ti përgatit mjetin.

Tashti, moj bijë, dëgjo ca lajme e gëzime.

ZHULIETA – Më ardhka mirë të dëgjoj lajme gëzimi në këtë çast të zymtë;

Thuajma, nënë, ç'janë këto gëzime?

ZONJA KAPULET – Ke një babë të dhembshur, bija ime

Që mendon shumë për kënaqësinë tënde

Duke ta caktuar ditën e gëzimit,

Kur ti s'e pret dhe unë s'e mendoja.

ZHULIETA – Thuajma, nënë, të lutem, ç'është kjo ditë?

ZONJA KAPULET – Ditën e enjte në mëngjes,

Një kont i ri, fisnik edhe bujar;

Parisi trim, në kishën e Shën Pjetrit,

Do të të bëjë nuse të gëzuar.

ZHULIETA – Ah jo! Për kishën e bashkë me Shën Pjetrin

Nuk do më bëjë nuse të gëzuar.

S'di pse nguteni të më jepni te njëri,

Që s'e ka marrë fjalën time?

Të lutem, nënë, thuaji tim eti,

Që nuk martohem; dhe, kur të martohem,

Më mirë marr Romeo, që e urrej,

Sesa Parisin. Ama ç'lajm i mirë!

ZONJA KAPULET – Ja ku po vjen yt atë, thuaja vetë

Dhe shihe po vetë, si do e marrë.

(*Hyn Kapuleti dhe taja.*)

KAPULETI – Kur dielli perëndon, fillon të bjerë vesë;

Porse, mbas perëndimit të birit të tim vëllai,

vazhdoka shiu papushuar. Qysh?

Vazhdon të qash akoma? S'tu terkan lotët?

Në trupin tënd të vogël ke përmbledhur

Një varkë, një det dhe një furtunë,
Se, sytë e tu që mund t'i quaj det,
Valëviten përmbi dallgët e lotimit;
Dhe varka është trupi që lundron
Në mes të valëve të ujit të kripur;
Furtunë mund të quaj psherëtimat,
Që, kur përplasen kundër lotëve,
Ato përplasen kundër saj, derisa
Të vijë qetësia që ta vëré në prehje
Trupin e dërrmuar nga stuhia.

(Zonjës Kapulet.) Akoma s'ia ke thënë vendimin tonë?
ZONJA KAPULET – Ia thashë, imzot, po s'pranon,

Po juve nga zemra ju falënderon,
Kjo korbë, që u martofte nënë dhe!

KAPULETI – Ngadalë, moj grua, prit të marrim vesh.
Si the, s'pranon dhe s'na falënderon?
S'qenka krenare? Nuk e quan fatmadhe veten?
Kjo vajzë e thjeshtë s'pranon të marrë një
Bujar si atë që i kemi zgjedhur?

ZHULIETA – Mirënlohëse po, veç krenare s'jam;
Për gjëra që urrej s'krenohem dot,
Veç di t'i çmoj dhe gjërat që urrej,
Kur bëhen pér të mirë e pa të keq.

KAPULETI – Si? Qysh? Ç'i ke këto, moj mendjendritur?
Ç'na thua, "krenare e jo krenare",
"Mirënlohëse e jo mirënlohëse".
Mos mi shit mua këto, vogëlushja ime,
Po bëhu gati që ditën e enjte,
Të shkosh me Parisin në Shën Pjetër,
Po s'deshe të zvarrisesh si zagare deri atje!
More vesh, zuskë, ngordhësirë, e palyrë?

ZONJA KAPULET – Turp, turp i madh, bijë,
Mos ke luajtur mendsh?

ZHULIETA – Po të lutem më gjunjë, baba i dashur,
Ki durim të më dëgjosh një fjalë.

KAPULETI – Mbylle mistreckë, vajzë e pabindur!
Dhe mos harro ç'të thashë, shko në kishë të enjten,
Përndryshe mos më dil kurrë më në sy;
Mos folë, s'dua përgjigje, hesht, se
Po më dridhen duart nga zemërimi!
Ah, moj grua, s'ishim të kënaqur
Me një fëmijë, por edhe kjo shumë paska qenë!
Aq më mallkim që e kemi vajzë!
M'u hiq nga sytë, mistreckë!

TAJA – Zoti lart në qiell e pastë për mirë!
S'bën mirë, imzot, që sille keq me të.

KAPULETI – Edhe ti mbete pa folur! Mbylle gojën llafazane!
Shko e gjej shoqet të përrallosësh me to!

TAJA – Më duket se s'fola gjë të rëndë!

KAPULETI – Ta foltë prifti, ta foltë....

TAJA – S'flasim dot një fjalë!

KAPULETI – Hesht, budallaçkë!
Shko e grij kur pi kafe me shoqet,
Unë s'kam nevojë për llafet e tua.

ZONJA KAPULET – U bëre nevrik.

KAPULETI – Për atë zot, po më luan mendja e kokës!
Çdo ditë e çdo natë, çdo çast e çdo minutë,
Në punë a në lojë, vetëm a me shokë,
S'kam patur veç merak që ta martoj;
Edhe tashti që i gjeta një burrë fisnik
Nga fis i zgjedhur, i edukuar, i ri,
Dhe pothuaj si i rënë nga qielli,

Me të gjitha të mirat që mund të ketë njeriu,
Na del një budallaçkë, një noksane,
Një kukull që s'di ç'është e mira e saj
Dhe thotë: "Nuk do martohem",
"Nuk mund të dashuroj", "jam akoma e vogël";
"Të lutem falmë"; e sa e sa të tjera dokrra si këto.
Në mos do të martohesh, kullot ku të duash,
Po në shtëpinë time s'ke më vend.
Hap sytë mirë, mendohu thellë, se nuk tallem.
Dita e enjte afroi; mendohu mirë të them;
Në je e imja, do marrësh atë që të jap unë;
Në s'je m'u shporr, e lyp, e ngordh në rrugë.
Të betohem pér shpirtin tim, që s'të njoh më
Dhe as pasurinë time s'do ta kesh.
Mendohu dhe beso se e kam seriozisht. (*Del.*)

ZHULIETA – S'ka atje mbi re një mëshirëplotë
Që të ma shohë vrerin deri në fund?

O nënë e dashur, mos më flakni jashtë!
Vonojeni martesën pér një muaj,
A pér një javë, se në mos e bëfshi,
Ma bëni gati shtratin e nusërisë,
Atje te varri i errët i Tibaltit.

ZONJA KAPULET – Mos folë më me mua se s'kam fjalë me ty,
Po bëj mbas qejfit tënd, unë i dhashë fund.
(*Del.*)

ZHULIETA – O zot! O tajë, qysh mund të shpëtoj!
Tim shoq e kam mbi tokë, besën në qiell,
Si shkelet besa prapë përmbi tokë,
Pa mos ma dërguar imzot nga qielli?
Më jep guxim a bëmë një derman.
Ajme! Fuqinë e dhembjes provon qielli,

Mbi trupin tim kaq të dobët?
Ç'më thua? S'paske hiç një fjalë gazi?
Moj tajë, a s'ke për mua fare ngushëllim?

TAJA – Për besë kam: Romeoja u dëbua
Dhe botën, për hiç gjë e vë me bast,
Që kurrë s'do të vijë të takohet,
Ose dhe në ardhët duhet shumë fshehur.
Prandaj, derisa kështu qëndron kjo punë,
Puna ta do të martohesh me kontin.
Oh, është vërtet një djalë për t'u dashur!
Përparrë tij Romeoja s'bën një dysh.
As shqiponja s'e ka syrin më të kaltër.
Më të gjallë e më të shkruar se Parisi.
Mallkuar më qoftë shpirti,
Në mos do jesh më e lumtur me të dytin.
Po sikur dhe më i lig të jetë, i pari të ka vdekur;
Sepse edhe i gjallë sikur të jetë,
Për ty quhet i vdekur kur pranë nuk e ke.

ZHULIETA – Më flet nga zemra?

TAJA – Flas edhe nga shpirti.

Ose të dyja qofshin mallkuar!

ZHULIETA – Amin!

TAJA - Qysh?

ZHULIETA – Tamam, ngushëllim me vend më dhe;
Shko e thuaji sime ëme që u pendova
Për zemërimin që i shkaktova tim eti
Dhe tashti po shkoj te frati Laurens,
Të rrëfhem dhe të marr uratë.

TAJA – Po shkoj se, për shën Mëri, kjo është një punë e madhe. (*Del*)

ZHULIETA – Shtrigë e mallkuar! Më djall nga djalli i vërtetë!
Vallë s'e bën mëkatin më të rëndë,

Kur më këshillon të shkel fjalën që kam dhënë,
Apo kur ul tim zot me atë gjuhë që e ka
Lëvduar aq mbi çdo shok me
mijëra herë? Shporru këshilltare!
Se ti je veç nga gjiri që kam pirë.
Tashti po shkoj te frati për ilaç
Dhe, po s'dolen të gjitha mirë e mbarë,
Vetë e kam në dorë t'i bëj vetes varrë.
(Del.)

AKTI I KATËRT

SKENA I - Qela e fratit Laurens. Veronë.
Hijnë frati Laurens dhe Parisi.

FRATI LAURENS – Të enjten, zotëri?

Si tepër shpejt më duket.

PARISI – Kështu desh vetë im vjehërr, Kapuleti.

Dhe mua s'më prish punë ky nxitim.

FRATI LAURENS – Më the që s'je i sigurt në të do çupa;
Kjo punë e parregullt s'më pëlqen.

PARISI – Rri duke qarë për vdekjen e Tibaltit;
Prandaj kam folur pak për dashuri.

Sepse Venusi s'qesh në pellg prej lotësh.

I ati, zotëri, e quan të rrezikshme,

Ta lërë të tretet nga helm i dëshpërimit,

Prandaj don ta bëjë shpejt martesën

Që ta ndalojë atë përmbytje lotësh ;

Sepse, kur është vetëm, dhembja shtohet,

Kurse në shoqëri çdo ditë pakësohet.

E more vesh tashti tërë këtë ngutje ?

FRATI LAURENS – (*Më vete.*) Do desha të mos dija pse
vonohet. Shikoje ku po vjen vetë në qeli.

(*Hyn Zhulieta.*)

PARISI – Takim i lumtur, o zonjë e grua!

ZHULIETA – Prit, më mirë, sa të bëhem jotja.

PARISI – S'është larg, e dashur, mbas dere është e enjtja.

ZHULIETA – U bëftë ajo që duhet bërë.

FRATI LAURENS – Fjalë me vend.

PARISI – Ke ardhur te frati të rrëfehesh?

ZHULIETA – Përgjigja është si të rrëfehem te ti.

PARISI – Besoj t'ia thuash hapur se më do.

ZHULIETA – Hapur ta them ty se e dua.

PARISI – S'dyshoj se do i thuash që më do.

ZHULIETA – Ky pohim ka vlerë kur ta jap,

Jo në sy, po në mungesën tënde.

PARISI – E gjora vajzë, t'i rrudhi faqet loti!

ZHULIETA – As loti s'mund të lëvdohet,

Se edhe pa lot ishin të vyshkura.

PARISI – Me këtë fjalë i hyn në hak vetes.

ZHULIETA – E vërteta s'është shpifje,

Pastaj këtë e them për veten time.

PARISI – Vetja jote është imja

Prandaj them se po i hyn në hak.

ZHULIETA – Ke të drejtë se s'është as imja.

Imzot, ke nge tashti apo të shkoj

Që të vij nga mesha e mbrëmjes?

FRATI LAURENS – I lirë jam, moj bijë, që tashti;

Do rrimë vetëm, zotëri, një copë herë.

PARISI – Mos e dhëntë zoti, t'ju pengoj rrëfimin!

Zhulietë, vij të enjten herët të të zgjoj;

Pra deri atëherë, e dashur, lamtumirë,

Dhe mbaj kujtim të shenjtë këtë puthje!

(*Del Parisi.*)

ZHULIETA – Mbylle derën frat dhe eja qaj me mua!

Shërimi, shpresa, ndihma gjithë u zhdukën!

FRATI LAURENS – Zhulietë, e ndiej mjerimin tënd,

Dhe mendjen ma brengos përtëj kufirit;

E di se të enjten duhet të martohesh,

Me këtë kont dhe s'mundim që ta shtyjmë.

ZHULIETA – Mos ma thuaj, të luteim, këtë fjalë;

Po munde më thuaj si mund ta ndalojmë;

Në s'jep dot ndihmë mençuria jote;
Ma quaj mençuri vendimin tim
Dhe ndihmën e marr vetë nga kjo thikë.
Ti, duart na bashkove, zoti zemrat
Dhe dora që e vulose për Romeo,
Përpara se të vërë tjetër damkë,
Ose dhe zemra ime e sinqertë,
Që tradhton dhe merr një burrë tjetër,
Të dyja do të vriten nga kjo thikë.
Prandaj pres nga praktika jote e gjatë
Të më thuash ç'të bëj, ose, përndryshe,
Midis vetes sime edhe mjerimit,
Kjo thikë e pamëshirë vetë e pleqëson.
Atë, që arti yt dhe vërsa jote,
S'i gjejnë dot një rrugë më të ndryshme,
Mos ma zgjat përgjigjen po folmë shpejt,
Në s'gjen dot shërim, më lërë më mirë të vdes.

FRATI LAURENS – Prit pak moj bijë, se kam një rreze shprese,
Që kërkon vendim të dëshpëruar
Të cilin vetë ne e kemi të ndaluar.
Kur ti, për të mos marrë burrë kontin,
Guxon dhe ke fuqi sa të vrashë yeten
Se vdekjen se peshon përpara këtij turpi,
Atëherë merr përsipër një gjë tjetër,
Një gjë që të shpëton, po ngjan me vdekjen.
Në paç kurajë, mjetin ta jap unë.

ZHULIETA – Oh, t'i shpëtoj martesës me Parisin
Pa më thuaj të hidhem nga majë e kullës,
A të udhëtoj në udhë me kusarë,
A thuamë të hyj në mes nepërkash,
Ose më mbyll me arinj që ulërijnë
A mbyllmë natën brenda eshtërores,

Të mbushur rrafsh me eshtrat e të vdekurve,
 Kërcinj e eshtra e kafka të ronitura;
 A thuamë që të futem në një varr,
 E të mbështillem në qefin me një të vdekur,
 Të bëj çdo gjë që dridhem ta dëgjoj
 Dhe t'a bëj pa frikë e pa dyshim,
 Mjafton të jem pa njollë për tim shoq.

FRATI LAURENS – Dëgjo atëherë: kt hehu në shtëpi

E tregohu e gëzuar dhe prano
 Që të martohesh të enjten me Parisin.
 Ç'është nesër? E mërkurë; nesër mbrëma,
 Kërko të flesh vetëm në odën tënde;
 As tajën mos e lërë aty të flejë.
 Merr këtë bec dhe, përpëra se të flesh,
 Pije lëngun e përpunuar që ka brenda,
 Posa ta pish, në çdo damar të trupit,
 Përshkon një ngjethje e ftohtë e të zë gjumi.
 Damarët nuk të rrabin si më parë.
 Po fare do pushojnë; as ngrohje e trupit,
 As fryma s'do dëshmojnë që je gjallë;
 Të kuqtë e buzës sate, si edhe të faqes,
 Do zbehet e do bëhet posa dylli;
 Qepallë e syrit bie si në vdekje,
 Tamam sikur ia shuan ditën jetës.
 Çdo pjesë e trupit as hapet as lëviz.
 Po ftohet, mpighet, nguroset si në vdekje.
 Kështu ndën këtë vdekje krejt të rreme,
 Do qëndrosh dyzet edhe dy orë,
 Pastaj do zgjohesh si prej gjumi të ëmbël.
 Kështu, me të ardhur dhëndri në mëngjes,
 Që të të zgjojë, ti do të jesh e vdekur.
 Pastaj, sipas zakonit që ka vendi,

E veshur mirë, në qivur të hapur,
Do të të sjellin në kuben e vjetër,
Ku prehet gjithë fisi i Kapuletëve.
Ndërkohë, përpara se të zgjohesh,
Romeoja do ketë marrë letrën time,
Ku shkoqur do të ketë tërë planin
Edhe këtu do të vijë menjëherë.
Kështu të dy do presim zgjimin tënd
Që të shkoni me Romeo në Mantovë.
Kjo të shpëton nga turpi që të zuri,
Në mos fitoftë frika dhe dyshimi,
Përmbi kurajën tënde, kur ta pish.

ZHULIETA – Oh, ma jep, ma jep, mos më fol për frikë!

FRATI LAURENS – Na, merre, ik shpejt dhe kë kurajë,
Se unë që tashti po ia nis letrën

Romeos në Mantovë, me një frat.

ZHULIETA – Dashuri, më jep forcë dhe më ndihmo!

Mbetsh me shëndet, i dashur frat!

(Del.)

SKENA II - Në shtëpinë e Kapuletëve.

Hyjnë Kapuleti, zonja Kapulet, taja dhe dy shërbëtore.

KAPULETI – Shko ftoi këta miq që ke të shkruar këtu.

(*Del shërbëtori i parë.*)

Ti tjetri shko e më sill njëzet akçinj të mirë.⁴⁶

SHËRBËTORI I DYTË – Nuk do të sjell asnjë të lig, imzot,
do i vë re nëse dinë të lëpijnë gishtat, ai që s'lëpin gishtin,
nuk do vijë me mua.

KAPULETI – Pse dashke që të lëpijnë gishtat?

46. ... më sill njëzet akçinj... - Njëzet akçinj për pesë a gjashtë mysafirë? Këtu ose Kapuleti ka ndërruar mendje osë Shekspiri ka harruar atë që ka thënë më parë Kapuleti në skenën e katërt të aktit të tretë. Shih fq. 114.

SHËRBËTORI I DYTË – Për shën Mëri, imzot, akciu që s'lëpin gishtin, s'është akçi për prokopi.

KAPULETI – Shko shpejt. (*Del shërbëtori i dytë*).

Më duket s'do bëhemë dot gati.

Po çupa shkoi te frati Laurens?

TAJA – Për besë, shkoi qëkuri.

KAPULETI – Ai ka mundësi t'ia ndërrojë mendjen.

Ç'noksane, ç'kokëfortë dhe çapkëne!

TAJA – Ja tek po vjen e qeshur nga rrëfimi.

(*Hyn Zhulieta*.)

KAPULËTI – Si duke kokëfortë, nga na humbe?

ZHULIETA – Nga vendi ku mësova të pendohem,

Për fajin tim që s'u binda e kundërshtova

Dëshirën edhe urdhrat e tua.

I shenjti frat më tha të gjunjëzohem

Edhe të lyp ndjesë: Të lutem falmë,

Se që sot do bëj si të më thuash.

KAPULETI – Kërkonit kontin shpejt dhe e lajmëroni,

Se do ta lidh që nesër këtë fat.

ZHULIETA – E takova kontin në qelinë e fratit,

Edhe ia shfaqa hapur dashurinë,

Pa shkelur mbi kufijtë e urtësisë.

KAPULETI – Sa gaz i madh! Sa punë e mbarë! Ngrehu!

Kjo punë u bë ashtu si duhej bërë.

Tashti po flas me kontin; për besë, po;

Ma gjeni u them dhe ma sillni këtu.

O zot, ky frat i shenjtë e i nderuar,

E bëri krejt qytetin tonë borxhli.

ZHULIETA – A vjen me mua tajë, në odën time,

Të më ndihmosh në zgjedhjen e stolive,

Që do më shkojnë nesër si më mirë?

ZONJA KAPULET – Jo, se deri të enjten keni kohë mjaft.

KAPULETI – Shko tajë, shko, se e kemi nesër dasmën.

(*Dalin Zhulieta dhe taja*.)

ZONJA KAPULET – S'do mundim dot të bëjmë përgatitjet,
Se gati po ngryset.
KAPULETI – Pusho ti, se do u vij vetë rrrotull,
Dhe rri e shih po s'u mbaruan që të gjitha.
Ti, shko te Zhulieta për ta nisur;
Mua lërmë vetëm se s'do fle;
Do i bëj vetë këtë herë punët e shtëpisë.
Të gjithë paskan dalë; atëherë
Po shkoj vetë te Parisi,
Ta përgatit për dasmën që kam nesër.
Çudi sa m'u qetësua zemra,
Nga ky ndryshim i shpejtë i sime bije. (*Dalin.*)

SKENA III - Në dhomën e Zhulietës.
Hijnë Zhulieta dhe taja.

ZHULIETA – Tamam, këtë kam veshjen më të mirë,
Po sonte tajë, të lutem lërmë vetëm,
Se kam nevojë shumë për t'u falur,
Që qielli ti nënqeshë gjendjes sime,
E cila, siç e di, është plot mëkate.
(*Hyn zonja Kapulet.*)

ZONJA KAPULET – Hë, kini punë? Doni t'ju ndihmoj?

ZHULIETA – Jo, nënë, i gatitmë të nevojshmet,
Ato që do më duhen nesër t'i përdor.
Prandaj të lutem, sonte lërmë vetëm;
Dhe taja është e lirë të vijë t'ju ndihmojë,
Se jam e sigurt, jini mjafë e zënë,
Në këtë punë kaq të papritur.

ZONJA KAPULET – Natën e mirë, bjer në dyshek

Dhe qetësohu shpejt se ke nevojë.

(*Dalin zonja Kapulet dhe taja.*)

ZHULIETA – Mirupafshim! Zoti e di në u takofshim përsëri!

Damarët m'i përshkon një ngjethje frike

Që afshin tim të jetës ma bën akull.

Do thërres të vijnë prapë se s'guxoj

Tajë! Po ç'do të bëjë ajo këtu?

Kjo skenë e zezë duhet luajtur vetëm.

Eja, o bec, eja

Ç'do bëj në mos e sostë punën ky lëng?

Do të martohem nesër në mëngjes?

Jo e jo; punën e rregullon kjo; qëndro këtu ti!

(*Lëshon përtokë një thikë.*)

Oh, po në qoftë helm që frati i mençur,

Ma përgatiti, ndoshta, të më vdesë

Që të mos dalë në shesh puna e tij,

Që më martoi më parë me Romeoan?

Ca frikë e kam, po prapë them se s'është,

Meqë deri më sot njihet si shenjtor.

Ah, po në u zgjofsha kur të jem në varr,

Përpara se të ketë ardhur Romeoja?

Oh, ja një pikë shumë e llahtarshme!

Ah s'do më zihet fryma në kubë,

Atje tek ajo gojë kaq e qelbur,

Ku s'hyn as pika e ajrit jetëdhënës,

Edhe të vdes ashtu e zgurdulluar

Përpara se Romeoja të më vijë?

Po në rrofsha, gjë që s'ka të ngjarë,

Në tmerr të errësirës dhe të vdekjes,

Në mes të atij vendi të llahtarshëm,

Në atë kubë që ngjet si qyp i vjetër,

Ku eshtrat e stërgjyshërve të vdekur,

Për qindra vjet na janë grumbulluar,
Dhe ku Tibalti i gjakosur dhe i patretur,
Po qelbet në savan dhe ku, si thonë,
Vërtiten natën xhinde edhe kukudhë?
E mjera unë! Po në u zgjofsha, natën,
Në atë erë që të qelb e të shajton,
Në mes të sokollimës së xhindosur;
Që i ngjan asaj që lëshon madërgona kur shkulet,
Sa i çmend ata që e dëgjojnë.⁴⁷
Oh, po në u zgjofsha, s'do luaj mendsh,
Rrethuar nga ky tmerr e lebeti?
A nuk do bëhem vallë si e çmendur,
Edhe të loz me kockat e stërgjyshërvë
Duke i përdorur si topuzë,
Për të çarë, si e krisur, trurin e shkretë?
Oh, ja, shiko, se çfarë më fanitet:
Fantazma e kushëritit ndjek Romeo,
që i shpoi trupin tej e tej me shpatë.
Qëndro Tibalt, qëndro mos e ndiq!
Romeo, ja, për ty po e pi këtë!
(*Bie mbi shtrat përbrenda perdes.*)

SKENA IV - Një sallë në shtëpinë e Kapuletit.
Hyjnë zonja Kapulet dhe taja.

ZONJA KAPULET – Na, tajë, merr këta çelësa
Dhe shko e sillna ca beharna të tjera.

TAJA – Ata sheqerxhinjtë duan ftonj e hurma. (*Hyn Kapuleti.*)
KAPULETI – Hajde, lëvizni de, lëvizni se këndoi kokoshi i dytë;

47. *Madërgona* (latinisht *mandragora*) - Është një bimë si rrepë, që besohej se, kur e shkulnin nga toka, lëshonte një ulërimë aq të fortë, saqë çmendeshin ose vdisnin të gjithë atë që e dëgjonin.

Kambana e pиргут ра,⁴⁸ shkoi ora tre;
 Ti, Angjelinë,⁴⁹ shko shih mishin e pjekur
 Dhe mos kërkoh të bësh kursime.

TAJA – Ti lëri punët,
 Shko fli, se do na gdihesh i sëmurë
 Po ndënje pa fjetur tërë natën.

KAPULETI – Aspak; sa net kam ndenjur krejt pa gjumë
 Për shkaqe më të vogla se ky
 Dhe s'jam sëmurur asnjëherë.

ZONJA KAPULET – Në kohën tënde mbase edhe ke
 gjuajtur,
 Po ja, që tashti ke se kush të ruan.

(*Dalin zonja Kapulet dhe taja.*)

KAPULETI – Ah, xhelozë, ah xhelozë!
 (Hyjnë tre a katër shërbëtorë me heje, me dru dhe me shporta.)
 Hej ç'ke aty?

SHËRBËTORI I PARË – Ca gjëra për akçinë, po s'di ç'janë?
 KAPULETI – Shpejt, shpejt! (*Del shërbëtori i parë.*)

Ti tjetri, na sill ca dru të thata.

Thuaji Pjetrit të t'i tregojë ku janë.

SHËRBËTORI I DYTË – Kjo kokë, imzot, i gjen vetë drutë
 Dhe Pjetrin s'e ngas fare për këtë punë. (*Del.*)

KAPULETI – Ashtu duhet, plot qejf, të jesh bir gjalmëzeze,⁵⁰
 Paçka se mund të quhesh kokëdru.

Po zbardh, për besë; tashti shpejt,

Po vjen këtu me saze edhe konti, si më tha.

Me duket se po vjen.

(*Muzikë përbrenda.*)

Hej tajë! Grua! Ty të them!

(*Hyn përsëri taja.*)

48. Kambana e pиргут ра - Shenjë për të shuar dritat dhe për të fjetur.

49. Ti, Angjelinë ... - S'kuptohet se çila është Angjelina, e shoqja apo taja.

50. ...bir gjalmëzeze... - Djalë i një gruaje trime, të zonjë.

Zgjoje Zhulietën dhe stolise,
Sa të fjalosem unë me Parisin.
Shpejt, shpejt, lëvizni po ju them!
(Del.)

SKENA V - Dhoma e Zhulietës.
Hyn taja.

TAJA – Zhulieta! Hajde ngrehu tashti, nusja ime!
E paska zënë një gjumë i rëndë!
Hajde, shtjerrkë, zgjohu! Ah, ç'gjumashe!
Hajde pra, lëre dyshekun tashti, s'dëgjon?
Bija ime! Zemra ime! Nuse! Ngrehu xhane!
Qysh? Asnjë fjalë? Ngrehu sa të bëhesh gati,
Pa pastaj fli tërë javën po deshe,
Se sonte e ka radhën konti të urdhërojë.
O shën Mëri, ç'është ky gjumë kaq i rëndë!
Mos m'u shkroftë mëkat se do e zgjoj
Nga ky gjumë i ëmbël që po bën! (*Hap perdet.*)
Zonjë, o zonjë, zonjë moj, luaj, tundu, zgjohu!
Ç'është kështu? Mjerë unë, e mjera!
Ndihmë! Ndihmë! Ndihmë! Paska vdekur!
Oh, unë e zeza ç'më gjeti!
Rrojta të shoh edhe këtë?
Më sillni një gotë raki; imzot! Zonjë e madhe!
(*Hyn zonja Kapulet.*)

ZONJA KAPULET – E ç'është kjo gjëmë që na gjeti?
TAJA – Oh, ç'ditë e zezë!
ZONJA KAPULET – Ç'po ndodh?
TAJA – Shiko! Të mjerat ne ç'na gjeti!

ZONJA KAPULET – E mjera unë, korba unë e zesa!

Oh, bija ime! Jeta ime! Vajza ime e vetme!

Hap sytë e ngjallu, a merrmë pas dhe mua!

Ndihmë! Ndihmë! Thërrisni për ndihmë!

(*Hyn Kapuleti.*)

KAPULETI – Të kini turp! E nxirrni çupën jashtë.

Se dhëndri ka ardhur dhe po pret.

TAJA – Çupa ka vdekur, vdekur, vdekur, kujë për ne!

ZONJA KAPULET – E zesa unë, vdiq! Na vdiq, na vdiq!

KAPULETI – Pa lërmëni ta shoh! Oh, qenka ftohur!

S'lëviz më gjaku, trupi i ka ngrirë!

Nga buzëtjeta fare qenka ndarë!

Mbi të ka rënë vdekja posibryma

Mbi lulen më të bukur të livadhit!

TAJA – Mynxyrë e madhe!

ZONJA KAPULET – Oh, ç'hata na gjeti!

KAPULETI – Kjo mortje që e rrëmbeu dhe më nxiu ditën,

S'më lë të flas se gjuhën ma ka tharë.

(*Hyjnë frati Laurens dhe Parisi me saze.*)

FRATI LAURENS – A është gati nusja për në kishë?

KAPULETI – Është gati që të shkojë e të mos kthehet!

Oh bir, një natë para ditës së dasmës,

Me nusen tënde vdekja paska fjetur!

Shikoje ku shtrihet lulja e çlulëzuar!

Dhe unë dhëndër trashëgues paskam vdekjen,

Posa qenka martuar me bijën time.

Po vdes dhe unë e të gjitha ia kam falur;

Si jetë e si kamje, gjithë i ka ajo.

PARISI – Sa me ankth e prita këtë ditë,

Që të më japë një të tillë dritë?

ZONJA KAPULET – O ditë e zezë, ditë e llahtarisor!

Të tillë çast s'ka parë kurrë koha,
Në tërë udhëtimin pa mbarim!
Një bijë vetëm pata, një bijë të shkretë,
Një bijë, ah unë e zeza, për ty çupë, ç'më gjeti!
Të vetmen gaz e dritë që më panë sytë,
Vdekja ç'ma rrëmbeu e më la pa dritë!

TAJA – O tmerr, o tmerr, o tmerr, o llahtari!

O ditë e mynxyrosur, o batërdi,
Që kurrë s'të kam parë deri tashtil!
O ditë, o ditë, o ditë e urryer!
Më e zezë nga kjo ditë s'është parë;
O ditë e pikëlluar dhe e zezë!

PARISI – I tradhtuar dhe i shkurorëzuar!

I vrarë, i poshtëuar, i sfilitur!
Nga ty o vdekje zeza u tradhtova,
Nga ty mortje mizore u batërdisa!
O shpirti im, ojeta ime e dashur!
Në jetë s'je, por dhe e vdekur je e dashur!

KAPULETI – I vrarë, i përbuzur, dhe i pikuar!

I lënë, i urryer dhe harruar!
Pse vjen kështu, o kohë ogurzezë
Të vrasësh e të shuash dasmën tonë?
O bijë, bijë! Shpirt e jo më bijë!
Ke vdekur! Unë i ziu ç'më ka gjetur!
Se bashkë me ty, për mua të gjorin
Dhe tërë gjëzimet u varrosën përngaherë!

FRATI LAURENS – Pushoni, turp! Shërimi i kësaj brenge,
Me kujë s'bëhet kurrë. Këtë çupë
E kishit bashkërisht me perëndinë,
Kurse tani e ka ajo të tërë;
Dhe ky, për çupënështë fati më i madh.

Ju, pjesën tuaj, vdekjes s'mund t'ia mbanit.
Po zoti pjesën e tij e mban përjetë.
Ju, kishit për qëllim ta lartësonit
Parajsa juaj ish ta shihnit lart;
Dhe ju tashti po qani se u ngrit
Më lart se retë, lart se vetë qelli?
Ta doni kaq fëmijën, s'bën dobi,
Se çmendeni kur e shihni që është mirë.
Nuk është martesë e mirë ajo që rron,
Po është e mirë ajo që vdes e re.
Fshihni pra lotët e hidhni dafina,
Mbi trupin e saj të bukur.
Pastaj, sipas zakonit, silleni në kishë,
Të veshur me fustanin më të mirë.
Mos harroni se me hak nga dhembshuria derdhni lot,
Po natyra si mentare, lotët e tepërt i quan të derdhur kot.

KAPULETI – Ato që u përgatitën për gëzim,
Tashti do shërbejnë për varrim;
Muzika kthehet shpejt kambanë zie,
Gëzimi i dasmës në vajtime të përzishme;
Buçitja e këngës në kujë dëshpërimi.
Stolitë e nusërisë, kurorë për qivur,
Të gjitha së prapthi e kthejnë faqen.

FRATI LAURENS – Tashti shko brenda; zonjë, shko dhe ti.
Shko dhe ti Paris e gjithë u përgatitni,
Ta nisim për në varr këtë kufomë.
Nga fajet tuaj zoti u pa vëngër,
Prandaj më tepër mos e zemëroni
Dhe me dashje, mëshirën t'ia shkelmoni.
(*Dalin Kapuleti, zonja Kapulet, Parisi dhe frati.*)

MUZIKANTI I PARË – U pa kjo punë, s'mbetet gjë për ne,

Veç të mbledhim sazet edhe të ikim.

TAJA – Mirë the, ashtu duhet të bëni, o zotërinj të nderuar,
të ngarkoni plackat e të shkoni, se, besoj e morët
vesh që dasma u kthye në kujë! (*Del taja.*)

MUZIKANTI I PARË – Për besë, mendoj se rastit tonë edhe mund
T’i gjendet një ndreqje.

(*Hyn Pjetri.*)

PJETRI – Muzikantë, o muzikantë, mos u mërzitni,

Mos u mërzitni: O, po më deshët mua,

Mos u mërzitni, po merrjani një herë shtruar,
që të më vijë gjaku në vend.

MUZIKANTI I PARË – Pse na thua, mos u mërzitni?

PJETRI – Mos u mërzitni, o muzikantë se edhe

Zemra ime pikon vrer, prandaj ia merrni

Një herë shtruar me të qarë, që të më qetoni.

MUZIKANTI I PARË – Jo, zotëri, kemi vajtim e s’kemi këngë.

PJETRI – Vërtet s’do ia merrni?

MUZIKANTI I PARË – Jo.

PJETRI – Atëherë, ua tregoj unë juve.

MUZIKANTI I PARË – Qysh do të na e tregosh?

PJETRI – Për besë, mos kujtoni se do u jap para, jo;

Por do u përqesh duke kënduar si sazexhi.

MUZIKANTI I PARË – Ti si sazexhi dhe unë të
Përqesh duke bërë si shërbëtor.

PJETRI – Po më përqueshe si shërbëtor, unë ta thyej

Mbi kokë jataganin e shërbëtorit,

Dhe u bëj të këndoni “re” dhe “fa”;

A më dëgjoni, apo jo?

MUZIKANTI I PARË – Po këndove “re” dhe “fa”;

Do quhesh edhe ti sazexhi, si ne.

MUZIKANTI I DYTË – Të lutem, fute shpatën në mill

Dhe nxirr mendjen jashtë.

PJETRI – Pritni pra, se po ju përvishem me mençurinë!

Do të fut brenda shpatën e hekurt

Dhe do t'ju sulmoj me mendjen e çeliktë.

Përgjigjmuni pra, si burra: (*Këndon.*)

Kur zemra heq në brengë e zi,

Dhe vaji shpirtin ma copton

Atëherë e argjendta melodi...

Përse e "argjendta melodi" ...?

Përse "melodi me zë argjendi"?

Ç'thuai ti, o Simon Fyelli?

MUZIKANTI I PARË – Mirë e ka, për besë, se argjendi ka zë të ëmbël.

PJETRI – Bukur! Ç'thuai ti, Hjug Daullja?

MUZIKANTI I DYTË – Them "zë argjendi", sepse muzikantët këndojnë për argjend.

PJETRI – Bukur edhe ti. Ç'thuai ti, o Xhejms Qemaneja?

MUZIKANTI I TRETE – Për besë, s'di ç'të them.

PJETRI – Oh, pardon! Ti je vetë këngëtar;

Për ty do të flas unë: "E argjendta melodi"

Vjen ngaqë muzikantët, s'ia kanë

Dëgjuar kurrë zërin floririt.

Atëherë, e argjendta melodi vjen

Shumë shpejt më qetëson. (*Del.*)

MUZIKANTI I PARË – Ç' njeri i mërzitshëm ky, i trashë!

MUZIKANTI I DYTË – Ç'ia vë veshin maskarait!

Eja të rrimë brenda të presim

Sa të mbarohet varrimi dhe

të rrimë për drekë.

(*Dalin.*)

AKTI I PESTË

SKENA I - Një rrugë në Mantovë.

Hyn Romeoja.

ROMEO – Në u zënça besë lajkave të gjumit,
Një gaz të madh më ndjellin èndërrimet:
Në fron e pashë mikun të gëzuar
Dhe unë kam një ndjenjë të atillë,
Sa mend po fluturoj prej gëzimit;
Kam parë èndërr gruan sïkur më erdhi,
Kur unë isha shtrirë e kisha vdekur;
Çfarë èndrre, të mendojë një i vdekur!
Ajo, me puthje e me buzëqeshje më dha jetë,
Sa, kur u ngjalla, isha perandor.
Sa e èmbël do të jetë dashuria,
Kur vetëm hieja e saj të çon te lumturia!
(*Hyn Baltazari.*)

Oh, lajme nga Verona, Baltazar?
S'të dha për mua frati ndonjë letër?
Si është nëna? Ç'bën im atë?
Si shkon Zhulieta, tregomë të lutem,
Se në është mirë ajo, të keqe s'ka.
BALTAZARI – Ajo është mirë, pra të keqe s'ka;
Kufoma i fle në varr të Kapuletëve
Dhe shpirti i saj së bashku rron me engjëjt,
Të shtrirë e pashë në kubenë e fisit
Dhe erdha menjëherë të të them;
Oh, falmë që të solla lajm të zi;
Po vetë ma ngarkove këtë punë.
ROMEO – Kështu ka ngjarë? O quell, në skëterrë!

Ti e di kū rri unë, sillmë kartë e bojë
Dhe gjej dy kuaj poste me qira,
Se sonte do të nisem që këtej.

BALTAZARI – Të lutem shumë, imzot, të kesh durim,
Se çehrja ty t'u zbeh, t'u egërsua
Dhe frikë kam mos bësh ndonjë hata.

ROMEO – Ç'më thua, s'është ashtu, të gënjen mendja;
Po lërmë e bëj atë që të urdhëroj;
S'më solle dot nga frati ndonjë letër?

BALTAZARI – S'të solla, i larti imzot.
ROMEO – S'prish punë, shko dhe gjejna kuajt, unë tashti vij.
(Del Baltazari.)

Kështu, me ty Zhulieta, do shtrihem sonte.
Më parë mjetin do të gjej: O prapësi!
Sa shpejt u ngjitesh njerëzve të mjerë!
Mbaj mend se një barnatar jeton këtu,
Që e pashë, s'ka shumë, me lecka – pecka
Kur po qëmtonte barna për ilaç.
Në çhere ish thatim e vetulltrashë;
Mjerimi e kish ngrënë deri në kockë;
Një breshkë kish të varur në dyqan
Edhe një krokodil të balsamosur
E lëkura peshqish në formë të përbindshme.
Në rafte kish një grumbull vjetërsirash,
Kuti bosh e fshika e poçe balte,
Ca penj të mbetur, farëra të mykura
Dhe pite trëndafilësh të përthara
Shpërndaheshin si mostër e dyqanit.
Kur pashë këtë skamje thashë me vete:
Po të ketë ndokush nevojë për helm,
Për shitjen e të cilit në Mantovë,

Dënöhët cilido në çast me vdekje,
Këtu jeton një horr që mund ta shesë.
Oh, ky mendim nevojën ma mbaron.
Dhe ky i gjorë duhet të ma shesë.
Shtëpia është kjo, me sa mbaj mend.
Meqë është e kremte, derën e ka mbyllur.
Hej, barnatar!
(Hyn barnatari.)

BARNATARI – Kush thërret me kaq forcë?
ROMEO – Po eja mik; të shoh se je i varfëri;

Urdhëro e merr këto dyzet dukata,
Dhe sillmë një drehem shafran të fortë,
Që posa të përshkojë ndër damarë
Ta shtrijë të mërziturin ngajeta
Dhe frymën mushkëria ta pushojë,
Më shpejt nga baruti kur shpërthen
I ndezur në kapsulën e një topi.

BARNATARI – Të tillë helm të fortë unë kam,
Po ligji në Mantovë e ndalon,
Dhe e dënon me vdekje atë që e shet.

ROMEO – Ke mbetur lakuriq e në mjerim
Dhe ke frikë të vdesësh? Urinë e ke në faqe,
Hallet dhe vuajtjet mu në sy.
Varfëria dhe uria të ka mundur;
As bota, as ligjet e saj s'të bëhen miq.
Dhe ligji i botës ty s'të bën zengjin;
Atëherë pra, shpëto nga varfëria,
Shkelmoje ligjin tutje e merr paratë!

BARNATARI – I marr nga varfëria, jo nga vullneti.
ROMEO – Paguaj varférinë e jo vullnetin.
BARNATARI – E hidh këtë në çfarëdo lëngu që do

Dhe piye deri në fund. Pastaj në qofsh
Më i fortë nga njëzet burra, ky të rregullon.
ROMEO – Urdhëro florinë,
Shafranin më të lig për shpirtin njerëzor,
Që vret te kjo jallane ca më shumë,
Se helmi që ndalohet për ta shitur.
Pra, helm të shita unë dhe jo ti.
Mbetsh me shëndet; bli ushqime që të ngjallesh.
Balsam i zemriës, eja ti me mua,
Mbi varrin e Zhulietës do të dua.
(*Del.*)

SKENA II - Në Veronë. Te qela e fratit Laurens.
Hyn frati Xhon.

FRATI XHON – I shenjtë franëskan! Hej, vëlla!
(*Hyn frati Laurens.*)

FRATI LAURENS – Më duket se është zëri i frat Xhonit.
Mirë se erdhe nga Mantova; ç'tha Romeoja?
Ose në më ka shkruar, ma jep letrën.

FRATI XHON – Kur shkova për të gjetur një vëlla,
Një frat nga sëra jonë këmbëzbathur,
Që do ta kisha shok udhe, posa e gjeta,
Na zu roja se na pandehu të dy bashkë
Në një shtëpi të molepsur nga kolera,
Sikur po vizitonim të sëmurët.

Kështu vulosën derën e na bllokuan.
Me kaq, vrapit për Mantovë u sos aty.
FRATI LAURENS – Po letrën te Romeoja kush e shpuri ?

FRATI XHON – E kam këtu se s'munda ta dërgoja

Dhe s'gjeta as për ty një lajmëtar,

Kaq shumë ishin trembur nga kolera.

FRATI LAURENS – Ç'fat i zi! Ajo letër nuk ish kot,

Po ish me përgjegjësi e rëndësi të madhe.

Kjo pengesë mund të na sjellë një rrezik të madh.

Shko shpejt dhe sill një levë hekuri në qelë.

FRATI XHON – Po shkoj të ta sjell. (*Del.*)

FRATI LAURENS – Duhet shkuar shpejt te përmendorja,

Se Zhulieta zgjohet brenda dy – tri orësh

Dhe me të drejtë do më shajë që nuk munda,

Të lajmëroj Romeo për zhvillime.

Po prapë do t'i shkruaj në Mantovë

Dhe sa të vijë, e mbaj këtu Zhulietën.

Kufomë e gjallë, e myllur në një varr!

(*Del.*)

SKENA III - Varrezat ku ndodhet kubeja e Kapuletëve.

*Hyn Parisi me pazhin e tij, i cili mban në dorë
një pishtar të ndezur dhe disa lule.*

PARISI – Ma jep mua pishtarin dhe prit atje tej,

Ose, më mirë shuaje fare, se s'dua të më shohin.

Për vete shtrihu dyst tek ajo pema e bërshenit

Dhe puthisja veshin tokës kufkë,

Se në këtë tokë të shkrifët nga gropat e varreve,

S'mbetet as lëvizja më e vogël pa të ardhur në vesh.

Dhe, posa të dëgjosh gjësendi.

Më fërshëlle se dikush vjen;

Më jep lulët; shko tashti dhe vëre veshin e dëgjo.

PAZHI – (*Më vete.*) Kam frikë të rri vetëm në varre!

Megjithatë do guxoj të pres. (*Tërhiqet.*)

PARISI – O lulja ime, me lule po ta shtoj

Shtratin tënd të nusërisë!

Ajmel! Ky shtrat na qenka gur e pluhur!

Për natë do vij të ta spërkat

Me ujë trëndafili e me lot rënkimë,

Për ty këtë përshpirtje do vazhdoj;

Për natë lule e ujë dhe lot do lëshoj.

(*Dëgjohet fërshëllima e pazhit.*)

Pazhi më jep shenjë se dikush po vjen.

E ç'këmbë e mallkuar shkelka këndejej

Që po më ndërprejt përshpirtjet e së dashurës?

Qysh me pishtar ndezur? Fshihmë o natë e zezë!

(*Tërhiqet.*)

(*Hyn Romeoja dhe Baltazari me pishtar, me kazmë dhe me një levë.*)

ROMEO – Ma jep mua atë kazmë e atë levë.

Prit, merr këtë letër dhe nesër qëmenatë

Ia dorëzo tim zoti e tim eti. Ma jep dritën

Dhe hapi veshët e dëgjo: Të jap urdhër,

Të mos afrohesh, as të shikosh, as të dëgjosh,

Se, në pafsh a në dëgjofsh këtej gjësendi,

Do e lash me kokën tënde. Ki kujdes

Të mos ma ndërpresësh punën që do bëj

Se zbritja ime brenda te ky varr,

Ka pér qëllim çmalljen me fytyrën e Zhulietës,

Por edhe t'i heq nga gishti një unazë

Shumë të çmuar, që më duhet

Për punë me shumë rëndësi.

Ta dish se në ardhsh si tinzar
Për të përgjuar se ç'qëllim kam më tej,
Për besë, të shqyej copë-copë
Dhe tërë sheshin e varreve të uritur,
Do ta spërkas me mishin e trupit tënd.
Çasti dhe qëllimi është i egër,
Është më i egër dhe më mizor,
Nga deti i shkumëzuar a tigri i uritur.

BALTAZARI – Po shkoj, imzot, dhe nuk të shqetësoj.

ROMEO – Kështu do tregohesh se më ke mik.

Merri këto dhe rro e ji i lumtur!

Dhe... mbetsh me shëndet i dashur mik!

BALTAZARI – (*Me vete.*) Megjithatë do tulitem këtu rrotull,

Se vështrimi i tij më trokamsi

Edhe qëllimi m'u duk tepër i dyshimtë.

(*Tërhiqet.*)

ROMEO – O mitër e vdekjes, o gojë e urryer,

Që fryhe duke përlarë e gllabëruar

Kafshatat më të çmuara të dheut.

Kështu t'i shqyejnofullat e kalbura.

(*Shqyen derën e kubesë.*)

Dhe, për inat të jap më shumë ushqim!

PARISI – Ky është fodull Montagu, i dëbuar,

Që vrrau kushërin e Zhulietës,

Për dhembjen e të cilit, siç e dimë,

Na humbi kjo krijësë kaq e bukur,

Dhe vjen tashti t'u bëjë ndonjë turp

Kufomave pa shpirt. Do ta arrestoj.

(*I afrohet.*)

Montag i ndyrë, mjaft me poshtërsira!

Hakmarrja s'ndiqet përtej vdekjes!

Vrasës, gjakatar, të arrestoj,
Bindu dhe eja me mua për të vdekur.
ROMEO – Vërtet do vdes, prandaj erdha këtu;
Po shko djalosh i mbarë dhe fisnik,
Njeriu e helmuar mos e ngacmo;
Hiqmu pra, mjart këta që shkuan.
Ruaju nga sherri dhe, të lutem shumë,
Mëkat tjetër mbi kokë mos më vër
Dhe mos më nxit më tutje, po largohu!
Për besë, të dua më fort se veten,
Se kundër vetes jam i armatosur.
Mos rri këtu, po ikë dhe jeto,
Dhe thuaj që një i marrë të tha shko.
PARISI – Këshillat që më the, merri prapë,
Unë të arrestoj si vrasës që je!
ROMEO – Më detyron pra ! Atëherë pritmë mor çunak...
(Luftojnë.)
PAZHI – *(O zot.)* Po luftojnë! Duhet të thérres rojën (Del.)
PARISI – Oh, u vrava. *(Vritet.)* Në qofsh zemërmirë,
Hap varrin dhe shtrimë pranë Zhulietës.
(Vdes.)
ROMEO – Pse jo, pa ta vërej këtë fytyrë.
Parisi, kushëriri i Merkutit!
Kur i hipëm kuajve ç'më tha pazhi,
Që mendja e trulloosur, trastën s'ia vari?
Më duket sikur tha që do martohej
Parisi me Zhulietën. S'tha kështu?
Apo kështu kam parë në ëndërr?
Apo kështu m'u duk, se lojta mendsh,
Kur fliste për Zhulietën? Oh, toke dorën!
Dhe ti me mua bashkë qenke shkruar,

Në librin e trishtuar të mjerimit.
Të shtrij, pra, në një varr që po shkëlqen
Një varr? Oh, jo, një far, viktima ime,
Sepse këtu brenda shtrirë është Zhulieta,
Që e bën këtë varr me bukurinë,
Një sallë plot dritë e plot harë.
O vdekje e varrosur nga një i vdekur,
Qëndro këtu të prehesh!
(*Duke shtrirë Parisin në varr.*)
Oh, shpesh thonë, se njeriu në prag të vdekjes,
E ndien veten shumë të gëzuar!
Dhe ata që e thonë e quajnë, çastin e lartësuar.
Po unë si ta quaj, lartësim?
Ah, Zhulieta ime, jepmë pak ndriçim!
Jo, vdekja që rrufiti nektarin e frymës sate,
S'ka mundur të ta prishë bukurinë.
S'je imposhtur, jo; bajraku i bukurisë,
Valon i kuq mbi buzë dhe mbi faqe
Dhe s'përparon flamuri i zbehtë i vdekjes.
Tibalt, a ndodhesh shtrirë në savan?
Ç'të mirë tjetër mund të të bëj,
Kur dora që të shoi djalërinë,
Po shtrin përdhë tashti armikun tënd?
Më fal, o kushëri! Zhulietë e dashur!
Përse më je akoma kaq e bukur?
Mos vallë u dashurua me ty vdekja,
Kuçedra e pangopur dhe e zbehtë
Edhe të mban këtu si një të dashur?
Nga frika pra do rri me ty përjetë
Dhe kurrë s'do të shkoj nga ky pallat,
Që nxin si nata. Pra, këtu do mbetem

Me krimbat, që shërbëtorë dhome do t'i kesh.
Këtu me ty do prehem, më të mirë çlodhje s'mund të gjesh
Dhe zgjedhën e një fati ogurzi,
E thyej nga kjo kërmë batërdi.
O sy, hidhni një shikim se dot s'i bëni dy!
O krahë, merrni në gjoks për të fundit herë!
Dhe ju, o buzë, o flegurat e frymës,
Vulosni me një puthje prush të nxehjtë
Një traktat me vdekjen, për kohë të pambaruar!
Oh, eja, eja i hidhur shpëtimtar,
Pilot i pafat dhe timon lozonjar,
Përplase, mbi shkëmbinj dërrmoje,
Anien tënde të lodhur nga furtuna!
Tashti po të pi për time shoqe! (*Pi shafranin.*)
Barnatar besnik, të shpejtë e paske helmin.
Kështu po vdes e shtrihem duke puthur.

(Vdes.)

(*Hyn nga ana tjetër e varrezave frati Laurens me një fener,
një levë dhe një lopatë.*)

FRATI LAURENS – Më ndih o shën Françesk!

Sa herë sonte,
Po më pengohen këmbët nëpër varre!
Kush je ti aty?

BALTAZARI – Një mik që të njeh mirë.

FRATI LAURENS – Qofsh i bekuar!

Mund të më thuash ç'është ajo drithë,

Që shkëlqen kot atje për krimbat

Dhe për kafkat?

Më duket se ndrit në kubenë e Kapuletëve.

BALTAZARI – Mirë e ke uratë, është imzot,

Që e do aq shumë.

FRATI LAURENS – Cili është ai?

BALTAZARI – Romeoja.

FRATI LAURENS – Po sa kohë ka atje?

BALTAZARI – Një gjysmë ore.

FRATI LAURENS – Eja të hyjmë bashkë.

BALTAZARI – S'guxoj të vij, se imzot më di që kam shkuar.

Ai më tha se po të rrija ta përgjoja,

Më pret vdekja.

FRATI LAURENS – Rri aty, se po shkoj vetëm.

Një frikë po ma njethka tërë trupin!

Oh, sa po më tremb një gjëmë e zezë!

BALTAZARI – Kur po flija nën këtë bërshen,

Pashë ëndërr tim zot duke luftuar

Me një njeri dhe imzot e vrou atë.

FRATI LAURENS – (*Duke ecur.*) Romeo!

Pa shih, pa shih, ç'është ky gjak,

Që skuq pragun e gurtë të kubësë?

Po këto shpatë të gjakosura pa zot,

Në këtë vend të heshtur qetësie?

(*Hyn në kubë.*)

Romeoja! Oh, i zbehtë! Kush është tjetri?

Qysh? Bashkë me Parisin qenkan vrarë?

Ah, ç'është vallë ky sahat i lig,

Që solli tërë këtë gjëmë!

(*Zhulieta zgjohet.*)

Vajza po lëviz.

ZHULIETA – O frat ngushëllimtar, ku është imzot?

E mbaj mend mirë vendin ku do të isha

Dhe jam tamam aty. Po ku është Romeoja?

(*Zhurmë përbrenda.*)

FRATI LAURENS – Po vijnë rojat, bijë, eja,

Lëre këtë vend llahtarie

Të vdekjes dhe gjumit të pafund.

Një forcë më e madhe nga e jona,

Që s'mund ta kundërshtojmë,

Na i përbysyi qëllimet që patëm.

Eja pra, largohu, se yt shoq i vdekur

Shtrihet pranë teje; i vdekur dhe Parisi.

Tashti eja të bëhesh murgë e shenjtë manastiri;

Mos prit shpjegime, roja po afron;

Pra, eja bija ime, ndiqmë mua pas

(*Zhurmë përsëri.*)

Se njerëzit po afrohen e s'mund të rri këtu.

ZHULIETA – Largohu frat, se unë s'vij.

(*Del frati.*)

Oh, ç'është kjo mynxyrë që po shoh !

Një bec mban në dorë imzot besnik !

Me helm i paska dhënë jetës fund !

Harbut i lig! Të gjithë e paske pire?

Për mua s'paske lënë asnje pikë,

Që të më niste të të vija pas.

Atëherë po të puth në ato buzë

Se ndoshta mbajnë akoma helm të freskët,

Sa të më vdesë ëmbël si balsam.

(*E puth.*)

M'i paske të ngrohta akoma buzët!

ROJTARI I PARË – (*Nga brenda.*) Tregomë bir, nga ç'udhë
do të shkojmë?

ZHULIETA – Po vijnë! Atëherë po shpejtoj!

O kamë e bekuar! (*Rrëmbejn kamën e Romeos.*)

Ja këllëfi për ty! (*E ngul në zemër.*)

Këtu qëndro dhe mua më bëj të vdes!

(*Bie dhe vdes mbi kufomën e Romeos.*)

(*Hijnë rojat me pazhin e Parosit.*)

PAZHI – Tamam atje ku digjet pishtari.

ROJTARI I PARË – Kudo ka gjak, kërkonи nëpër varre.

Disa të dalin shpejt dhe të arrestojnë

Këdo që të gjejnë këndeje rrith e rrötull...

(*Dalin disa rojtarë.*)

Oh, ç'pamje e llahtarshme! Konti i vrarë

Edhe Zhulietës gjaku po i shkon rrëke;

E ngrohtë dhe tashti posa ka vdekur,

Ajo që u varros dy ditë më parë!

Njoftoni princi; shkoni te Montagët,

Pastaj pa u vonuar zgjoni Kapuletët.

Disa prej jush dilni dhe kërkonи.

(*Dalin rojtarët e tjerë.*)

Se vendin e kësaj mynxyre e gjetëm,

Po shkakun e vërtetë nga ka rrjedhur,

Nuk mund ta gjejmë pa hetime.

(*Kthehen disa rojtarë me Baltazarin.*)

ROJTARI I DYTË – Ky është pazhi i Romeos,

Që e gjetëm në oborrin e varrezave.

ROJTARI I PARË – Mbajeni të siguruar sa të vijë princi.

(*Kthehen disa rojtarë të tjerë me fratin Laurens.*)

ROJTARI I TRETË – Kam zënë aty një frat që qan e dridhet,

Kur po vinte nga kjo anë e varrezave;

Në dorë kish një kazmë e një bel.

ROJTARI I PARË – Dyshim i madh; mbajeni aty dhe fratin.

(*Hyn princi me pasuesit e tij.*)

PRINCI – Ç'është kjo mynxyrë qëmenatë,

Që prekjen e mëngjesit na trondit?

(*Hijnë Kapuleti, zonja Kapulet edhe njerëz të tjerë.*)

KAPULETI – Ç'ka ngjarë këtu që po bëhet kjo zhurmë?

ZONJA KAPULET – Njerëzit në udhë po bërtasin "Romeo",

Dikush thërret "Paris", dikush "Zhulieta",

Dhe turren plot me britma e rrëmuajë

Në drejtim ku ndodhet kubeja e Kapuletëve.

PRINCI – Ç'llahtar po na dëgjojnë veshët?

ROJTARI I PARË – Parisi, lartësi, na qenka vrarë;

Romeoja paska vdekur, dhe Zhulieta.

Që vdiq më parë, është fare e ngrohtë

Dhe e vrarë këtë çast.

PRINCI – Kërkoni më mirë;

Hetoni më thellë dhe ejani të më thoni,

Se qysh ka rrjedhur kjo gjakderdhje.

ROJTARI I PARË – Ja ku është këtu një frat

Dhe pazhi që mbante pas i ndjeri Romeo;

Që kishin me vete vegla të nevojshme,

Për të hapur varrin e të vdekurve.

KAPULETI – O zot! O grua! Shih si rrjedh gjaku,

Nga trupi i bijës sonë! Ja, kjo kamë

Paska ndërruar vend, nga milli i saj

Prej brezit të Montagut, në zemrën

E bijës sonë është ngulur!

ZONJA KAPULET – E zeza unë! Kjo hata që më gjet

Perbën oshëtimën e kambanës që në varr më thërret!

(*Hyn Montagu me të tjerrë.*)

PRINCI – Urdhëro Montag që shpejt na qenke zgjuar,

Të shohësh sesa më shpejt, yt bir qenka rrëzuar!

MONTAGU – I mjeri unë! Zonja më vdiq mbrëmë!

Meraku i dëbimit të të birit e groposi!

Ç gjëmë tjetër më pritka sot në pleqëri!

PRINCI – Hapi sytë që ta shohësh.

MONTAGU – O bir i paedukatë! Ku e more lejen

Të lësh pas tët atë?

PRINCI – Bëj durim sa për një çast,
Sa misteret t'i sqarojmë,
T'u gjejmë kryet dhe burimin
Bashkë me qëllimin që i shtyti;
Pastaj bëhem vetë gjeneral
Dhe marr vendimin deri dënim me vdekje
Po ta lyp nevoja; po deri atëherë duhet të durosh
Dhe vrerin ta bësh rob durimi.
M'i sillni këtu ata që kini zënë.

FRATI LAURENS – Më i madh jam unë, por jo më i zoti;
Megjithatë akuza rëndon mbi mua,
Sepse edhe vendin edhe kohën i kam kundër,
Me këtë gjëmë të llahtarshme. Jam gati, pra,
Të fajesoj apo të laj vetveten
Për pjesën që më fal a më dënon.

PRINCI – Thua jna shpejt tërë ato që di!

FRATI LAURENS – Po i bie shkurt, se fryma që kam
S'më mjafton ta tregoj këtë punë.
Romeoja, aty i vdekur, ish burri i Zhulietës;
E cila, po aty e vdekur, ish gruaja besnike e Romeos;
Unë i martova dhe martesa e tyre e fshehtë,
U bë ditën që u vra Tibalti, vdekja e
Parakohshme e të cilit, shkaktoi dëbimin
E dhëndrit të ri nga qyteti.
Dëbimi i tij, e jo vdekja e Tibaltit, e
Dëshpëroi Zhulietën, kurse ju,
Që nuk e dinit dhe deshët t'ia largonit
Pikëllimin, e fejuat me zor dhe me
Urdhër caktuat ditën që ta martonit
Me kont Parisin. Ajo erdhi tek unë
Dhe me sy të përlotur m'u lut

Që ta shpëtoja nga martesa e dytë,
Përndryshe do më vritej në qelë.
Atëherë unë, i bazuar në provat e mia,
I dhashë një lloj pijë narkotike,
E cila veproi ashtu si e mendova,
Se e vuri në gjumë si në vdekje.
Pastaj i shkrova letër Romeos,
Që të vinte këtu, sonte më të ngrysur,
Që ta nxirnim nga ky varr,
Se narkoza do t'i dilte në orën e caktuar.
Por, frati Xhon, që do shpinte letrën,
Na u ndalua udhës papandehur
Dhe mbrëmë letrën time ma ktheu prapë.
Atëherë, në çastin e zgjimit, erdha këtu
Që ta nxjerr nga kubeja për ta mbajtur
Të fshehur brenda në qelë, derisa
Të lajmëroja Romeon të vinte ta marre.
Mirëpo, kur erdha, pak përpara zgjimit,
Gjeta shtrirë e vdekur Parisin dhe Romeon.
Ndërkohë, ajo u përmend, edhe unë iu luta
Të vinte me mua e ta duronte me përulje
Këtë dëshirë perëndie. Po kur dëgjova
Zhurmë aty rrotull, u tremba e dolá jashtë;
Kurse ajo, në kulm të pikëllimit,
Më kundërshtoi e s'desh të vinte;
Por, si e shohim, paska vrarë veten!
Këto janë tërë ato që di;
Martesën si u bë e di dhe taja.
Në paça faj për këtë gjëmë,
Le të më shuhetjeta ime e perënduar
Me rreptësinë më të madhe të ligjit.
PRINCI – Të njohim dhe mbetesh po njeri i shenjtë.

Ku është pazhi i Romeos?

Dhe ç'thotë rrëth ngjarjes?

BALTAZARI – Posa i thashë tim zoti që ka vdekur Zhulieta,

Ai u nis vrapi prej Mantove,

Dhe erdhi drejt e në këtë varr.

Mua më dha këtë letër t'ia jap t'et

Dhe më porositi të largohesha shpejt

Dhe të mos bëhesha kureshtar ta përgjoja

Se, po të më shihte duke e përgjuar,

Do të më vriste mu në vend.

PRINCI – Ma jep ta shoh vetë atë letër.

Ç'u bë pazhi i kontit që thirri rojën?

Na thuaj bir, ç'kërkoi yt zot këtu?

PAZHI – Mbi varr të gruas desh të vinte lule

Dhe mua më porositi të rrija larg,

Kur befas pashë dikë që vinte me pishtar ndezur

Te varri për ta hapur.

Ndërkaq imzot nxori shpatën kundër tij;

Atëherë renda e thirra rojën.

PRINCI – Kjo letër vërteton të thënët e fratit.

Tregon peripecitë e dashurisë,

Dhe tërë të dhënat rrëth vdekjes;

Thotë këtu se paska blerë helm

Nga një barnatar i varfër dhe me të

Arriti këtu të vdesë në kubë,

Që të shtrihet në një varr me Zhulietën.⁵¹

Ku janë armiqtë Montag e Kapulet?

Shikoni, ç'kërbaç hasmëria u dha,

51. Një varr i përbashkët ndodhet në Veronë, i quajtur i Romeos dhe i Zhulietës i cili ka mbetur si vend kureshtjeje dhe pelegrinazhi edhe sot e kësaj dite përvizitorët e ndryshëm.

Që, me anë të dashurisë, gazin ua shoi!
Dhe unë, që ndaj mërisë mbylla sytë;
Humba kushërinjtë e mi të dashur.
Prandaj, të tri palët e pësuam.

KAPULETI – Vëlla Montag! Nëma dorën tënde,
Dhe pranoje nga dashja e sime bije
Sepse më tepër s'mund të kërkoj.

MONTAGU – Nga unë do kesh sa më shumë,
Se do t'ia ndërtoj statujën krejt flori,
Që, sa të rrojë emri i Veronës,
Statujë më të çmuar të mos ketë
Si statuja e besnikes Zhulietë.

KAPULETI – Edhe Romeoja pranë gruas së vet;
Një shkëlqim të barabartë do të ketë,
I mjeri çift, theror i hasmërisë!

PRINCI – Mëngjesi sot sjell paqe të trishtuar,
Dhe dielli s'del se ëshytë i dëshpëruar!
Tashti, fajtorët t'i gjykojmë,
Kë do falim, kë do dënojmë.
Të tillë tragjedi s'ka parë jeta,
Si kjo që pa Romeo dhe Zhulieta. (Del.)

FUND

Argeta - LMG
BOTIME NGA SHEKSPIRI

ISBN 99956-17-29-3

9 789995 617295

500 lekë / 4,5 €

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

8SH
K 14

Ismail
Kadare

91
92/
83 [M. 1/201]

ISMAIL KADARE

8JH
K-14

ISMAIL KADARE

ARDHJA E MIGJENIT NË LETËRSINË SHQIPE

Kosova
BIBLIOTEKA E SHTËPËS
POGRADEC 5610

SHTËPIA BOTUESE «8 NENTORI»
TIRANE 1991

Redaktor: ARSHIN XHEZO

Recensues: NASI LERA
PIRRO MISHA

Piktor: ARDIAN KARAKASHI
Redaktor teknik: PIRRO PANDELI
Korrektore letrare: NINI IHSANI

1

Kur Millosh Gjergj Nikolla, me pseudonimin Migjeni, djalosh i ri nga Shkodra, i brishtë, elegant dhe serioz (pamje tipike e një pjese të rinisë intelektuale të viteve 30, që pasi kalonin nga libra-ria e qytetit, uleshin në kafene për të diskutuar për problemet ose më saktë mërzinë e kohës), kur Migjeni, pra, nisi të magjepsej nga arti i të shkruarit, letërsia shqipe kishte katërqind vjet që ekzistonte.

Një grumbull i madh shkrimitarësh, poetësh e njerëz të letrave, të mëdhenj e të vegjël, me fat e pa fat, të thjeshtë e të ndërlidhur, kishin lëvruar arën e saj të vështirë e të sertë si vetë trualli i vendit.

Ishte vështirë që në një hapësirë tjetër kaq të ngushtë, të gjeje një larmi kaq të madhe tipash e fytyra letrarësh si në Shqipëri. Murgjër të thjeshtë, që në vetminë e famullive sajonin vjer-

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

shat apo sonetet e para, dendi të mësuar nëpër sallone evropiane, klerikë savantë, që kishin letërkëmbim me papën, patriotë martirë të rrëzuar nga thika ose helmi, guximtarë të çmendur, që s'e kishin për gjë të gërshetonin artin e të shkruarit me karrierën, të ishin shkrimtarë e njëkohësisht ambasadorë e ministra, poetë lirikë në vendin e tyre e guvernatorë tiranë në tjetër vend, kampionë të lirisë këtu e censorë perandorakë atje, përmbyssës sundimtarësh e të përbysur pastaj edhe vetë brutalisht etj., etj.. popullonin këtë galeri të pazakontë.

Këta shkrimtarë me portrete, veshje e fate të çuditshme, kishin ngritur gur pas guri e mur pas muri ngrehinën e letërsisë, atë ngrehinë që në vendë të tjera do të mund të quhej tempull, por që në Shqipëri vështirë se mund t'i shkonte ky emër. Më tepër se e tillë, ngrehina e letërsisë shqipe ishte gjysmë tempull, gjysmë kështjellë, gjysmë kullë, gjysmë manastir, e ashpër e spartane, si rrallëkund.

Treqind vjetët e parë të saj (sheku i XVI-XVIII), ajo që mund të quhej «koha e bronzit» përbëhej nga një numër veprash në prozë e në poezi të krijuara kryesisht prej shkrimtarësh klerikë katolikë në shqip e në latinisht. Këta ishin shkrimtarë me kulturë të madhe, që kishin mbayaruar fakultetet teologjike në universitetet më të dëgjuara të Evropës dhe që nuk e kishin për gjë që veprat e tyre, me atë lehtësi që i botonin në Shqipëri t'i botonin në Romë, në Paris ose në Madrid.

Për të kuptuar se c'përfaqësonin këto vepra, mjafton të përmendim njëren prej tyre, «Rrethimi i Shkodrës», të shkruar nga Marin Barleti, prift ushtarak në trupat shqiptare që mbronin Shkodrën prej turqve në shekullin XV. Kjo kronikë e tmerrshme, ku nuk është harruar asgjë, që nga sasia e gjyleve, që binin çdo ditë mbi kështjellë, te kafshët e sëmura që hidheshin me katapultë pér të shkaktuar epidemi, gjer të halucinacionet e mbrojtësve e britmat e sulmuesve, njëra prej të cilave, «Roma! Roma!», tregonte se pas Shkodrës i vinte radha Romës e pastaj gjithë Evropës, ndonjëse e botuar më 1504, lexohet me një fryshtë ende edhe sot. Ë shkruar në latinisht, pér t'i dëshmuar botës mbarë aktin e fundit të tragjedisë së shqiptarëve, ajo është jo vetëm kënga e tyre funebre, por si rrallë vepra të tjera të letërsisë evropiane të kohës, jep tërë ankthin e qytetërimit të kristerë përparrë sulmit islamik. Nuk është e rastit që vepra, pas botimit të parë në Venedik, u përkthye e u botua në Bazel të Zvicrës më 1566, në Frankfurt më 1578, e më pas në Paris, në Brest-Litovsk e me radhë në shumë vende të kontinentit.

Midis shkrimitarëve që u shquan në këtë periudhë ishin Pjetër Budi (1566-1622), Frang Bardhi (1606-1643) dhe Pjetër Bogdani (1625-1689), të tre personalitete të mëdha të kulturës shqiptare e të asaj evropiane njëkohësisht. Që ishin të tillë, vërtetohet prej faktit që vepra e tyre ka tërhequr e vazhdon të tërheqë ende sot vëmendjen e studiuesve të Evropës.

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

Në veprën e tyre të gjerë, përveç motiveve fetare, filozofike e kozmogonike, ka pjesë të freskëta e të fuqishme në formë kronikash e dëshmish për ngjarjet e kohës, letra e relacione dramatike, vjersha e poema nga më të ndryshmet. Midis këtyre të fundit, si perla të hedhura pa kujdes, shkëlqejnë aty-këtu strofa e vargje të një buku rie të rrallë, që ngjajnë edhe më befasuese në atë muzg mesjetar.

Rëndësia e kësaj periudhe të parë e tepër të gjatë të letërsisë shqipe është e jashtëzakonshme. Së pari, ajo përpunoj gjuhën letrare të shqiptarëve, këtë makinë të ndërlikuar që duhej të gati-tej për të përballuar mendimin e paqetë, plot fantazma e imazhe tronditëse të një prej popujve më të moçmë të kontinentit, fqinjët më të afërt të grekëve të vjetër, e që për më tepër ndodhej në zi, kohë kur fjala kërkon masë e peshë të veçantë. Së dyti, ajo u siguroi letrave shqipe vazhdimësinë e lidhjes, pra, kordonin ombilikal me kontinentin mëmë: Evropën. Nuk ishte e paktë që treqind e ca vjet pas pushtimit osman, në kohën kur Shqipëria dukej se për jetë të jetëve i kishte kaluar kontinentit aziatik, letërsia e saj vazhdonte të mbetej tërësisht evropiane.

Ndonëse kishte kohë që një pjesë e zotërve shqiptarë, duke u konvertuar në fenë islamike nga kontë e baronë, ishin kthyer në pashallarë, bibliotekat e kështjellave të tyre ishin plot me libra shqip e latinisht. Në to, përveç murgjve e shqiptarëve të krishterë, vinin shpesh shqiptarë

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

të konvertuar, të cilët apo hynin në atë univers të mbuluar nga tisi i harresës, rigjenin heronjtë e largët antikë, sibilat, Krishtin, luftërat iliriko-ro-make, arkivat shqiptaro-venedikase, regjistra e kronika manastiresh, muret e të cilave nxinin tani nga braktisja. I gjenin, pra, të gjitha këto dhe atëherë e ndienin se emrat e tyre të rinj myslimanë, Ibrahim e Abdulla, s'ishin veç një lëvozhgë e hollë, që do të thyhej nga tronditja më e parë.

Në kohët e mëvonshme, e sidomos në vitet e Rilindjes Kombëtare, që u ndikua aq shumë prej Revolucionit Francez, konvertimi i një pjese të shqiptarëve në fenë islamike do të shërbente për të ushqyer tezën se shqiptarët prej natyre ishin afetarë, ngaqë e merrnin fenë jo fort seriozisht, tezë e cila do të shfrytëzohej po aq nga armiqjtë më të egër të kombit shqiptar, për të vërtetuar se shqiptarët ishin të paqytetëuar, sa edhe nga studiues mendjelehti të mëvonshëm, për arsyen konformizmi politik.~~NEVKU PASHILOU~~,

Në të vërtetë, brigjet shqiptare ishin vendi ku krishtërimi nisi të përhapej qysh në shekullin I, fill pas Romës. Më pas, Shqipëria e hershme mesjetare ishte një nga zonat më të evropianizuara të kontinentit dhe mjafton të hetohen afresket e kohës, altarët dhe ikonat e mrekullueshme të piktorëve të tillë të mëdhenj, si Onufri e Shpataraku, për të ndier se si ngjyrat, motivet e simbolet e krishtërimit, u dendësuan e u përndritën këtu tragjikisht e me një bukuri fatale, pikërisht në prag të duhmës islamike, që po afrohej kob-

shëm, me shenjat e veta, që për të krishterët shqiptarë s'ishin veçse shenjat e satanait. Mjafton të përmendim, gjithashtu, se kryesorë ndër dy-tre emrat që diskutohen ende sot për autorësinë e himnit më të famshëm të liturgjisë së krishtere të mbarë botës «Te Deum» (Te Deum laudamos), krijuar në shekullin IV, është peshkopi shqiptar Niketë Dardani.

Nga kjo pikëpamje, shqiptarët nuk ishin as më pak e as më shumë fetarë se sa italianët, që i kishin përballë, se francezët e jugut, se dalmatët në veri, apo grekët në jug të tyre. Veç këtu duhet thënë se trojet shqiptare ishin pikërisht ato ku përplasja e feve, në fillim katolicizmi me ortodoksizmin e pastaj të dyja bashkë me islamizmin, u krye në mënyrën më dramatike. Konvertimi ishte një nga pasojet e kësaj traume.

Si një lëkundje sizmike e vazhdueshme, ai shkaktonte çarje jo vetëm midis qyteteve e kattundeve, por shpeshherë edhe brenda një vatre familjare, ku njëri vëlla mbetej i krishterë e tjetri, ai që do të nisej për të bërë karrierë në kryeqytetin e perandorisë, që i detyruar të konvertohej. Kishte madje të tjerë, «criptokatolikët», që duke qenë të konvertuar e ruanin fshehtazi fenë e vjetër, madje e quanin të zakonshme të mbanin dy emra dhe të kishin dy tempuj, çka shkaktonte nervozizëm në Vatikan. Duhet shtuar, ndërkaq, se në zonat ku shqiptarët fqinjëronin me sllavët, konvertimi u krye, veç të tjerash, si një ledh mbrojtës kundër dyndjes sllave e rrezikut të përzierjes

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

me ta. Fakti që u konvertuan kryesisht ortodok-sët, pra ata që kishin të njëjtën fe me sllavët e jo katolikët, e vërteton këtë.

Kjo ndrydhje dramatike, ky krishtërim i fshehur brenda vetes, duhej të ndihej, megjithatë, aq qartë nën tisin e pruar festiv islamik, saqë një raportues i kohës e niste kështu kumtësën e vet: «Shqipëria, krahinë e vërtetë heroike e Ilirisë, e cila me titull të merituar mund të quhet Irlandë e Evropës Lindore» etj., etj.

Dëshmi e këtij krishtërimi të ndryrë ishte (për të përmendur një fakt nga koha jonë) ndezja e papritur e dhjetëra mijëra qirinjve prej shqiptarëve, në shenjë nderimi për viktimat që shkaktoi policia serbe në fillim të vitit 1990. Kjo përndritje e krishterë e Kosovës i nervozoi veçanërisht shovinistët serbë, të cilët duke e ditur përcëmimin e evropianëve ndaj fundamentalizmit islamik, qenë përpjekur vite me radhë t'i paraqitnin shqiptarët e Kosovës si gjoja myslimanë të prapambe-tur, që luftonin kundër krishtërimit serb!

Që shqiptarët s'ishin kurrfarë myslimanësh të bindur e kishte vërtetuar viti 1924, kur ata zgjodhën njëzëri si kryetar të shtetit një prift, Fan Nolin. Qenë serbët, përkundrazi, që kundër këtij kryeministri të ndritur, ndihmuani mbretin mysliman Ahmet Zogun të merrte pushtetin. Duke qenë se si të gjithë ata që vuajnë nga komplekset, më shumë se çdo gjë i mërzit kultura e tjetrit, shovinistët serbë i nervozonte qytetërimi i shqiptarëve dhe bënин çmos (çka vazhdojnë ta

bëjnë edhe sot), të prisnin fillin ombilikal që e lidhte këtë qytetërim me Evropën.

Kështu, pra, për më shumë se treqind vjet, pavarësisht ç'ndodhët në këtë vend ku minaret shtoheshin si kërpudhat dhe daullja e Orientit të shurdhonte, letërsia shqipe mbeti, megjithatë, evropiane dhe homogjene. Kjo ishte vendimtare përfatim e saj. Nga ana tjetër, kjo dëshmonte se pavarësisht nga furtunat lart, në sipërfaqe, po-shtë në zgafellat e kombit, atje ku administratat dhe propaganda nuk zbrisnin dot, kishte diçka që s'ndryshonte kurrë. Të ndërhyje në të ishte po aq e pamundur si të ndërhyrje në kodin gjenetik të racës.

Kjo letërsi kokëfortë, pra, punonte ditë e natë, qiri i zbehtë, por i pashueshëm nga furtunat e kohës.

Rrezikun e këtij statusi të çuditshëm osmanët e kuptuan tepër vonë. Ata u përpoqën në shekullin XVIII, me anën e nxitjes së rrymës letrare të bejtexhinjve, të krijonin një diversion në letërsinë shqipe, por tashmë ishte vonë përkëtë. Kjo rrymë proorientale dhe në kundërshtim me kahjen e historisë, s'e kishte as peshën e as seriozitetin përt'i qëndruar përballë letërsisë shqipe, ndaj ajo u fshi prej saj si një kujtim grotesk.

Një veçanti origjinale e zhvillimit të letrave shqipe, veçanti kjo e përbashkët e disa vendeve të Ballkanit, ishte vendi që zinte në to poezia orale. Si një korpus vullnetarësh që shoqëron ushtrinë e rregullt, ashtu edhe korpusi i rapsodëve

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

e poetëve anonimë popullorë shoqëronte në avenirë e tyre të madhe letërsitë ballkanike. Por këtu duhet thënë se, si çdo korpus vullnetarësh, ai ishte herë-herë më i furishëm, më i lirë e shkumëzues në aksionin e tij. Shpërthim i pakontrollueshëm, ai popullonte me fantazma tronditëse hapësirën paksë të ftohtë akademike e tepër eliti të letërsisë së vjetër shqipe, ia ngronte venat e ngrira, çelte zymltinë manastirore të saj. Poezia orale, vazhdim i venës së dikurshme antike, sillte në letërsinë shqipe motive të ndaluara, jashtë paragjykimeve e dogmave të kohës, madje disa herë të tillë saqë të ngriheshin leshrat e kokës përpjetë.]

Për një kohë të gjatë këto dy letërsi, e kultivuara dhe oralja, qëndruan të ndara si dy botë të padukshme, që e kanë të pamundur të hyjnë në lidhje me njëra-tjetrën. Ato u zhvilluan kështu veç e vec, secila sipas ligjeve të saj, në një mos-përfillje të plotë për njëra-tjetrën. Më vonë, sidomos me mbarimin e kohës së bronzit dhe me afrimin e shekullit të madh për letërsinë shqipe, shekullit XIX, që mund ta quajmë edhe «shekulli i argjendtë», këto dy universë nisen të afrohen, dhe kështu, herë duke u ndikuar nga njëri-tjetri, herë duke u marrë vesh e herë duke u kundërshtuar, bashkëjetuan për një kohë të gjatë.

Shekulli XIX ishte me të vërtetë i veçantë në letërsinë shqipe. Ai ishte shekulli i Rilindjes Kombëtare, koha magjepsëse kur pas një nate roberie katërqindvjeçare ndihej që mëngjesi nuk

ishte larg. Mendjet e të gjithëve ishin kthyer drejt tij. Të poetëve e të shkrimtarëve në radhë të parë. Ata ishin me dhjetëra për të mos thënë me qindra, që morën penën për të shtuar një vepër, një poemë, një faqe ose një strofë në letërsinë shqipe. Në krye të kësaj armate të pafundme ishin poetët e mëdhenj Naim Frashëri e Jeronim de Rada. Fill pas tyre vinin poetët e tjerë të shquar Andon Zako Çajupi, Ndre Mjeda e Zef Serembe. Dhe pas tyre një aradhë e tërë shkrimtarësh, poetësh, eseistësh, filozofësh, publicistësh, oratorësh, polemistësh etj., etj., që vit pas viti, stinë pas stine e ditë pas dite plotësuan kronikën e asaj kohe të paharruar.

Rilindasit, të mëdhenj e të vegjël, u përpogen të krijonin èndrrën për Shqipërinë e për shqiptarët. Ata e ndien se pa këtë èndërr, pa këtë aspiratë, ishte vështirë të zgjohej e të vihej në lëvizje një popull breza të tërë të të cilit kishin lindur e kishin vdekur në robëri. Ata u vunë të vërtettonin se Shqipëria ishte një nga vendet më të veçanta në botë e se shqiptarët ishin një nga popujt më të vjetër, më fisnikë e më të aftë midis popujve evropianë. Për të dëshmuar këtë, ata, jo vetëm shkruan himne e poema, por mbloreh fakte, hartuan studime, qëmtuan emra e ngjarje. Të pajisur me kulturë të jashtëzakonshme, nuk e patën vështirë të zbulonin motive të përbashkëta mitologjike midis botës shqiptare e asaj greke të lashtë, të gjenin në Shqipëri mbeturina tempujsh e teatrosht ku qenë luajtur drama antike,

vende ku qenë endur heronjtë e Homerit, fjalë e emra hyjnish grekë që shpjegoheshin pas gjuhës shqipe, madje shpella e lumenj nëpërmjet të cilëve hyjej në ferrin e të vjetërve. Pasi i siguruan kulturës së popullit të tyre rrënëtë tilla, u rrekën të ringjallnin Shqipërinë paraturke, vendin e zhvilluar plot me kontë e baronë, me kështjella, katedrale, me kanceleri, krushqi e skandale, si çdo vend tjetër i krishterë evropian. Me këtë pikturë, që ndonëse në penat e tyre idealizohej, ishte në thelb e vërtetë, ata donin ta bënин njeriun shqiptar të ndërgjegjshëm për atë që kishte humbur dhe, duke ia shtuar kësisoj brengën, t'i shtoin rrjedhimisht padurimin për ta kthyer atë realitet, që në veprat e tyre të kujtonte, as më shumë e as më pak, një parajsë të humbur.

Të pakënaqur gjer në fund me ringjalljen e kësaj tabloje, rilindasit zbritën edhe më thellë në histori. Ata hulumtuan me kujdes gjithçka që kishin thënë shkencëtarët e huaj e sidomos ata gjermanë për prejardhjen e shqiptarëve prej ilirëve. Mirëpo në gadishullin ku prejardhja e fisime çmohej më shumë se gjithçka dhe ku zotëronte bindja se ajo do të luante rolin themelor në statusin e ardhshëm të kombeve (çka dhe ndodhi në njëfarë mënyre më pas), kjo tezë do të zgjonte xhelozinë e fqinjëve sllavë, për të cilët ishte e padurueshme ideja që shqiptarët të quhen pasardhësit e vetëm të ilirëve, rrjedhimisht të ishin autoktonë në gadishullin ku sllavët ishin të ardhur. Për këtë arsy, fqinjët sllavë, e veçanërisht

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

serbët, i vunë detyrë vetes t'u gjenin një prejardhje, ose më saktë, një ardhje shqiptarëve, por që ajo të ishte detyrimisht më e vonë se data e mbërritjes së sllavëve në Ballkan d.m.th. shekulli VII. Kështu ata do të rrekeshin për shumë kohë që të gjenin itinerarin enigmatik të shqiptarëve, disa duke hamendësuar zbritjen e tyre nga Skocia, e të tjerë nga zonat baltike, nga veriu i ftohtë apo Kaukazi me borë. Nuk mbetën pa u përzier në këto pandehma emra popujsh të tillë të largët si keltët dhe baskët, në gjuhët e të cilëve u besua se mund të gjendeshin afri me shqipen.

Rilindasit, ndonëse ishin tepër përbuzës ndaj fqinjëve shovenë, sikur ta parandienin megjithatë këtë kacafytje të ardhshme, u treguan të kujdes- shëm që në veprat e tyre të shkruanin hollësisht për shtetet dhe mbretëritë ilirike, luftërat me Romën e pathyeshme, perandorët e papët me origjinë ilire. Të njëjtën gjë ata bënë për gjuhën shqipe, të cilën, të ekzaltuar nga interesimi që ajo kishte zgjuar te gjuhëtarë të mëdhenj, si Gottfried Leibniz, Franc Bopp e të tjerë, ishin gati ta shpallnin gjuhë hyjnore. Kështu, vite me radhë, rilindasit u rikujtuan shqiptarëve se ata ishin, ashtu si grekët e vjetër e romakët, një popull i zgjedhur e me predestinacion të veçantë, por që fati nuk u kishte ecur. Shembujt e freskët që jepte koha, postet e larta që shqiptarët kishin fituar në Perandorinë Osmane, njëloj si dikur ilirët në atë romake (ndonëse pakëz të hidhur e jo fort të

volitshëm politikisht), shfrytëzoheshin në shërbim të idesë së elitizmit.

Duhet thënë se kjo ide nuk do të kishte kurfarë përhapje, në qoftë se nuk do të gjendej qysh më parë, ndonëse e dremitur, te shqiptarët. Në psikikën e tyre, e sidomos të asaj pjese që jetonte në male, bota shqiptare, e rregulluar sipas kodit zakonor, ishte më e mira ndër të mundshmet. Të térhequr në vetminë e maleve, ata ndiqnin me mospërfillje atë çka ndoshta *atje poshtë*, dhe ash-tu si për grekët, popujt e tjerë, që nuk flisnin gjuhën e tyre ishin *barbarë*, për shqiptarët, të tjerët, d.m.th popujt pa kod, ishin *amoralë*.

Pra, rilindasit, duke mos qenë shpikësit e krenarisë së shqiptarëve, ishin megjithatë ata që e zgjuan nga gjumi dhe, ç'është kryesorja, ata që e mbështetën atë me një doktrinë.

Gjithmonë si një rikumbim i idesë së mundësive të pakufishme të rjerint shqiptar, u përpunuua edhe një konceptim i veçantë, i ri për atë kohë, i hapësirës dhe i kohës në poezinë shqipe, çka i dha asaj një tingëllim universal. U shquan vëçanërisht për këtë dy liderët e saj, De Rada e Namim Frashëri. I pari krijoi në krejt veprën e tij poetike një përmasë kohore mitike, që shtrihej e rrokullisej nëpër shekuj lehtësisht e pa kurfarë kufijsh. Në poemat e tij plot me ditare prin-ceshash shqiptare që martoheshin larg, me zjarre pashkësh e tinguj kambanash, që aq rrallë dëgjoheshin tanë në Shqipërinë gjysmë të islamizuar, realiteti ille ëndrra gërshtetoheshin natyrshëm,

saqë mund të thoshe se Shqipëria, që ai përpigjet ta ngjallte së vdekurish, ishte më e pranishme në këto poema se Shqipëria reale, që ngjante si e rënë në komë.

I dyti, Naim Frashëri, si për të kundërpeshuar ngushtësinë e vendit të vet, krijoi në poezi një hapësirë pothuajse perandoreske, nëpër të cilën vërtiteshin personazhet e disa herë fantazmat e tij, siç qe, p.sh., fati i përfytyruar i vendit: (U ngrit fati i Shqipërisë, si i vdekuri nga varri, mori udhën e Azisë, duke rendur si i marri) etj., etj. Ai shkroi për ndeshjet e mëdha jo vetëm midis shqiptarëve e turqve, por për luftëra të tjera, më të gjera e të përgjithshme, të nxitura nga shkaqe të errëta fetare, si ajo që përshkruhet në poemën e tij të gjatë të tipit homerik «Qorrbela-ja», ku si në një sherr të verbër, siç e thotë ethe titulli i poemës, (në qoftë se do të pranojmë titullin «Qorrbelaja» e jo «Qerbelaja»), përfyten në shkretëtirën arabike sekte e popuj myslimanë, në një ndeshje, që po aq verbërisht, vazhdon edhe sot në ditët tona.

Duhet thënë se në evokimin e karrierës së shqiptarëve, rilindasit patën qëndrime të ndryshme ku mund të gjeje ekzaltime, po aq sa edhe qortimin, siç ndodhë te thirrrja e njojur e Çajupit: (Mjaft punove për të tjerë, o fatkeq!).

Por, kur ishte fjala për vlerat e brendshme të bashkatdhetarëve të tyre rilindasit u treguan unanimë. Ata krijuan mitin e njeriut të veçantë shqiptar, me cilësi e virtute të jashtëzakonshme:

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

besën, burrerinë, nderin, mikpritjen, zakonet etj. Në të gjitha këto, ata i ndriçonin vetëm njérën anë, atë që u interesonte, duke lënë mënjanë ngjyrimin tragjik që shoqëronte shpesh këtë traditë. Ata e dinin fort mirë se njeriu shqiptar, ashtu si njerëzit e krejt gadishullit ose kontinentit, krahas vityteve kishte edhe vese e mungesa të mëdha, mirépo këto nuk duheshin thënë, për hir të ëndrrës. Ishte logjika e së nesërmes, e mëngjesit që po afronte, ishte drita, dehja, optimizmi i tij që kushtëzonte gjithçka.

Rilindasit krijuan kështu mitin e Shqipërisë «zonjë të rëndë», të fyter, e të shqiptarëve komb i zgjedhur por që në jetën e të cilëve kishte ndodhur një katastrofë: pushtimi osman. Kjo katastrofë duhej ndrequar me çdo kusht. Gjithë aksioni i rilindasve mund të përbildhej kështu me dy fjalë: riparimi i një katastrofe.

Ai riparim do të bëhej në shekullin XX, por siç ndodh gjithmonë me ëndrrat e ëndërruara tepër gjatë, duke qenë vërtet shekulli i pavarësisë, ai do të ishte njëkohësisht shekulli i zhgënjimit të madh.

Në historinë mijëvjeçare të shqiptarëve ai është shekulli më i pasur në ngjarje, më i ndërlikuari e më dramatiku. Për letërsinë shqipe, ai është «shekulli i artë».

Migjeni erdhi në letërsi pikërisht në këtë shekull...
14.4.94

Në rininë e tij të parë Migjeni duhej të kishte pasur një njojje disi të mijegullt të të gjithë kësaj. Në qytetin e tij të lindjes, në Shkodër, ai kreu vetëm shkollën fillore, për t'u larguar në moshiën dymbëdhjetëvjeçare jashtë shtetit, në Jugosllavi, ku do të kryente, në fillim në Tivar e pastaj në Manastir; shkollën e mesme e seminarin fetar ortodoks.

Në shkollë të huaj, ku nuk dëgjohej gjuha shqipe e nuk përmendej as Shqipëria e as shqiptarët, Milloshit të vogël i duhej t'i vinin si përmes një tymtaje ato që kishte mësuar në fëmini përvendin e tij: portretet hijerëndë të princëve mesjetarë, poetët e mëdhenj, rrëfimet, ritet.

Edhe në Shkodër Milloshi kishte qenë një fëmijë jo fort i shoqërueshëm. Më tepër se prej karakterit të tij kjo që shkaktuar prej një rrethane të veçantë: prej fesë së familjes së tij. Shko-

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

dra ishte qyteti më i përçarë shqiptar në punë feje. I ndarë si me thikë midis katolikëve dhe myslimanëve, ai shkumëzonte nga pasionet e të dyja palëve kundër njëri-tjetrit. Tingujt e kam-banave acaronin gjithë ditën veshët e myslimanë-ve, ashtu si zërat e hoxhallarëve ato të katolikë-ve. Një traditë e tërë urrejtjeje, e mjaftueshme të ushqente breza të tërë njerëzorë, mbahej gja-llë me të gjitha mjetet: libra, revista, shoqata, pro-cesione, thashetheme, përdhosje vendesh të she-njta, grindje, vrasje e gjer te masakra që shman-geshin me vështirësi.

Midis këtyre dy deteve armiqësore, në qytet jetonte një minoritet i paktë (jo më shumë se një-qind familje), të një feje të tretë: ortodokse. Fa-milja e Migjenit, ndonëse jetonte në pjesën kato-like të Shkodrës, i përkiste këtij ishulli.

Kuptohej që Milloshi i vogël, tek i cili nuk ngjiste dot urrejtja e asnjë pale kundër palës tje-tër, i paaftë për të ulëritur në njërin klan kundër tjetrit, kishte mbetur më shumë i vetmuar se me shokë.

Kjo ndjesi vetmie do t'i shtohej më tepër në Jugosllavi për arsyen tashmë të thjeshtë se ai mbante brenda tij një botë krejtësisht të huaj e të panjohur për të mos thënë të padashur për nxënësit sllavë: botën shqiptare.

Mësimet bëheshin në serbokroatish, më vonë do të mësonte greqishten e vjetër, latinishten, frëngjishten e rusishten, por gjuhën e vet, atë me të cilën do të lidhej në jetë të jetëve gjithë qenia

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

e tij, ishte i detyruar ta mbante në trurin e tij, në vetmi të plotë.

Bashkë me gjuhën mbante të gjitha shkëndijimet, që në vend t'i zbeheshin, pérndriteshin edhe më shumë nga largësia, malli dhe sidomos pamundësia.

Por të gjitha këto u rritën në një shkallë të re gjatë pesë vjetëve të studimeve të tij fetare në seminar. Mund të thuhet pa e tepruar se kjo ishte një antishkollë e vërtetë pér të. Në vend të devotshmërisë ndaj fesë ajo do t'i nxiste pérçmimin ndaj saj, në vend të përvuajtjes, krenarinë, në vend të mospërfilljes pér gëzimet e jetës, etjen pér to, madje në skajshmërinë e tyre, atje ku feja sfidohej më vdekshëm: mëkatin, erotizmin gjer në incest etj., etj.

«Mos u lut pér mua, se dua pasht më pasht ti bij ferrit», shkruan në një nga vjershat e tij. Për mendësinë e një fetari Milloshi i ri, në mos ishte vetë djalli i veshur me rrobe seminaristi, kishte bërë së paku një pakt me djallin pér t'u joshur (tani pér tani), nga gjithçka e ndaluar, makabre, shkatërrimtare. Ai përfytyron gjëra të tmerrshme: fusha që në vend të grurit pjellin tyta të hekurta topash, uraganë që thyejnë statuja idhujsh, varre, gurët e të cilëve lartësohen gjer në qiell, popuj të tërë që llahtarisen ndër këmbët e hapura të një përbindëshi, kufoma fëmijësh që propozohen të dhurohen si shtatore, shtatore që pjellin fëmijë etj., etj. Çdo gjë që mungon, gjithçka e ndaluar, e mallkuar, e shpallur jashtë

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

ligjit dhe moralit, bëhet e afërt për shpirtin e tij.

Kështu duhet t'i ketë lindur edhe dashuria për letërsinë atje në seminarin e mërzitshëm sllav, si dashuri për atë që mungon. Dhe është e kuptueshme se ndërsa letërsia atje mungonte, përgjithësisht për letërsinë shqipe as që mund të bëhej fjalë. Përsëri, si përmes një velloje èndrrash, ndoshta këtë herë më e dendur se ajo e Tivarit, do t'i kenë ardhur fytyrat e poetëve e shkrimtarëve shqiptarë, ashtu siç mund t'i kishte parë në librat e shkollës në fëmininë e tij. Fytyrat e tyre të çuditshme, me rrudha kërcënuese, me sy delirantë që dukej sikur pérherë kërkonin të të besonin një kumt misterioz, disa herë kishin mbi supe zhgunning e thjeshtë të murgut, por shpesh ishin mbësh-tjellë me rroben e sundimtarit, me pelerinë peshkopi, xhube rektori, grada, armë ose frak diplomati. Kështu i kishin edhe fatet disa herë të jash-tëzakonshëm, të pabesueshëm. Ja njëri prej tyre, një bashkëqytetar i tij, autor i një prej poemave më të njobura të letërsisë shqipe, i vjershës së bukur, aq të pikëllueshme, aq lirike, «O moj Shqipni, e mjera Shqipni», që gjithë vocërrakët e Shqipërisë e mësonin përmendësh në shkollë, pasi kishte botuar vjersha të shkruara në italisht në Venedik, pasi kishte botuar shkrime anglisht në Londër dhe pasi kishte botuar romanin e tij të vetëm të shkruar në frëngjisht në një shtëpi botuese të Parisit, kishte ndërruar fenë katolike në mysli-mane, kishte braktisur letërsinë për karrierën dhe që emëruar prej sulltanit turk si guvernator i Li-

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

banit. Dhe kështu kishte vazhduar të jetonte me dy emra, një katolik e një mysliman, me dy fama, atë të poetit në vendin e tij e atë të diktatorit në vendin tjeter, së fundi me dy fate pas vdekjes: i glorifikuar te shqiptarët si rilindas, i zi te libanezët si tiran.

Sa të largët, të huaj e mizorisht të fuqishëm duhet t'i janë dukur Migjenit këta shkrimtarë, ftyrat e të cilëve në orët e mërzitshme të mësimeve fetare duhej t'i përziheshin me ato të personazhevë biblike. Por, i dukeshin ose jo të tillë, e joshnin ose e tromaksnin, ai do të hynte në aradhën e tyre, në atë urdhër të rreptë e të zyrtë që kërkonte ndoshta flijime më shumë se çdo urdhër fetar.

Kështu, Milloshi e mbaroi seminarin si një antiseminarist. Ai po dilte nga porta e tij për t'i kthyer shpinën përgjithmonë klerit dhe zhgunit priftëror. Për sytë e një fetari të devotshëm, Migjeni dilte nga seminari ortodoks sllav si një djall me tre briqë. Ai ishte një dezertor i fesë. Ai donte të bëhej shkrimtar. Ai donte të bëhej shkrimtar shqiptar.

Ishin tri akuza të mjaftueshme për ta vënë në kryq.

se me
fama,
rit në
rjes: i
bane-

ishëm
rë, fy-
imeve
nazhe-
oshnin
n e ty-
rkonte
ar.
si një
për t'i
hgunit
m, Mi-
jë djall
donte
rimtar

a vënë

3

Migjeni u kthye nga Jugosllavia nëpërmjet rrugës automobilistike veriore. Ndonëse nuk e dimë me saktësi itinerarin e plotë të saj, as ndalesat apo kohën që zgjati udhëtimi, e marrim me mend se kjo rrugë duhej të kishte qenë delirante për të. Dhe kjo, jo për arsyet e peizazheve, vende-vende danteske, as për mallin që e kishte marrë për qytetin e lindjes, por pikërisht për atë shkëputje që po ndodhët në jetën e tij: Kishte vdekur priftëria për t'ia lënë vendin një pasioni dehës: letërsisë.

Atë e priste Shkodra, qyteti që ai e donte aq shumë, që malli i ndarjes dhe ditët e mërzitshme të seminarit ia kishin zbukuruar edhe më shumë në kujtesë. Shkodra e bukur, mëkatare, me rru-gët, portat, oborret plot mister, me tregtizat, kafenetë, prostitutat, me kambanaret, minaret, procesionet, erotizmin e fshehtë, me bisedat pas dake, mondantitetin, lypësat, inteligjencien, çmen-durinë.

Ky ishte qyteti që ai e donte «me një dashuri tragjike», po të përdorim një shprehje të tij. Shkodra ishte parajsa dhe ferri i tij. «Shkodra, dashunorja e qiellit të kaltër... e ligenit èndërtar në të cilin, në mëngjeset të kullueta lan hijen e vet». Kështu do të shkruajë për të kur do ta sodisë që larg. Dhe më poshtë: «Këtu në kët largësi ndiej damarët e saj që rrahin, rrahin e rrahin... edhe sikur mjeku që tharpton fytyrën kur shef se pacienti i tij ka ethe q'ashtu edhe unë pezmatohem n'idhnik tue pa se pulsi i dashnores seme nuk rreh siç duhet».

Kështu, pra, ai po rendte drejt kësaj Shkodre të kthjellët e të ngrysur, të dashur e të padashur, për t'u zhytur në të përfundimisht, èmhëllsisht, tragjikisht, në ekstazën e saj pranverore nga njëra anë, në ferrin e saj nga ana tjetër (a s'kishte shkruar «passh më passh dua t'i bie ferrit?»), në bukurinë dhe shëmtimin, në madhështinë dhe rënien e saj.

Përpara tij do të shfaqeji së shpejti qyteti që do t'i jepte brumin për veprat e tij. Turbull, ai e ndien se në jetën e tij bashkë me pasionin e ri po hyn një tehuazim, një mosmarrëveshje, një dramë e re. Gjer tanj kjo ka ndodhur me fenë dhe me mqedisin e huaj sllav. Dhe ishte njëfarësoj më e qartë dhe më e lehtë për t'u zgjidhur. Kurse një mosmarrëveshje me të vetët do të ishte shumë më e vështirë.

Që larg duket kështjella e famshme dymijë-vjeçare, e cila në legjendën e saj të zymtë të in-

terpretueshme në shumë mënyra, ka dominuar jo vetëm fantazinë e tij, por një pjesë të letërsisë shqipe... Njëra nga tri nuset e tre vëllezërve që ndërtojnë urën do të murohej e gjallë, ndryshtë ngrehina nuk qëndron... Flijim bestyd, apo krim i përllogaritur?

Ngrehu nuse t'u çosh bukë mjeshtërve!... Janë fjalët e vjehrrës që i drejtohen nuses së parë, pastaj të dytës në mëngjesin fatal të murimit. Por të dyja kanë gjetur një arsyë të mos binden. ngaqë e dinë c'kob i pret. Nusja e tretë, më e reja, që s'di asgjë, niset drejt flijimit.

Ngrehu Migjen të shkosh te letërsia shqipe...

Nuk është fantazi e sëmurë e gjithë kjo. Prej kohe ai e di se fjalët «letërsi» e «flijim» janë të afërta, sidomos në Shqipëri.

Për shkak të rrethanave e ka ëndërruar këtë letërsi disi nga larg. Tani që u afrohet portave të saj të rënda, që dëgjon kërkëllimën e zinxhira-ve të tyre, turbull e ndien se ka diçka që është vjetruar në këtë letërsi. Ka lexuar gjithfarë librash e autorësh që nga Shën-Agostini te Niçja, nga Dostojevski te Sinkler Ljuisi, nga ekspresionistët gjermanë te shkrimtarët socialistë, ndaj është e natyrshme të dyshojë se mos makina e letërsisë klasike shqipe nuk është në gjendje të funksionojë mirë për kohën e re. E ndien se ajo ka nevojë për riparim, për risi, kjo makinë e rën-đë që ka kaluar nëpër kaq prova tragjike dhe që mund të dëmitohet tani pikërisht nga epizmi i saj.

Si çdo krijues i madh, ngaqë ndien peshën e

tij, ai ndien njëkohësisht peshën e rrezikut. Një botë e tërë mund të ngrihet kundër artit të tij. Dhe sikur të mos mjaftonte kjo, ai e ndien, gjithashtu, se me këtë botë kundërshtuese do të komplotojë një pjesë e atij vetë: sëmundja e ftizisë, fatalitet i kohës, që jep herë pas here shenjat e saj të para. Ndjesia e një afati, e një afati brenda të cilit duhej të kryhej vepra e tij, ajo perde funebre që do të nxisë herë më pranë e herë më larg në horizont të jetës së tij, i jep një ngutje dramatike gjithçkaje.

Turbull ai i ndien e i parandien të gjitha këto, ndaj dhe në vjershën e famshme «Kangët e pakëndueme» shkruan për veprat e tij:

«Unë djep i juaj e ndoshta varri i juaj»

Priftëresha e Orakullit të Delfit nuk mund të jepte një parathënie më të dykuptimshme. Në të dy rastet ajo ishte e vërtetë: Migjeni u bë në njëfarë mënyre varri i veprës së vet, meqenëse sa ishte gjallë pjesa kryesore e saj mbeti e pabotuar. Por nuk do të kalonte shumë kohë që vepra e tij do të botohej e do të bëhej e famshme, kështu që shumë shpejt varri do të mposhtej prej djepit.

Të gjitha këto, në një mënyrë ose në një tjetër, ai i kishte në trurin e tij, ndërsa kthehej në atdhe. Përpara tij ishte qyteti që ai do ta zberthente fije për fije në laboratorin e tij prej shkrimtarë. Kamabanaret, minaret e tij shkëlqenin me një rrëzëllim kërcënues që larg. Mirë se vjen, në ke ardhur për të mirë, për ndryshe...

Ai nuk vinte për të mirë. Dhe ai e dinte sa e

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

rrezikshme ishte kjo. Sepse ky qytet ishte mbi dy-mijëvjeçar dhe hijen, dhe fyterjen, dhe zemërimin e kishte të rëndë. Po jo më pak të rënda i ka të gjitha këto shkrimtari që vjen.

kut. Një
it të tij.
ien, gjë
e do të
ja e fti-
ere she-
një afati
e tij, ajo
në e he-
një ngu-

jitha kë-
Kangët e

juaj»
ik mund
hme. Në
u bë në
jenëse sa
abotuar.
pra e tij
ështu që
djepit.

ë një tje-
hehej në
ta zbër-
shkrim-
enin me
vjen, në

linte sa e

Milloshi i ri duhej të kalonte ditë vërtet të lumtura në Shkodrën e tij. Vendimi për t'u ndarë nga bota e fesë është kaq i prerë saqë ai, me gjithë dashurinë e madhe që ka për të njojur botën e madhe, do të refuzojë edhe studimet në Oksford, vetëm e vetëm se fakulteti që i propozohet është ai i teologjisë.

Studenti i kthyer në shtëpi nuk vinte nga ndonjë qytet i madh evropian plot zhurmë dhe dritë, për të sjellë në provincën e humbur nostalgjinë për «dritat e qytetit të huaj». Përkundrazi, ai vinte nga një qytet i prapambetur i Ballkanit dhe, për më tepër, nga një shkollë tejet e mërishtshme.

Në krahasim me atë qytet, Shkodra ishte qendër e madhe e plot jetë. Një nga qytetet më të lashtë të krejt gadishullit, bashkëkohëse e Romës antike, kryeqytet i mbretërvë ilirë, Shkodra, me

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

gjithë furtunat që i kishin kaluar përsipër, e ruante ende peshën dhe hijen e saj. Hijen e pushtetit të dikurshëm të padronëve të saj, derës së famshme feudale të Bushatllinjve, shpatëndëshkuese e sulltanëve në krejt Gadishullin Ballkanik, madje më larg gjer në Hungari e në Kretë, hijen e fesë katolike, kuvendet e kishat e së cilës nuk ishin më pak të fuqishme, dhe së fundi hijen e maleve, atë hije të rëndë tragjike që me mijëra kanale e udhë misterioze zbriste nga Malësia e Madhe, nga Bjeshkët e Namuna, nga krejt rrashfiverior i Shqipërisë pér të plotësuar, pér të zëvendësuar apo pér të korrigjuar diçka në statusin shpirtëror të këtij qyteti.

Por nuk ishin vetëm këto. Përveç kështjellës dhe kishave, pérveç kullave, kambanareve dhe minareve, Shkodra kishte jetë kulturore, biblioteka, arkiva mesjetare, zyra konsujsh, revista letrare që shpërndaheshin në të gjithë vendin. Ajo kishte intelektualë, sallone ku fliteshin e diskutoheshin gjithfarë problemesh, gra të bucura me histori të ndërlikuara dashurie, dyqane ku shiteshin libra, disqe e parfume të Parisit, aventurierë, skandale, maniakë nga ata që pjell qytetërimi etj., etj.

Një njeriu të zakonshëm, të ardhur nga qyteti ortodoks i Manastirit, Shkodra do t'i dukej fillimi i Evropës. Por Migjeni, ndonëse i ri, kishte tjetër vizion pér botën dhe të tjera pika referimi. Qytetin e vet të lindjes, atë qytet që mahnistë dhe mallëngjente dhjetëra poëtë e shkrimitarë të

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

kohës, shumë shpejt ai e gjeti të prapambetur, të mërzitshëm e plot pikëllim.

*Mbi kështjellt' mijvjeçarë qëndrojnë sorrat e
smueme,
Krahët i kanë varë pa shpresë simbojt e
shpresave të humbuna,
Me klithma të dëshpërueme bajnë fjalë për
jetë të prendueme,
Kur kështjellat mijvjeçare si xhixha shkël-
qejhishin të lumtuna.*

Kjo është piktura e pamëshirshme që djaloshi njëzetejavjeçar i bën kohës së vet.

Të tjerë shkrimtarë e poetë, pasi enden në-për Romë e Paris, kthehen në Shkodër dhe syri i tyre jo vetëm nuk sheh asgjë për t'u pikëlluar, por përkundrazi sheh vetë gjëra të mrekullueshme: kopshte të veshura me shermashék, vegime stinësh virgjine, burra me qokë e malësorë kreshnikë që zbresin nga malet, vajza si zana, që mund t'i kenë zili edhe hyjneshat greke, e kështu me radhë, e kështu pafundësisht, poshtërisht, mizorisht.

Me përcëmim të thellë duhet t'i ketë lexuar Migjeni këta «të mallëngjyer», qofshin për tre-gun e Shkodrës apo bezistanin e Elbasanit, për pazarin e Tiranës apo ranishten e Durrësit. Duke e dashur vendin e vet, pa asnjë dyshim duke e dashur thellë, madje pikërisht për shkak të kësaj dashurie, ai e quante të pamoralshme të mbyllte

sytë përpara mizerjes dhe amullisë në të cilën kishte mbetur ky vend.

Të gjithë kombet po dehen n'epopena të veta, flakë e zjarmi të tyne na i përzhitit ftyrat, dhe nëpër to një nga një po shtohen rrudhat, e nën kambë e mbi krye tinëz po na hikë jeta.

Migjeni ishte kundërshtues i pamëshirshëm i çdo lloj konformizmi në art. Ngaqë i dhimbset vendi i tij, ai është kundër idealizimit të tij, ngaqë do përparimin e vendit, ai është kundër traditave të ngrira, euforisë, krenarisë boshe kombëtare, këto kanxha që e mbajnë të mbërthyer Shqipëri-në në vend dhe nuk e lënë të bëjë hap përpara.

Ai i ka hyrë rrugës së letërsisë, por arti që do të bëjë ai është ndryshe nga të tjerët. Ndryshe për çdo gjë dhe në çdo gjë. Në zgjedhjen e motiveve, në shtjellimin e tyre, në mesazhin filozofik që kumtojnë, në stilin, teknikën e të shkruarit, gjuhën. Ai ndahet kështu vetveti nga një grumbull i madh shkrimtarësh të kohës me një prerje prej humnere. Ndarja e tij s'ka asnjë shtysë abuzive, etje për t'u dukur, dalldi sallonesh letrare, kënaqësi sfiduese, revansh, larje llogarish personale etj., etj. Ndarja e tij është në logjikën e gjërrave, është në themel të artit të tij, në gjithë strukturën dhe në çdo qelizë të këtij arti. Letërsia e tij kështu ka lindur si një gjë e veçantë, një gjë «tjetër lloj».

Në valixhen e studentit ka sjellë me vete ca

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

vjersha, ca fragmente poemash e prozash që s'ia ka treguar ende askujt. Letërsia klasike shqipe, kjo strukturë hijerëndë epike, i duket prapë e largët. Por jo më pak të largët i ngjajnë shumica e shkrimtarëve të kohës, veprat e të cilëve, mendimet, polemikat, grindjet e platformat po i përpin me ngut, i etur për t'u futur sa më shpejt në klimën letrare të kohës.

h që s'ia
e shqipe,
mpë e lar-
numica e
e, mendi-
i përpin
jt në kli-

5

Në të vërtetë jeta letrare e viteve 20 e 30 në Shqipëri ishte mjaft e pasur dhe interesante. Siç ndodh shpesh me kohërat e zhgënjimeve, kjo epokë, si për drejtpeshim të gjérave, duke qenë shterpë në gjithçka, jepte letërsi të madhe.

Peizazhi letrar ishte sa i larmishëm, aq edhe i ndërlikuar. Si në të gjitha regjimet tiranike, pra edhe në mbretërinë shqiptare, shkrimtarët zyrtarë e gjysmëzyrtarë, mbështetësit e drejtpërdrejtë ose të tërthortë të regjimit, avokatët, përligjësit e shtypjes, të prapambetjes e të krimit, i ndeshje kudo. Konformizmi (të cilin disa prej tyre më vonë nën trysninë e historisë ose të vrasjes së ndërgjegjes do të rrekeshin ta përligjnin) ishte gjithsesi i papërligjshëm. Ai mund të ishte i tillë vite më parë, kur Shqipëria pas një ndërprerje pesëqindvjeçare u bë rishtas shtet më vete (në fund të fundit ky është shteti ynë, le të mbyllim

sytë përpara të metave të tij, mezi e krijuam, dreqi e mori, ta durojmë sa të mëkëmbet), pra, konformizmi mund të kuptohej vitet e para të kaosit, vitet e para të daljes në dritë kur ende në sytë e porsaçelur vazhdonte èndrra kombëtare, iluzionet, magjepsja, shpresat. Mirëpo tani kur të gjitha këto kishin marrë fund, kur mbretëria arkaike si prej operete e kishte zgjedhur vendosmërisht rrugën e saj të amullisë e të shtypjes, konformizmi ishte, as më shumë as më pak, një prostitucion letrar.

Ky ngjante edhe më tepër i tillë për faktin se këta shkrimtarë nuk kishin ndonjë detyrim për t'u konformuar ndaj tiranisë mbretërore.

Ka diktatura të tmerrshme e djallëzisht të përsosura ku profesioni i shkrimtarit është një mallkim i vërtetë. Në kësi rendesh të frikshme, vetë të qenit shkrimtar përbën një faj e një fatkeqësi fillestare (primordiale) të pakorrigjueshme më e të ngjashme me gjymtimet, nga ato për të cilat njerëzit ofshajnë «pse më linde, moj nënë!»

E keqja më e madhe për shkrimtarin në kësi rastesh është se me t'u njojur ai si i tillë, asnjë mundësi nuk ka më për t'u kthyer pas, me fjalë të tjera për t'u tjetërsuar. Është bërë shkrimtar në një kohë të papërshtatshme, në një orë të ligë, si i thonë fjalës, nga dashuria për artin, ngaqë ka besuar në një ide, në një iluzion etj., etj., shkaqet s'kanë rëndësi. Rëndësi ka që tani ai s'ka më asnjë mënyrë për të ndrequr diçka, qoftë edhe duke e shkatërruar vërveten. Ka paguar, si të gjithë, një

krijuam,
bet), pra,
para të
ende në
mbëtare,
ni kur të
tëtëria ar-
endosmë-
jes, kon-
një pro-

er faktin
tyrim pér
re.

dëlezisht të
është një
frikshme,
e një fat-
gjueshme
to pér të
oj nënë!»
in në kësi
illë, asnje
me fjalë
shkrimtar
rë të ligë,
ngaqë ka
,, shkaqet
më asnje
ne duke e
gjithë, një

taksë të parë, taksën e të qenit shkrimtar, absolu-
tisht e detyrueshme në kësi rendesh, ka bërë, pra,
një lëshim të parë, që i është dukur ndoshta i
lehtë, në krahasim me atë zjarr që e djeg së brend-
shmi, pasionin e të shkruarit. Por më pas, kur e
ka kuptuar se taksa sa vete rëndohet, se do të
jetë i detyruar të paguajë pérherë e të bëjë pér-
herë lëshime gjer në mbarim të ditëve të tij, kur
e ka kuptuar, pra, këtë, me një tmerr akoma më
të madh, ka kuptuar gjithashtu se të gjitha rru-
gët pér ta braktisur këtë punë janë të mbyllura,
dhe se ai fatalisht ka vetëm një zgjidhje: të vazh-
dojë të jetë shkrimtar. Është pérjashtuar luksi i
heshtjes, sepse mekanizmi i diktaturës i rri vazh-
dimisht mbi kokë pér ta bërë të flasë, dhe e tmerr-
shme është se është pérjashtuar protesta dhe vet-
flijimi i shkrimtarit, sepse diktatura, duke qenë
djallëzisht e përkryer, e nuhat e para këtë, ndo-
shta më parë se vetë shkrimtari, dhe i merr masat
pér ta zhdukur atë fshehtësisht pérpara aktit të
protestës ose të vettflijimit. Ajo e kryen, pra, zhdu-
kjen fizike të tij, pér ta varrosur të nesërmën me
nderime e pér të vazhduar kështu të shfrytëzojë
veprën e tij. Edhe në rastet kur shkrimtari arrin
t'i shpëtojë syçeltësisë së rendit dhe të kryejë vet-
vrasjen, ajo do të quhet thjesht një aksident
(shkrepje pa dashur e armës, rrëzim nga ballko-
ni). Madje edhe në rastin kur shkrimtari do të
ketë shansin ta kryejë protestën ose vetshkatërrin
e tij aq publikisht saqë të jetë e vështirë të
mbulohet, diktatura e ka rrugën e zgjidhjes: ajo

do të falsifikojë shkaqet e vërteta të aktit, do të sajohet një histori sentimentale, ose një sëmundje (zakonisht kancer), që gjoja përshpejtoi fundin e njeriut. Dhe pastaj ironia e fundit: do të ndryshohet letra e tij e lamtumirës, e cila nga një klithmë urrejtje kundër tiranisë do të kthehet në një përgjërim dashurie e mirënjoshe ndaj saj në orën e ndarjes.

Vetëm një mrekulli mund të bëjë që në tiranitë e tillë, shkrimtari t'i shpëtojë këtij kalvari. Për fatin e mirë të letërsisë shqipe tirania e mbretit Zog nuk ishte e tillë. Së pari, sepse ajo nuk ishte aspak djallëzisht e përsosur. Së dyti, sepse si një mbretëri e re, me një fron legjitimisht të dyshimtë, e tallur dhe e sulmuar nga kundërshtarët politikë, ajo ishte ende në periudhën e përligjies së gjérave, e kërkimit të pajtimit kombëtar, shkurt, ajo ishte ende një tirani difensive, në qoftë se mund të përdornim një term të tillë.

Ishë e qartë se në një tirani të tillë s'kishe asnjë detyrim për të qenë konformist. Mbreti Zog, me një zgjuarsi të hollë, të trashëguar nga elita osmane, në disa raste ua kishte bërë të qartë krijuvesve që nuk e donin se ai jo vetëm nuk kërkonte prej tyre ndonjë zell, por ishte gati t'u shpërbiente heshtjen. Kështu që konformizmi i kalemxhinjve të kohës, sado që disa prej tyre deshën ta përligjin më pas, ishte thjesht pjellë e ndërgjegjes së tyre të zvetëuar.

Për fat të mirë, kjo turmë servilësh, siç ndodh zakonisht me kësi turmash, shquhej për

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

t, do të mundje undin e ë ndry- nga një sehet në j saj në
në tira- kalvari. e mbre- jo nuk i, sepse misht të dërshta- e përl- mbëtar, , në qo- ë.

s'kishe eti Zog, ga elita rtë kri- uk kér- ati t'u amizmi i tyre de- pjellë e

ësh, sic hej për

mungesë talenti e për një mediokritet të sigurtë.

Një korpus tjeter, disi më serioz e autoritar, ishte ai i shkrimtarëve reaksionarë, që edhe duke mos qenë himnizues të regjimit, madje duke patur, për arsyet e ndryshme, pakënaqësi e brengat ndaj tij, në llogari të fundit me artin e tyre i shërbënbin atij. Këta ishin kryesisht disa nga shkrimtarët klerikë katolikë të Veriut, qofshin të drejtimit tradicionalist (himnizues të patriarkalizmit, të kanunit shekullor, të ngrirjes muzeale të Shqipërisë), qofshin të drejtimit modern (idhtarë të evropianizimit të vendit, por që me këtë të fundit nënkuptonin fashistizimin e tij, ngaqë për ta Evropa niste e mbaronte te Italia musoliniane).

Grupi tjeter i shkrimtarëve, që në mënyrën më të skajshme e më pa kompromis i qe kundervënë letërsisë zyrtare e reaksionare, ishte ai i shkrimtarëve të rinj përparimtarë, kundërshtarë të tërbuar të shtetit e të regjimit, me ide të reja përparimtare e disa herë socialiste, për një shqëri të re e një art të ri.

Për fat të keq, kjo aradhë luftarake, një pjesë e së cilës u grupua rreth revistës «Bota e re», kishte një mospërkim midis ideve tepër të përparuara e forcës artistike jo të mjaftueshme, që e dobësonte akcionin e saj kundër asaj makine të organizuar aq mirë e me autoritete të spikatura, siç qe letërsia reaksionare.

Grupime të tjera më të vogla gjellonin midis kësaj ndarjeje të madhe. Poetë rilindas të vonuar, që si gjithë të vonuarit ishin të vakët e të pane-

vojshëm, idhtarë të artit për art, shkrimtarë feta-rë myslimanë, poetë sentimentalë, mistikë, parnasiënë, ndjekës të Niçes e të Frojdit, dramaturgë klasikegjantë, subjekti më i afërt i të cilëve vinte gjer në vitin 1500 etj., etj.

Midis këtij trazimi të jashtezakonshëm, që shtohej prej dhjetëra gazetave e revistave letrare, që shkumëzonin nga polemikat dhe pasionet, dy shkrimtarët më të mëdhenj të kohës, Fan Noli e Lasgush Poradeci, qëndronin krejtësisht jashtë rrymave, madje të veçuar edhe nga njëri-tjetri. Të tjerë shkrimtarë të shquar bënin pjesë, kush më shumë e kush më pak në këto grupe. Shkrimtari dhe kritiku i ri Dhimitër Pasko, me pseudonimin Mitrush Kuteli, i tërhequr gjithashtu më-njanë, në novelat e tregimet e tij pikturonte një Shqipëri eterne, me një bukuri të butë, as të idealizuar, as të përcmuar, me arin e vjeshtës e brymën dimërore, me hënë, lugetër, magji, erë kashët e pikëllim muzgu. Midis kësaj tabloje endeshin personazhe disi të çuditishme, nganjëherë poetike, por më tepër groteske. E përshkruar nga një dorë mjeshtri, e gjithë kjo botë ishte krejt mospërfillëse ndaj Shqipërisë zyrtare, thua se ajo nuk ekzistonte. Ishte ky një përfitim i ndërgjegjshëm apo i pandërgjegjshëm i shkrimtarit për të treguar se Shqipëria e përjetshme s'kishte gjë të përbashkët me këtë botë e këtë mbretëri të përkohshme? Vështirë se mund ta thuash. Vepra e Paskos, ashtu mospërfillëse edhe e mënjanuar nga tallazet politike, mund të merrej si një vepër për-

parimtare, sipas gjykimit, tashmë të përhapur gjerësish, se një veper e shkruar bukur, ishte objektivisht kundër një regjimi reaksionar ose një diktature, formulë kjo tepër komode përmjaft shkrimtarë, por njëkohësisht fort e pëlqye-shme për çdo rend tiranik, sepse çdo rend tiranik, në vend të goditjes së rrebeshit, do të parapëlqente atë «të bukurisë».

Ndër shkrimtarët reaksionarë veriorë, Ernest Koliqi i drejtimit proevropian (d.m.th. proitalian), ishte shembulli tipik se si një talent mund të vritej nga përqafimi i ideve fashiste. Zgjedhja e gabuar e kampit politik, që e çoi dalëngadalë nga simpatia e parë pér fashizmin në postin e ministrit të qeverisë kolaboracioniste, ishte fatale përtë.

Ndërsa Koliqi botonte novelat e tij plot me personazhe moderne, të rinj që ktheheshin nga studimet jashtë shtetit, që filozofonin nëpër kafenetë e Shkodrës se si mund të modernizohej ky vend pa fyter sentimentet e të vjetërve (Migjeni do të nervozohej e të shfrynte veçanërisht kundër këtij predikimi), një tjetër personalitet, madje më i njoburi e më i reklamuari, i kurorëzuar si poet kombëtar, prifti Gjergj Fishta, në vërmindë e kuvendit të franceskanëve po rrekej të krijonte një veper që ishte sa jashtë kohe, aq dhe jashtë mundësive të tij. Ai orvatej të thurte poemën e madhe totale, ku të mblidhët krejt eposin shqiptar në shembullin e mbledhësit mesjetar të Nibelungëve, të epeve të tjera evropiane, madje edhe

më thellë, të epeve homerike. Absurde si ndërmarrje, për arsy që merreshin lehtë me mend, ajo bëhej dyfish e tillë për shkak se poetit françeskan i mungonin shumë gjëra, e në radhë të parë ai talent i veçantë për të përpunuuar, apo më saktë për të vënë nën fre, atë shkumëzim të lirë, magjepsës e me bukuri befasuese, herë parajsore e herë inferiale të eposit verior. Në vend të atij tërbimi ai nxori nga pena poemën e gjatë monotone «Lahuta e Malcisë», një kronikë sterile, e cila duke qenë, veç të tjerash, moralizuese e didaktike, ngjante me epet e veriuat aq sa ç'mund të ngjante ujët e distiluar me ujvarat e bjeshkëve.

Në këtë poemë, që u shpall e në të vërtetë ishte «vepra e jetës së tij», himnizohej Shqipëria e prapambetur, kanunore e mesjetare. Në kërkim të një të vërtete të përjetshme të kombit, ç'ka do të kushtëzonte dhe universalizmin e prenduar prej tij në poezi, ai nuk shkoi më tej konfliktit ndëretnik midis shqiptarëve e sllavëve, që e shpalli si një luftë gati kozmogonike. Në të vërtetë, ndeshja kishtë qënhë e vazhdonte të ishte e egër, si çdo ndeshje shekullore, madje e tillë që dëshmuar edhe në eposin shqiptar, i cili vazhdonte të këndonte kundër sllavëve, ndonëse kishte vite që shqiptaret po ndesheshin me një armik të ri: osmanet. Kjo luftë e re nuk kishtë sjellë asnjë modifikim në epos, ç'ka tregonte se për eposin mijëvjeçar turqit ishin një valë kalimtare, kurse kobi i vërtetë ndaj racës shqiptare vazhdonin të mbeteshin sllayët, parandjenjë ogurzezë kjo

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

që u vërtetua më 1913 kur kombi shqiptar u shqye tragjikisht më dysh (shqyerje që rrjedh ende gjak sot), pikërisht për shkak të sllavëve.

Kështu ishte në epos. Por, me gjithë nderimin për epikën popullore, letërsia e kultivuar ngrihej gjithmonë mbi të. Nuk i lejohej një poeti, e aq më tepër një poeti të shekullit XX, që të mos shihte në këtë kob asnje dritë e asnje rrugë pajtimi, madje as aq dritë sa jepte herë-herë vetë eposi zemërak. Aq më pak nuk i lejohej një poeti që duke dhënë tablo, tronditëse të kësaj ndeshjeje dhe duke u revoltuar me të drejtë ndaj padrejtësive që i qenë bërë e vazhdonin t'i bëheshin kombit shqiptar, të mos bënte, megjithatë, një dallim midis popujve sllavë dhe shovinizmit sllavomadh e sidomos atij serbomadh. Mendjet më të ndritura në Ballkan, qoftë nga ana shqiptare, qoftë nga ana sllave, e kishin bërë ndërkaq këtë dallim. Ngjarjet e mëvonshme (madje edhe ato më të fundit, për të përmendur një tragjedi të vonë siç qe ajo e vitit 1989, kur sllovenët e kroatët u ngriten në mbrojtje të shqiptarëve të Jugosllavisë e kundër shovinizmit serb), do të ishin, veç të tjerash, një ridëshmim i këtij dallimi.

Mesazhin nationalist të Fishtës, mesazh që herë-herë merrte përmasat e një ksenofobie totale e që synonte izolimin e plotë të Shqipërisë prej botës së jashtme, nuk e përfilli as letërsia e as mendësia shqiptare, çka vërtetonte se ato kishin arritur ndërkaq që shkallë të tillë emancipimi, që i bënte të mos binin në zona të ulëta të shoviniz-

mit, qoftë edhe kur ato parashtröheshin nga një poet i shpallur kombëtar, e qoftë të shprehura me një poetikë hijerëndë e mjeshtërore, siç qe përmbledhja «Mrizi i zanave», vepra më e arrirë artistikisht e tij. *

Në dyluftimin me kulturën shoviniste serbe, shumë personalitete të së cilës nuk njohonë asnjë kufi në vjelljen e vrerit kundër shqiptarëve, kultura shqiptare u tregua dukshëm superiore. Ashtu sikurse kodi zakonor u ndalonte rreptësisht shqiptarëve masakrimin e viktimës, ashtu edhe kultura shqiptare nuk pranoi kurrë të përdorte kundër sllavëve të jugut mjete poshtëruese që iu propozuan nga drejtime të ndryshme, siç qe, p.sh., prejardhja e hamendësuar e emrit «serb» nga fjalë latine *serpens* (gjarpër), aq më tepër që ajo kontrastonte bujshëm me emrin shqiptar të prejardhur nga *shqiponjë* e të tjera si këto.

Siç ndodhët shpesh me krijimet që kanë vullën e nacionalizmit, vepra e Fishtës, e sidomos «Lahuta e Malcisë» fitoi një popullaritet të veçantë, qoftë në rrethet zyrtare, sidomos ato proitaliane e më pas kuслинг, qoftë në shtresat e prapambetura e disa herë analfabete të popullsisë, të cilat nuk ishin në gjendje të kapnin thelbin e saj, por e njihnin atë pjesërisht si një zinxhir episodësh. Afria e saj me poezinë popullore e shkrirja disa herë me folklorin, ndihmuani që ajo të mësohej lehtë përmendësh, çka u interpretua prej idhtarëve të tij si vërtetim i suksesit.

Në të vërtetë, me gjithë mosqasjen e ftohtë-

sinë që treguan për të shkrimtarët e intelektualët e shquar shqiptarë, veprës së Fishtës, sidomos «Lahutës së Malcisë», iu ngrit një kult e iu bë një reklamë e tillë, saqë rrezikonte ta kthente atë në një gur varri që mund t'i merrte frymën gjithë letërsisë shqipe. Dukuri jo fort të shpeshta, vepra të tilla (të një autori, të një grupi autorësh ose të një drejtimi letrar), qëllon që shfaqen në letërsi të ndryshme, tamam si sëmundje që duhen kapercyer. Për fat të mirë, letërsia shqipe, për shkak e rrethana jashtëletrare (clirimi i vendit nga fashizmi, përblysja shoqërore etj.), u çlirua më shpejt se ç'pritej nga ky keqkuptim.

Gjergj Fishta vdiq në vitin 1940, kur vendi ishte në kulmin e zisë së robërisë, kurse ai vetë në majën e një lavdije, përndritja e së cilës ngjante ogurzezë në sfondin mortor fashist. Varrimi i tij i organizuar me madhështi nga qeveria kuilinge shqiptare, nga kleri katolik vendas e nga Vatikani i Romës, ishte njëkohësisht varrimi i një epoke në letërsinë shqipe. ↗

Ndryshe nga Fishta, Ernest Koliqi arriti ta shihte me sy dramën e vet si ndjekës i fashistëve. Pas kapitullimit të tyre ai iku bashkë me ta në Itali, ku vazhdoi të shkruajë duke i shtuar veprës së tij një epilog të trishtueshëm. Në një nga veprat e tij, dramën «Rrënjet lëvizin», botuar në Romë më 1967, veprimi i së cilës ndodhë në të ardhmen diku në mes viteve '70, ai parashikonte përblysjen e rendit komunist në Shqipëri, rihapjen e kishave dhe udhëtimin atje të vajzës së tij

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

si turiste, fill pas vdekjes së të atit dhe pikërisht ditën kur kambanat e kishave, pas heshtjes tepër të gjatë, po gjëmonin përsëri në Shkodër. Nga të dy parashikimet u krye vetëm njëri: vdekja e tij, që ndodhi vërtet në vitet shtatëdhjetë.

Fare i ndryshëm nga të gjithë këta, një personazh tjeter i kohës, Faik Konica, vazhdonte veprën e tij. Një nga shqiptarët më me kulturë të gjithë kohërave, *arbiter elegantiarum* i letrave shqipe, sipas Fishtës, njeri me parashikime kashandriane, sipas Nolit, hipokondriak fin, sipas Apolinerit, luan i letërsisë e i diplomacisë, sipas një komplimenti të bërë në sy prej mbretit Zog, Faik Konica ishte vërtet një figurë e pazakonjtë. Mjafton vetëm larmia e formimit të tij kulturor, bredhjet dhe ikjet nga një universitet në tjetrin, për të hedhur njëfarë drite mbi karakterin dhe kundërtitë, që do ta shoqëronin tërë jetën këtë vesveseli të pashoq. Si shumë bezlerë myslimanë, e kishte nisur kulturimin me mësues privatë të arabishtes, që i braktisi për të shkuar në kolegjin katolik të jezuitëve në Shkodër, prej nga, si për të plotësuar koleksionin e feve, shkoi në shkollën ortodokse greke, e pas saj, në Liceun imperial në Konstandinopol. Prej andej, krejt i pakënaqur, shkoi në Francë për t'u bërë murg protestant, por në vend të murgërisë përfundoi në ateist, për të vazhduar studimet e larta në Paris, e më pas me radhë në universitetet e Kembrixhit në Angli, të Upsalasë në Suedi e të Havardit në SHBA.

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

I pajisur me një mendje sa brilante, aq edhe të mbapshtë, që s'e kishte për gjë sot të shfaqte dhimburinë e nesër të tallej mizorisht me vendin e vet, aristokrat tipik i artit, që në sallonet letrare të Londrës e të Parisit e ndiente veten si në shtëpinë e vet, që kishte aq intuitë sa të parashikonte të ardhmen e Gijon Apolinerit e të bëhej mecenat i tij, në kohën që aq shkrimtarë shqiptarë (aq shumë shkrimtarë shqiptarë të druajtur e belbanë), do të kishin nevojë përkrahjen e tij, Faik Konica, ky tigër i trishtuar i botës shqiptare, përbuzës e rrënimtar, stilist i shkëlqyer, polemist e sfidant i lindur, në prozën e tij të llojit gogolian, si te romani i bukur, mjerisht i pambaruar, «Doktor Gjilpëra», aty dëshpërohej e binte në zi përvendin e tij, aty e quante Zululand, e përgmonte e shqyhej gazit me të. Në qoftë se ironia e tij do të ishte si dush i ftohtë përkundër idealizimit reaksionar fishtean, kjo do të kishte një kuptim, por e qeshura e tij ishte herë-herë cinike. Nga një pjesë e veprës së tij lexuesi kishte përshtypjen se vinte një tallje therëse: shikojini shqiptarët, duket sikur thoshte në ato faqe plagosëse, shikojini këtë don kishotë të trullosur, kanë krijuar shtetin e tyre e s'dinë ç'të bëjnë me të!

Kështu, si duke qeshur e duke u tallur, ai pranoi të bëhej ambasador i mbretërisë shqiptare në SHBA, pra ambasador i atij mbreti kundër të cilët s'kishte lënë gjë pa thënë në mbledhje, në shtypin e kohës e në darkat e tij luksoze me miqtë. Më vonë, pas përmbytjes së monarkisë, kur edhe

atij i erdhi ora e shqyrtimit të ndërgjegjes, në librin «Shqipëria, kopsht graniti në juglindje të Evropës», botuar në vitin 1941, pak kohë para vdekjes, u pérpoq të përligjte aktin e tij duke shkruar se ai qe bërë ambasador jo i monarkut, por i kombit të vet, një pohim për të cilën historia ende s'e ka thënë fjalën e saj. Këtu, veç duhet shtuar, se ai ishte ndoshta i vetmi ambasador në botë që nuk vinte asnjëherë në atdhe, ngaqë ishte i sigurt se, në rastin më të parë, mbreti do ta helmonte, gjë që s'përjashtohej.

Të tillë ishin shkrimtarët e shekullit XX në Shqipëri, të ngjashëm në njëfarë mënyre me personazhet e pazakontë të letërsisë së mëparshme shqipe. Jo më pak të ndërlikuar e befasues në gjithçka ishin edhe dy shkrimtarët më të mëdhenj të epokës: Lasgush Poradeci e Fan Noli.

I pari Lasgush Poradeci, «ky poet me leshra të verdha si teutonët», siç e quajti në fillim kritika konservatore, për të gjetur te ngjyra e flokëve të tij (që në të vërtetë s'ishin fort të verdha), një shenjë tjetër që dëshmonte largimin e artit të tij nga tradita, pasi kishte kryer ose lënë përgjysmë një numër shkollash e universitetesh në vende të huaja, për t'u doktoruar më në fund në Universitetin e Gracit të Austrisë, pasi kishte studiuar kështu për letërsi, arte, gjuhësi, filozofi, pikture e misticizëm, koleksionist si Konica edhe ky, e kishte plotësuar serinë e gjuhëve të huaja edhe me sanskritishten, për t'u kthyer më në fund, pas njëzet vjet studimesh, në atdhe, i brohoritur si një

nga poetët më të shkëlqyer të vjershërimit shqip. Ajo që i mahnitë tē gjithë, më shumë se flokët e tij, ishte përdorimi virtuozi i gjuhës shqipe e teknikave poetike tē saj, që ai i çoi gjer nē përkryerje, duke qenë nē shumicën e kohës jashtë shtetit, e duke i plotësuar studimet e tij «të zgjatura» nē disa gjuhë, por asnjëherë nē shqip.

Gjiganti tjetër i letrave, Fan Noli, pasi kishte kryer, gjithashtu, ca punë jo fort tē zakonshme nē rininë e tij (mbarimin e shkollës fillore nē gjuhën greke nē Turqi, mësimin e muzikës bizantine te kryekëngëtarë i katedrales greke nē Adriano-pojë, sufler i trupave endacake teatrore, kopjues dramash nē një teatër tē Athinës, aktor dhe këngëtar kishe nē Egjipt etj.) kishte shkuar nē Boston tē SHBA pér t'u bërë nē fillim prift e pér t'u regjistruar pastaj nē Universitetin e Havardit. Pas kësaj qe têrhequr nga letërsia, por kishte menduar se nē një vend si Shqipëria misionin e poetit mund ta kryente më mirë po tē siguronte një titull tē lartë fetar. Arriti tē bëhej kështu kryepeshkop i Shqipërisë, por edhe kjo nuk e kënaqi. Që ta zgjidhët përfundimisht punën mendonte se duhej tē përbyshte kryeministrin Zog, mbretin e ardhshëm, e tē merrte pushtetin. Pér tē përgatitur shqiptarët, por më shumë veten e vet pér këtë përbysje, përktheu dramat e Shekspirit «Makbethin», «Hamletin» dhe «Jul Çezarin». Pas kësaj, e përbysi vërtet tiranin. dhe u bë kryetar i qeverisë, por duke mos qenë po aq i zoti si kryeministër, siç qe si shkrimitar, e humbi pushtetin

pas gjashtë muajsh, i përbysur prej Zogut. I arratisur e i dëshpëruar pas dështimit të aventurës së tij shekspiriane, meqenëse përkthimi i kryeveprave kishte hyrë tashmë në jetën e tij, në mërgim kishte nisur përkthimin e «Don Kishotit», dëshmi kjo e qartë se në fund të ndërgjegjes së tij gjente një ngjashmëri me kalorësin e vresor.

Ndonëse në pamje të parë të pangjashëm në asgjë me njëri-tjetrin, pikërisht një simetri e kundërt i lidhët këta dy «monstres sacrès» të letrave shqipe.

Lasgush Poradeci, në kulmin e famës së tij poetike, mospërfillës për punët e mbretërisë e të shoqërisë, «zog i qiejve», siç e kishte shpallur veten në një vjershë, vështronë që nga lartësia poetike botën, duke shkruar herë pas here vjersha të një bukurie të mahnitshme për mbarimin e vjetës, për dashurinë, pavdekësinë, pelikanët, ndjeckjen e yjve e gremisjen e tyre në abys.

Fan Noli, përkundrazi, demon i përbysur vërtet në humnerë, dërgonte që andej vjershat e tij tronditëse, një pjesë e të cilave ishin për rrëzimin e tij, që ai e njëjësonte, jo pa të drejtë, me rrëzimin e ëndrrës së demokracisë në Shqipëri. Në vjershat me motive biblike ai e njëjësonte, gjithashtu, veten me Krishtin e kryqëzuar, ashtu siç gjente ngjashmëri midis darkës së Krishtit e mbledhjes së fundit të kabinetit të tij të ministrave, disa prej të cilëve me qëndrimet e tyre ndaj kryeprofetit (kryeministrat) të kujtojnë vërtet

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

personazhet e dishepujve të Jezuit, që nga shën Pjetri e gjer te Juda Iskariot.

Noli e Poradeci, ky kon i dyzuar me njérën majë lart e tjetrën poshtë, sundonte letrat shqipe, sepse për lexuesin shqiptar, që të dy poetët, si i bekuar, si i mallkuari, ishin njëlloj të njobur e të dashur.

Kjo ishte në vija të përgjithshme tabloja e jetës letrare shqiptare kur në horizontin e saj, i druajtur e i pavërejtur, u shfaq Migjeni. Askush nuk mund ta kuptonte atëherë se ai do të zinte vendin e vet si i barabartë midis dy më të mëdhenje të kohës, Fan Nolit e Lasgush Poradecit, dhe midis pesë shkrimitarëve më të mëdhenj të krejt letërsisë shqipe.

Ishte një djalosh i veshur me kostum të kohës, i hajthëm, trup mesatar ashtu si qindra djem të tjerë që ndeshje në atë kohë në Shqipëri. Pamja e tij,jeta që bënte, gjithçka tjetër e tij (me përjashtim të asaj ç'ka shkruante), do të shkaktonte një zhgënjim të plotë te lexuesi shqiptar, i cili qe mësuar që t'i përfytyronte shkrimitarët e vet si qenie të madhërishme e groteske, ç'ka dhe ishin vërtet në shumicën e rasteve. Ja bashkëko-hësi i tij Noli, ajo natyrë që dukej se do ta përmblidhë e ta qefësonte vetëm varri, pas aventurës së tij mbretpërmbyssës, pas rënies në dëshpërim, që herë-herë e shëronte, përveç vjershavë që shkruante, me përkthimet e Edgar Poes, Verlenit e Bodlerit, në moshën pesëdhjetëvjeçare mbaronte konservatorin e muzikës në Nju-In-

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

gland, SHBA, e afër të gjashtëdhjetave merrte doktoratën në Universitetin e Bostonit. E, sikur të mos ishin mjaft të gjitha këto, sikur të mos i mjaftonte njohuria e shkëlqyer e të gjitha gjuhëve të mëdha evropiane, si të mos i mjaftonte si kureshti gjuha persiane, që e kishte mësuar vetëm që të shijonte në origjinal Omar Khajamin, në pleqeri i vihej studimit të hebraishtes, për leximin në origjinal të librave të shenjta, (ashtu siç kishte bërë [Lasgush Poradeci me sanskritishten për të lexuar në origjinal Vedat hindiane], por edhe për një qëllim tjetër: të hulumtonte ngashmërinë midis shqiptarëve e çifutëve, një ide pasionante e riñisë së tij që i qe rikthyer në fund të jetës.]

Tjetri, Poradeci, natyrë po aq e pasur dhe e ndërlikuar, prapa maskës së serenitetit të jashtëm, kishte arritur që intimitetet erotike të jetës së tij t'i kthente në një koleksion brilantësh poetikë ndër më të ndriturit në letërsinë shqipe. Në monshën tetëdhjetëvjeçare (Migjeni kishte kohë që kishte vdekur), ai kishte ende aftësinë që jo vetëm të përjetësonte por edhe ta konvertonte në poezi e këtë herë edhe në prozë të shkëlqyer («Vizitat e zonjushës X.Y. në kullën time») një pasion të fundit të jetës së tij të gjatë.]

Migjeni nuk ishte i kësaj race. Me sa dukej në letërsinë shqipe qe mbyllur koha e personazheve të tillë fantastike. Dhimitër Pasko (M. Kutteli) ishte i fundit, në fatin e të cilit u përsërit diçka nga tradita groteske. I mobilizuar rastësisht

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

nerrte
sikur
mos i
n gju-
nte si
ar ve-
amin,
er le-
tu siç
ishten
, por
ngja-
ë ide
fund

dhe e
htëm,
ës së
etikë
ë mo-
ë që
o ve-
te në
(*«Vi-
asion*

dukej
sona-
. Ku-
rsërit
ësisht

në trupat rumune «Kryqet e hekurta», ai ishte ndër shqiptarët e rrallë për të mos thënë i vetmi që iu afrua Stalingradit si oficer i ushtrisë gjermane. Për habinë më të madhe u kthye i gjallë që andej, dhe meqenëse si ekonomist ishte po aq i shquar në mos më tepër se si shkrimtar, u emërua nëndrejtore i Bankës Kombëtare. Duke qenë në këtë post kaq delikat, u lidh megjithatë me rezistencën dhe në prag të ikjes së gjermanëve arriti t'u dorëzojë forcave partizane çelësat e thesarit shtetëror, duke shpëtuar grabitjen e tij të plotë prej nazistëve. Kështu, të nesërmendështim të vendit, me gjithë aventurën e tij stalinogradase, u gjet midis shkrimtarëve të rinj shqiptarë, madje u zgjodh edhe në kryesinë e Lidhjes së Shkrimtarëve të porsathemeluar në shtetin e ri komunist. Një udhëtim në Jugosllavinë aleate, si pjesëtar i një delegacioni zyrtar të Lidhjes, delegacion që u prit me nderime prej Ivo Andriçit etj., ishte fatal për të. Me kërkesën e Jugosllavëve, të nesërmendështim të kthimit në Shqipëri, u arrestua, ngaqë, me sa dukej, gjatë udhëtimit diçka kishite folur për çështjen e Kosovës, gjë që jugosllavët nuk ia falnin asku. Për fat të tij marrëdhëniet e Shqipërisë me Jugosllavinë u prishën shpejt kështu që u lirua nga burgu pa mbushur dy vjet dhe pa arritur të dalë në gjyq. I fyter megjithatë nga kjo, në vitet e mëpastajme shkroi tepër pak e më shumë u mor me përkthime, duke dhënë në shqip me një mjeshtëri të përkryer disa nga kryeveprat e letërsisë botërore.

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

Një vezullim fare i fundit i gjesteve epikogroteske ishte dueli që, sipas një thashethemi të përhapur në kryeqytet, Lasgush Poradeci i kërkoi më 1946 ministrit të Kulturës të qeverisë komuniste, pas një fyerje që ky i fundit i kishte bërë poetit në shtyp. Fyerja, merret me mend, që bërë nga pozita të majta, ndonëse ministri vetë u dënuat më pas për djathtizëm, hollësi e dorës së dytë kjo, përparrë faktit që ky ishte i vetmi ministër komunist në botë që thirrej në duel nga një poet, në një vend ku pusheti komunist ishte në fuqi ç'prej dy vjetësh, çka tregonte se te poëtët shqiptarë vazhdonte ende një venë marrëzie heroike.

Ishët mbyllur, pra, koha e personazheve të tillë, njëlloj si në eposin e kreshnikëve, ku heronjtë e tij të fyer rëndë prej shpikjes së armëve të zjarrit e braktisin dheun, ku iu duket se nuk kanë më vend, për të zbritur në zgafellat e errëta.

Por edhe sikur koha e trillevë të mos ishte në muzg, vështirë se Migjeni do të ekte nëpër hullinë e saj. Ai ishte vërtet tjetër lloj. Nuk kishte as xhup peshkopi, as frak e cilindër, as njohje gjuhësh të jashtëzakonshme (lexonte përvèç serbokroatishës, frëngjisht dhe rusisht), as historira zhurmëmëdha dashurie. Në krahasim, p.sh., me skandalin e bujshëm të Lasgush Poradecit, i cili nga aeroporti i Tiranës në atë të Romës, e më tutje nëpër Budapest e Hagë, kishte ndjekur, pa e arritur dot, një vajzë holandeze, të sjellë prej tij

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

në Shqipëri, e të larguar, me sa dukej, pa lejen e tij, skandal që Migjeni me siguri e ka dëgjuar në Kafen e Madhe të Shkodrës, ashtu siç ka dëgjuar që kjo rendje me aeroplanë nëpër qill, është kthyer në poezinë e Poradecit në rendje e ndjekje yjsh, që e dashurojnë por nuk e arrijnë dot njëri-tjetrin, në krahasim, pra, me histori të tillë që përgojoheshin nga gjithë bota, dashuria e Milloshit pér zonjushën B., një kushërirë të tij, ishte një histori krejt diskrete, ndonëse tragjike në thjeshtësinë e saj. Jo më pak e tillë duhet të ketë qenë dhe përvaja tjetër e tij, vajtja në një shtëpi publike gjatë një udhëtimi në Athinë, dhe heqja dorë në çastin e fundit nga tundimi pér të provuar dashurinë me një prostitutë.

E thënë shkurt pér një lloj mendësie shqiptare, pér atë lloj mendësie të prapambetur sidomos që vinte që nga kohërat antike e që shikonte te poeti jo vetëm poetin, por njëkohësisht magun, njeriun e ritit me cilësi të pazakonshme e të veshur me njëfarë pushteti që vetvetiu e ndjell riti, Migjeni ishte thjesht «një civil».

Por pikërisht ajo që në pamje të parë mund të dukej si mungesa e tij, përbënte forcën e vëçantë të tij. Migjeni ishte vërtet një civil. Ai vinte në letërsinë shqipe si shkrimitar i tipit të ri, shkrimitar qytetar me një kurajë të re, që ishte ende pak e njobur në këtë vend, por aq shumë i duhej atij: kurajo civile.

Si i tillë, duke patur përkime me bashkëko-

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

hësit e tij të mëdhenj, Nolin dhe Poradecin, në disa gjëra, ai ndahej në mjaft të tjera. Por ai ndahej sidomos nga letërsia tjetër shqipe, ajo zyrtare e reaksionare, me të cilën ishte në polemikë e në kundërshtim të vazhdueshëm.

Ai ishte kështu një poet marxinal. Të vëtmuar ishin edhe Noli me Poradecin, madje t>për të vëtmuar, por vëtmia e Migjenit, ajo vëtmi e thjeshtë, e pabujshme e tij, ishte më tragjikja e të gjithave.

Atij i kishte munguar vërtet xhubja e poetit mag, rroba e peshkopit apo fraku i dendit, ashtu siç i kishte munguar përvoja dhe pasuria jetësore e bashkëkohësve të tij të mëdhenj, përmdezja mesianike e Nolit që e kishte ndier veten herë misionar të Krishtit, herë vetë Krishti, herë të kryqëzuar, herë triumfator, apo dehja qiellore languardiane gjatë rendjeve të tij pas «holandezes fluturuese» etj., etj. Por në qoftë se Migjenit i kishin munguar të gjitha këto, edhe atyre u kishte munguar ai bosht tragjik i rinisë së tij, ai bosht ulëritës, por që ishte i atyre llojeve që natyra u aftron disa herë shkrimitarëve në vend të pasurisë jetësore, u aftron, pra, në vend të pasjes, mungësën, por të tillë që mund të pjellë të njëjtat brillante, në mos disa herë më të ndritura.

Së fundi duhet thënë se Migjeni nuk arri ti të kishte tjetër jetë veç rinisë së tij, dhe ne duke thënë «rinia e Migjenit» kemi thënë në të vërtetëjeta e tij. Sepse, si për të shtuar një dallim të fu-

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

ndit të tij prej shkrimtarëve të mëdhenj shqiptarë, të cilët vëg Naim Frashërit, që vdiq në moshën 54-vjeçare, jetuan mjart gjatë (Noli i kapërcen të 80-at, kurse De Rada dhe Poradeci arritën të 90-at), Migjeni vdiq në moshën 27-vjeçare.

Migjeni shkroi dy vepra kryesore, «Vargjet e lira», ne poezi, dhe «Novelat e qytetit te veriut», ne proze. Asnjera prej tyre nuk e pa driten e botimit ne gjallje te tij. E para u ndalua prej censurës mbretërore, te dytën, ai vetë nuk arriti ta coje ne ndonjë shtëpi botuese. Ai arriti te batoje ndërkaq ne shtypin letrar periodik disa nga vjershat e tij si dhe disa proza te shkurtra, që i ka quajtur herë-herë «novelëza», dhe që mund te cilësohen edhe ashtu, por që ne shumicën e rasteve, sic ndodh shpesh me artin e madh, i shpëtojnë çdo cilësimi.

Meqenëse vepra e Migjenit është përgjithësisht një dyluftim i pambarim me një pjesë të letërsisë dhe jo vetëm të letërsisë, por të krejt mendësisë shqiptare, ajo mund të kuptohet sak-tësisht vetëm e ballafaquar me to.

Sic u tha edhe më parë, Migjeni erdhi ne le-

tërsinë shqipe në kohën e zhgënjimit të madh. Shqipëria porsa kishte dalë nga nata islamiko-osmane. Dalja e saj, përmes një kaosi e anarkie të paparë, kishte qenë një ndër më të dhimshmet në historinë e shteteve. Kufijtë e prerë sipas një kirurgje të pamëshirshme dhëmbnin ende. Gati gjysma e shqiptarëve kishte mbetur jashtë tyre. Vendi ishte i varfër, i trishtë, gjysmë i rrënuar. Në krahasim me ëndrrën e shumëpritur, zhgjenëdra ishte një traumë e vërtetë.

Sikur të mos mjaftonte kjo, shteti i vogël ballkanik, pasi njoihu një periudhë të shkurtër drite e demokracie, qeverinë e Fan Nolit, ra prapë nën një tirani arkaike, atë të mbretit Zog. Procesi i afrit të Shqipërisë me vendet e zhvilluara evropiane u ndërpre. Siç duket, pesë shekuj pusiimi osman nuk kapérceheshin kaq lehtë. Dukej sikur, ndërsa tërhiqeji prej Shqipërisë, Perandoria e ndryshkur Osmane i kishte lënë vezët e gjarprit në këtë vend. Dhe ato e dhanë shumë shpejt rrjedhojnë: me gjithë lustrën gjoja evropiane, mbretëria e Zogut nuk ishte veçse një projektit i monarkisë orientale, dhe ai vetë, një sulltan i vogël, siç u cilësua prej poetëve.

Ngjante vërtet si një lojë e fatalitetit që, pas pesë shekujsh lufte kundër një errësire, të mos gjejë dot një tjeter model qeverisjeje veç hijes së saj. Me sa dukej, nuk ishte aq e lehtë, siç qe dur kur më parë, lamtumira me Azinë.

Shqiptarët kishin arsyë të ishin të traumatizuar. Më saktë se çdo dëshmi tjetër, gjendjen

dëshpëruese të tyre e jepte kjo frazë anonime, që qarkulloi në atë kohë nëpër libra, fjalime, vjersha e biseda: «Shqipëria u bë për të plasur shqiptarët».

Si do të vejë halli i këtij vendi, q'do të bëhet me këtë komb. Shteti u krijua, po a mund të bëhen shqiptarët shtetas? Kur do të marrë fund kjo varfëri, kjo prapambetje, ky mallkim!

Këto ishin pyetjet që bëheshin kudo në shtyp, në kafene, pas darkave.

Shqipëria, kjo «Zonjë e randë», e fyer prej të huajve, romakëve, sllavëve, turqve, tani ishte më e turpëruar se kurrë, ngaqë fyerja po i vinte prej vetë shqiptarëve. Mjerimi, injoranca, korruptioni, zyrtarët e paftë, të vrissnin sytë kudo. Duke u tallur me ministrat injorantë të qeverisë, në vjershën e dëgjuar «Sulltani dhe kabineti», Noli shkruante:

*Ti Halim që s'di këndim,
Bëju vezir për arsim.*

Njerëzit me të drejtë pyesnin: a s'ka shqiptarë të aftë për të qeverisur punët? Librat janë mbushur me portrete personazhesh të tillë në të kaluarën. Nga dituria, universitet, gradat dhe doktoratat e tyre të merren mendtë. Ku humbën tani që i duhen aq shumë vendit?

Ata që i kuptionin punët më thellë heshtnin. Sepse ata e dinin që e gjithë kjo ishte në logjikën e sundimit tiranik. Një sundimtar dinak si Zogu;

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

ashtu siç do të qëmtonte kudo zyrtarët e paditur e të pazotë, me po atë zell, në mos më tepër, do të përpiquej të zhdukte ose së paku të neutralizonte të zotët e të talentuarit.

Të tjerë intelektualë, me mendjen e trullo-sur nga leximet e përsiatjet, ëndërronin shfaqjen në Shqipëri të «Mbinjeriut» niçean. Së paku ky, i ftohtë e i pamëshirshëm, siç qe, (ndërgjegje pa dyshime, siç e cilësonte Migjeni në vjershën e famshme «Trajtat e Mbinjeriut»), do të mund ta shkulte mykun që ngjante i pashkulshëm; pastaj të bëhej ç'të bëhej. Të tjerë mendonin zgjidhje të tjera, disa herë radikale e disa herë fantaziste.

E gjithë kjo pasqyrohej njëfarësoj në pjesën më të përparuar të letërsisë shqipe. Toni i saj ishte i zymtë, për të mos thënë i përzishëm. I vrenjtur ishte Noli, por jo veç përfatim e vet. I paqeshur ishte Poradeci, ndonëse në pamje të parë mund të mos ngjante i tillë. Po ta lexoje me kujdes do të hetoje se mbi prarimin e lodhur të brillantëve të tij poetikë, nxinte aty-këtu hija e vdekjes. Akoma më i vrenjtur ishte Migjeni. Madje zymtia i shkonte atij më shumë se të tjerëve. Por si në çdo gjë, edhe në vrenjtje ishte ndryshe. S'e kishte ngrysjen mistiko-luksoze të Poradecit, as vrerosjen demoniake të Nolit. Pezmi i tij ishte i tipit të ri, ai pezm, në dukje i rëndomtë, ishte më i fuqishmi i të gjithëve: pezmi qytetar, civil.

**VJESHTË NË NATYRË DHE VJESHTË
NDËR FTYRAT TONA**

Me këtë varg ai e nis vjershën e famshme «Vjeshta në parakalim».

*Ngjyrët e verdha lozin në vallen e fundme,
(Dëshirë e marrë e gjetheve që një nga një
vdesin),
Gëzimet, endjet tona, dëshirat e fundme
nëpër balta të vjeshtës një nga një po shkelin.*

Dhe më poshtë:

*Një lis pasqyrohet në lotin e qiellit,
Tundet dhe përgjaket në pasjon të viganit,
«Jetë! Jetë unë duel! e fryshtë merr prej fellit,
si stuhi shkymë ajrin... por në fund ia nis vajit.*

Ishët e kuptueshme se për tiraninë zogiste, ashtu si për çdo tirani, një gjendje e tillë shpirtërore në art ishte krejt e papëlqyeshme. Në vend të saj ajo do të donte euforinë, ngjyrat rozë, himnet dhe tamburatë festive, të cilave nuk mungonin t'u binin letrarët lajkatarë, servilët dhe gjithë zhgani tjetër i prostitutave letrare. Nuk ishte e rastit që një nga revistarët reaksionarë të kohës, «Leka», ankohej kundër zyrtësisë së disa intelektualëve dhe bënte thirrje «për gazmendje».

Por turma e lajkatarëve nuk përbënte ndo-

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

një rrezik serioz për letërsinë shqipe. Amoraliteti i tyre dukej që larg. Një tjetër aradhë shkrimtarësh, me radhë më të ngjeshura e me dukje më serioze, përbënte një kurth të vërtetë për letrat shqipe. Këta ishin shkrimtarët që euforinë ndaj regjimit mbretëror e kishin zëvendësuar në veprën e tyre me një eufori tjetër, mitin e kombit të zgjedhur, që ndonëse tashmë i kishte kaluar koha, e kishin ringjallur dhe përpinqeshin ta bënin motiv të parë të aksionit intelektual shqiptar. Me këtë gjellë të ftohur, e cila në kohë të Rilindjes kishte shërbyer si ushqim shpirtëror, për të zgjuar shqiptarët e për t'i bërë të ndërgjegjshëm për identitetin e tyre, ata ishin sulur të lustronin e të pudrosnin një realitet të trishtë. Por si çdo gjellë e vjetër ajo ishte jo vetëm e padobishme, por tejet e rrezikshme. Euforia kombetariste, himinizimi i traditave, i kanuneve mesjetare, ekzaltimi gjer në mekje prej «virtuteve të racës»: burrërisë, besës, kultit të nderit etj. përbënin tanë një proces reaksionar e frenues. Ato ishin një maskë për të mbuluar fytyrën e vërtetë, tepër të trishtë të realitetit shqiptar, një drogë për të mpirë ndjeshmérinë e artit ndaj tij. Së fundi, një barrierë mjaft e gjetur kundër gjithë ideve të reja shoqërore që rrezikonin shpërbërjen e rendit mbretëror të mykur e jashtë kohë si rrallëkush.

Përballe euforisë dhe vetëlevdatave prej të cilave po i merrej fryma artit shqiptar, Migjeni dhe shkrimtarë të tjera të kohës i parashtruan

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

botës shqiptare një vizion të ri: sensin vetëkritik. Nuk ishte e lehtë që një vendi ballkanik, me një histori aq dramatike, t'i propozoje një sens të tillë. Ai sens do të ishte shenjë e sigurt e emancipiimit të mëtejshëm, shenjë pjekurie dhe kulture e kombit.

Edhe më parë në letërsinë shqipe ishte dukur aty-këtu ky sens, por ai kishte qenë i rrallë. Kurse tani ai ndihej përherë e më shpesh e me përmasa të mëdha, si te vjersha e famshme e Nolit «Moisiu në mal» ku parashikimi i zyrtë i Jehovajt:

*Skllevër bij skllevérish s'e meritoni
se liri s'doni*

shpallte fajin kolektiv të popujve për gjendjen e tyre.

Qortimet, qoftë edhe shfrimet dëshpëruese si ky i Nolit, nuk kishin gjë të përbashkët me përcimimin cinik. Ato ishin gjithë dhembje, ngaqë ishin të gatuar prej saj.

*Në vendin tonë
Kudo valojnë
flamujt e një melankonie
të trishtueshme...
... dhe askush s'mund të thotë
se këtu rron
një popull që ndërton
diçka të re.*

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

{ Eshtë vjersha «Nën flamujt e melankonisë», një tablo antifestive e pakompromis dhe që s'kurse askënd me të cilën mbyllët libri «Vargjet e lira» i Migjenit. Vjersha u shkrua në prag të festimeve të 25-vjetorit të pavarësisë së vendit, jubile që mbreti Zog po e shfrytëzonte për reklamimin dhe përjetësimin e dinastisë së tij. Në sfond të flamurëve të festës Migjeni ka ngritur flamurët e vet të përzishëm.

Koha nuk ishte për festë. Shqipëria ishte në terr e mjerim. Mjerimi i saj ishte ulëritës, i padurueshëm, «kafshatë që s'kapërdihet», siç e quajti ai në vargun e parë të «Poemës së mjerimit». Përballë këtij mjerimi ekonomik e moral, të gjitha himnet, kapardisjet, mburrjet për «fisnikërinë e racës» etj., tingëllonin si një farsë makabre.

Populli, i shpallur dikur si një ndër më fisnikët e Evropës, pasardhësi i ilirëve, madje sipas disave i pellazgëve mitikë (e origjinën pellazgjike nga ajo hyjnore nuk e ndanin veçse dy hapa!), ky popull i zgjedhur, pra, i ngjante tani një armatë të rreckosur të dalë nga një makth.

Sytë e tij janë prapë të veshur e të turbullt, por jo nga robëria, nga tjetër gjë: nga keqkuptimi i gjérave. E Migjeni dëshiron ta zgjojë nga ëndrra e mbapshtë. Kështu titullohet edhe një nga vjershat më të shquara të tij «Zgjimi». Por «zgjimi», një nga formulat poetike kryesore të Rilindjes, te Migjeni ka kuptim të ri, madje në njëfarë mënyre të kundërt me atë të tyre. Zgjohu, të kuqtoh se sa i fismë je, këndonin ata,

kurse thirrja e Migjenit ishte e ndryshme zgjohu që ta kuptosh se sa i mjerë jet

Sfida e Migjenit s'ka të bëjë vetëm me institucionet gjysmëqesharake të regjimit, të cilat ishte fort e vështirë të ironizoheshin, sfida shkonte më thellë, kishte të bënte me «malin që s'bëzan», pra me krejt mendësinë shqiptare, me idolet, kanunet, mitet, komplekset e paragjykimet të shtresuara shekull pas shekullit e të kthyera tashmë në një lëvozhgë të ngurtësuar mbi të cilën mund të thyenin kohën idetë përparimtare dhe të gjitha formulat e reja që mund t'i paraشتroheshin këtij vendi prej mendjeve më të emancipuara të tij.

O si nuk kam një grusht të fortë
ti bij mu në zemër malit që s'bëzanë

Kështu shkruan Migjeni në vjershën «Recital i malësorit» që është në radhë të parë recital i tij.

Ç'të bëjë një poet kundër një «mali që s'bëzan?» Dhjetë vjet më parë Noli e kishte përmbytur shtetin tiranik. Por «mali që s'bëzan» ishte më i fortë se çdo shtet.

Ashtu sikurse «zgjimi», në poetikën shqiptare «malet» kishin qenë një nga formulat më sublime. Ata ishin simboli i qëndresës, i pastërtisë, i mosdhunimit, i ruajtjes së gjuhës, zakoneve, i vëtmisë krenare. Por në kushtet e pavarese-sisë, pra, në kohën që shoqëria shqiptare s'priste

ndonjë gjë prej maleve, ato s'ishin vëçse simboli i ngrirjes e i prapambetjes. Nuk ishte e rastit që tradicionalistët qenë kapur me thonj e me dhëmbë pas kreshtave të tyre. Ora e Maleve, Komiteti i Maleve, Lahuta e Malcisë. Me dhjetëra ishin vjershat, gazetat, shoqatat që vazhdonin të himnizonin malet, në kohën që Migjeni, fare i vetmuar midis këtij kori, lëshonte një thirrje të re.

*Mali hesht dhe në heshtje qesh
e unë vuej e në vuejtje vdes.*

Është hera e parë që në poezinë shqiptare malet përftohen si një forcë malefike (hera e parë pa dyshim në qoftë se nuk do të llogarisnim të vetmin zë të dikurshëm, një klithmë të lashtë, misterioze, që ishte shuar e ngurrosur në një emërtim, «Bjeshkët e Namuna», me të cilën populli kishte quajtur një pjesë të tyre).

Kështu Migjeni i brishtë, djaloshi i krehur me kujdes, kërcënimi i të cilit do t'i bënte të shqy-heshin gazit banorët e maleve, goditi i pari atë që ngjante e paprekshme. Ai goditi tradicionalizmin reaksionar në disa pika të shenjta siç qenë «virytytet e racës» me të cilat abuzohej dinakërisht. Një mendësi e tërë kanunore e mesjetare i kishte shpallur koncepte të tillë, si burrnia, nderi, besa etj., si rruaza të gjerdanit të saj arkaik. Duke i përfthuar ato jashtë çdo konteksti shoqëror, i idealizonte e u thurte himne e bindur që kishte gjetur në të një arsenal të paçmuar në luftën e saj ku-

ndër përparimit dhe emancipimit të njeriut shqiptar.

Ky vizion metafizik nuk lejonte asnjëherë të bëhej pyetja: «burrni» po në emër të kujt e në shërbim të kujt?

Dhe dihej se trimëria shqiptare, ashtu si përgjithësisht trimëria ballkanase, i kishte shërbyer po aq punëve të mbara sa edhe të mbërapshta.

Më 1453, kur në kulmin e betejës për pushtimin e Konstantinopolit prej turqve, një ushtar shqiptar me emrin Ballaban, që ngjitur i pari mbi murin rrëthues (për ç'ka që shpërblyer me gradën e gjeneralit), ky ishte edhe fillimi, së paku për mesjetën, i atij vargu të gjatë bëmash e gjestesh të shqiptarëve, që shërbën në ushtritë e huaja të shtyrë kryesisht prej karrierës.

Me qindra gjeste «burrnore» ndodhnin çdo ditë në malet shqiptare këtë herë nga një shtysë tjetër, që ndonëse ngjante fisnikë e kavalereske, ishte krejtësisht absurde: shtyssë e gjakmarrjes.

Të tjerë shqiptarë turreshir, drejt trimërisë të shtyrë, ashtu si dhe ballkanasit e tjerë, nga etja për t'u dukur, për t'u lëvduar në këngë (një shpërblim tepër i ëndërruar ky që vinte që nga kohërat homrike), nga kokëkrisja natyrore, nervozizmi ose kapardisja.

Të gjitha këto, të kënduara në këngë e balada, ushqimi kryesor shpirtëror i njerëzve, riaprodhonin vetveten, ngaqë frysëzonin gjeste të reja, e kështu vazhdonte ky rrëth vicioz prej nga shqiptarët dukej se nuk do të dilnin dot kurrë.

Gjithë ky univers trimëror, bashkë me kodin zakonor (nganjëherë nuk kuptohej mirë ku mbaronte njëri e ku niste tjetri), së bashku me origjinën ilire, për të cilën ata vazhdonin të ishin vëçanërisht krenarë, e finqnjët e tyre vëçanërisht xhelozë, së bashku edhe me parapëlqimin që kishte perandoria në radhë të parë për ta, e pas tyre, për grekët e çifutët për t'i vendosur në poste të larta (a nuk ishte familja shqiptare e Qyprillini, ve, për 400 vjet rresht familja më e fuqishme pas asaj të sulltanit?), të gjitha këto, pra, në një mënyrë ose në një tjetër kishin krijuar te shqiptarët ndjenjën e superioritetit. Që ballkanasve s'u vinte ndonjë gjë e mirë nga komplekset, qoftë ai i superioritetit, qoftë i kundërti i tij, i inferioritetit, kjo për fat të keq nuk ishte fort e qartë (ende sot vazhdon ngandonjëherë midis tyre gara fatkeqe dhe mburrja mendjelehtë se cilët prej tyre e kanë drejtuar perandorinë). Por së paku, në ndryshim nga kompleksi i inferioritetit, që pillte urrejtje të palodhura e të sëmura, ndjenja e madhështisë nuk krijonte veç mospërfillje, që mund të shkonte gjer në përbuzje ndaj të tjerëve, por pa krijuar asnëjëherë psikoza kriminale (kujtoni qëndrimin gati të përgjithshëm ndaj ciganëve).

Shqiptarët, si ballkanas të vërtetë, kishin trashëguar prej stërgjyshërve të tyre ilirë disa nga kokëkrisjet e mburrijet e tyre, që të kujtonin kokëkrisjet e mburrijet e grekëve të vjetër. Ata e quanin veten më trimat e më të virtytshmit e të gjithëve. Nga finqnjët, me përjashtim të grekëve,

që ua pranonin trimërinë, por u qortonin përdorimin e thikës, armë e pabesë sipas mendësisë shqiptare, ata i nënçmonin të gjithë, e sidomos maqedonët e serbët dhe më pak malazestë, ndoshta ngaqë u vinte mirë që imitoheshin prej tyre. Për popujt e tjerë me të cilët kishin patur përkitje në raste luftërash, ata kishin nënçmim të përgjithshëm pér turqit, mosnderim pér italianët në punë trimërie e mungese serioziteti, por një butësi ndaj tyre megjithatë, kurse mendonin se të vetmit që u afroheshin pér guxim e seriozitet ishin gjermanët.

Etja pér t'u dukur, pér të fituar lavdi në kuvenid ose në log të burrave ishte e përbashkët te tërë ballkanasit, por te shqiptarët dhe grekët ajo kapërcente çdo kufi, madje besohej me të drejtë se ishin këta, që bashkë me epikën dhe kodet e lashta, u ngjitën popujve të tjerë, të ardhur më pas në gadishull, edhe këtë sëmundje.

Dëshira pér t'u dukur, shfaqeji fare qartë edhe te veshja. Shqiptarët, me gjithë «varfërinë e tyre heroike» (Heroischen Armut, siç e ka quajtur një prift gjerman), si burrat, si gratë kishin veshjet më të bucura e luksoze në krejt gadishullin e madh. Kujdesin e tyre të pazakontë pér pamjen e dëshmonin konkurret e bukurisë së burrave në male, ose kërcënimet e papës drejtuar grave se nuk do të varrosheshin si të krishtera nëse «nuk hiqnin dorë nga zakoni i patenzonë i modës».

Në gjestet trimërore, dukja, paraqitja dinji-

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

toze, nuk harrohej kurrë, aq sa ngjante e zakonshme kërkimi i një krëhëri në çastin përpara ekzekutimit prej të dënuarit me vdekje, në mënyrë që të vdiste i bukur, ose lutja e fundit për të mos i shëmtuar fytyrën, drejtuar xhelatit, ose zogjve të shkretëtirës në rast vdekje gjatë shërbimit ushtarak.

Kompleksi i superioritetit, me gjithë anën e vet donkishoteske, ose më saktë, pikërisht për anën e vet donkishoteske, ishte i dëmshëm, në radhë të parë, për vetë shqiptarët. Që si nuk i nxiti ata kundër kombeve të tjera, kjo u duk qartë në vitet 30 e 40, kur propaganda gjermane, e bazuar, me sa duket, në gjithë traditën e «vendit të shqiponjave», që shkenca gjermane e kishte studiuar më mirë se gjithë të tjerët, diku më haptas e diku më tërthorazi, nisi të bënte fjalë për superioritetin e racës shqiptare. Një joshje e tillë, ndonjësë lidhej me disa probleme themelore kombëtare si çështja e kufijve etnikë etj., nuk i tërhoqi aq sa pritej shqiptarët dhe kjo do të ketë krijuar me siguri zhgënjim te gjermanët. Me përashtim të një elite, që shpresonte se në Rajhun e 3, shqiptarët (ose më saktë kuadrot shqiptarë), do të kishin po atë status të privilegjuar si në Perandorinë Osmane, të ndonjë rryme progjermane në kulturë e të romantikëve nacionalistë që nuk mungojnë kurrë asgjékund e veçanërisht në Ballkan, bota shqiptare nuk u magjeps aspak nga ky ngashnjim. Vërtetimi më i saktë për këtë ishte re-

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

fuzimi që ajo i bëri në përgjithësi fashizmit e doktrinës së tij raciste.

Një nga bazat e ripërtëritjes së armiqësisë midis shqiptarëve e serbëve, pas krijimit të Jugosllavisë dhe mbetjes së gati gjysmës së kombit shqiptar nën sundimin serb, ishte pikërisht ora e revanshit që u erdhi serbëve për t'u hakmarrë ndaj shqiptarëve. Duke fyer krenarinë e tyre (çka ishte gjëja më e lehtë në botë), të mbrojtur pas policisë dhe ushtrisë, serbët iu sulën shqiptarëve më shumë mllef. Në fushatën e tyre kishte një nëntekst të hidhur, nga ata, që duke mos u shfaqur asnjëherë qartë, janë kryesorët për të ushqyer një psikozë shoviniste. Nënteksti ishte ky: ju shqiptarët, që jeni mburur aq shumë për virtytet tuaja, për besën, kodin, për origjinën ilire, për postet e larta, për superioritetin e racës etj., etj., tani jeni në dorën tonë dhe ne mund të bëjmë q'të duam me ju, sepse ne jemi sllavë dhe jemi zot në vendin tonë që quhet Jugosllavi e jemi të huaj në të.

Shqiptarët në këtë rast ishin në rolin e atij që me duar të lidhura duhet të durojë fyerjet më meskine. Për të ndryshuar një gjendje të tillë, që për ta ishte baras me fundin e botës, ata mund të bënin çdo gjë.

Për t'u kthyer te trimëria, së cilës në Shqipëri i ishte ngritur një kult i vërtetë, duhet thënë dhe kjo ishte vënë re herë pas here nga mendje më të shquara, se në kronikën mjaft të pasur të gjatë të gjesteve trimërore të shqiptarëve, mbe-

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

tej përherë një faqe e zbehtë: ajo e trimërisë shqërore. Shteti, me sa dukej, ndonëse tani nuk ishte më Perandoria e mynxyrshme Osmane, por shteti shqiptar, mbetej përherë një planet i largët e tepër i huaj për shqiptarin. Madje mund të thuhet pa frikë se pikërisht shteti shqiptar ngjante edhe më tepër i tillë. Malësori shqiptar që s'e kishte për gjë të shkatërronte jetën e tjetrit dhe veten për një fyerje ose një thyerje rregullash kanunore, mbetej si i mpirë «si i shituar nga zana» përpara hijes së nepunësít civil.

Cilat ishin arsyet e një ngurosjeje të tillë para shtetit të vet? Që këtu nuk kishte kurrfarë vëtëflijimi patriotik për arsyet të ndonjë rrezikimi nga jashtë apo të një shprese që punët do të rregulloheshin, kjo dukej qartas. Shteti shqiptar ngjante hëpërhë i pakërcënueshëm nga askush. Nga ana tjeter, zhgënjimi për të ishte aq i plotë se do të akullonte çdo zjarrmi romantike.

Arsyet e apatisë së shqiptarëve ndaj shtetit të vet, rrjedhimisht, e zbehjes së trimërisë së tyre kur qe fjala për raportet me të, duhen kërkuar më thellë. Që një nga shkaqet ishte se ky lloj shteti (shteti i vet), ishte ende një dimension i ri për shqiptarët dhe psikikës tradicionale i duhej njëfarë kohe të përpunonte mekanizmin e saj të kundërshtimit ndaj tij, domethënë trimërinë civile, kjo kuptohej lehtë. Në pamje të parë kjo lloj trimërie civile mund të dukej banale, dhe vërtet në krahasim me përleshjet te gryka e malit që kallon gjak ose me bëmat zakonore do të dukeshin

fare të zbehta e pa kripë acarimet në një mbledhje për ngritjen e çmimeve, demonstratat kundër taksave, grevat dhe fushatat e zgjedhjeve. Aq më tepër që për pjesëmarrjen në këto të fundit jo vetëm që s'kishte asnjë shpresë të përjetësoheshe në ndonjë baladë epike, por mund të bëheshe edhe qesharak në qoftë se nuk dije mjaft truke.

E gjithë kjo kishte të bënte në radhë të parë me shtresat e gjera, kurse elita e shqiptarëve, ajo që kishte marrë pjesë në pushtetin perandorak, i dinte të gjitha labirintet e prapaskenat e tij, ash-tu siç i njihte madje nganjëherë më tepër se ç'duhej intrigat e politikës moderne. Por ishte pikërisht një pjesë e kësaj elite që hyri në lojën politike në Shqipëri, duke e ndarë kështu edhe më shumë 'hendekun midis shqiptarëve naivë e administratës shtetërore.

Arsye tjetër e hutimit të shqiptarëve ndaj makinës shtetërore, kësaj meduze të re, me të cilën ato do të donin të mos kishin fare punë, duhet kërkuar në psikikën kombëtare, mbi të cilën kodi zakonor ushtron te një trysni të vazhduese.

Shqiptari, qysh në fëmini e gjer në pleqërinë e thellë, qe mësuar të jetonte me rregulla e kode. Pa e tepruar aspak, në analogji me termin qytet-shtet, në Shqipëri mund të përdorej shprehja shtëpi-shtet. Dhe vërtet ishte vështirë të përfytyrohej gjékund tjetër një shtëpi brenda së cilës jo vetëm ngjarjet e shënuara, por jëta e përditshme të funksiononte në bazë të një zinxhiri rregullash

të detyrueshme për këdo. Kodi përcaktonte gjithçka e me të njëtin rigorozitet, që nga formulat e pëershëndetjes, gjer te sjellja në ngjarjet tragjike. Brenda shtëpisë kryetari i familjes jepte dënimë krejt të ngjashme me ato të një kryetari gjyqi. Heqja e të drejtës së fjalës për dy javë. Heqja e armës për një muaj. Burgim për një javë, dy ose katër javë. (Shumë kulla malësore e kishin burgun brenda dhe shprehjet «ra në burg», «ndodhet në burg» ose «doli nga burgu», që shqiptarët i dëgjonin të dielen në sheshin e katundit, tingëllomin aq natyrshëm për burgun e shtëpisë sa ç'ngjanin të pazakonta për burgun e shtetit).

Marrëdhëniet e shtëpisë me shtëpitë e tjera në katund kishin të njëtin stil shtetëror. Delegacion për pajtim në rast armiqësie. Marrëveshje për armëpushim 15-ditor ose 30-ditor. Dënim nga këshilli i pleqve të katundit për shtëpinë që theyen marrëveshjen etj., etj.

Kështu shqiptari, qysh në vegjeli, mësohej me një nderim të verbër ndaj rregullave e kodeve, dhe meqenëse një pjesë e tyre ishin absurde, rrjedhimisht, ai mësohej t'u bindej ligjeve absurde. Por nga kjo bindje zakonore te bindja ndaj makinës së shtetit, në rastin kur shteti s'qe i huaj, nuk kishte veçse një hap (a s'të kujtonte neni 620, për të cituar vetëm njërin nga 1 263 nenet e kodit: «Po të hyni dikush në shtëpi, gjak me të pas do t'i thuash «mirë se erdhe!», me mbërritjen e delegacionit të shtetit armik, dhe a nuk ndodh që

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

në të dyja rastet arsyeva normale njerëzore të sundohet nga «raison d'état»?)

Pikërisht këtë nderim ndaj kodit, shteti shqiptar u përpoq ta konvertonte në nderim ndaj tij, dhe kjo ishte arsy që propaganda i mëshonte shumë në atë kohë faktit që mbretëria shqiptare ishte një mbretëri dokesh e që vetë monarku ishte një malësor nga zona e veriut, kështjella e kanunit shekullor.

Ishte e qartë se regjimi i kishte të gjitha arsyet për të përkrahur dhe asnjë arsy për ta frenuar glorifikimin e njeriut tradicional shqiptar me tërë vulat e tij: rregullat, virtytet dhe respektin ndaj kodit (lexo: nënshtrimin ndaj shtetit.)

Se ç'tjetësim kishte pësuar kështu ky njeri në kushtet e jetës bashkëkohore dhe c'pasoja fatale mund të kishte vazhdimi i glorifikimit të kanunit, për këtë nuk fliste askush.

Migjeni ishte i pari në letërsinë shqipe që e përshkroi këtë gjendje të dhimbshme të gjérave. Në prozën e tij të famshme «Legjenda e misrit», që ishte një dush i ftohtë kundër euforisë himnizuese të tradicionalistëve, ai dha një nga tablotë më të pikëllueshme të kohës.

«Nëpër lugnat e maleve përshkohet malësori, vetëm me një këmishë e brekë legjendare mbi shtat, për me arrijtë në qendrën e nënprefekturës, me marrë misër. Krahnori i tij asht një copë graniti që u shkëput nga mali dhe u vendos mbi dy këmbë të drejta e të forta si landë e pyllit. Dhe lëviz copa e malit pa bëzajtë. E përpara depos së

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

misrit bjerr cilësinë karakteristike të veten dhe
bahet frigacak. Bahet servil, frigacak, pse, — me-
ndoi ai — n'njashtu e don ligji, nëpunësi përndry-
she s'ka misër. «Si urdhnon, zotni» pëershëndet
sa e sa herë në mnyrë qesharake, me të marrun
zani, me gjeste majmuni — vetëm e vetëm mos
me zgjue mnninë e engjujve që ndajnë misër».

Një shuplakë e tillë çmitizuese nuk ishte pa-
rë ndonjëherë në letrat shqipe. Ja, pra, ç'ka u kis-
hte punuar shqiptarëve shteti i vet, thoshte Mi-
gjeni. Ata shqiptarë që s'e kishin patur për gjë të
përllesheshin me fatalitetin, (sepse një pjesë e ko-
dit të tyre zakonor kishte vulën e tij), tani, në ku-
shtet e jetës civile tjetërsoheshin sa s'njiheshin më.

E gjithë kjo lidhej drejtpërdrejt me koncep-
tin për lirinë shoqërore. Për shekuj me radhë,
gjersa luftohej për lirinë kombëtare, koncepti i
lirisë lidhej kryesisht me pavarësinë, flamurin e
ndlauar, administratën e huaj që të merr taksat,
ushtrinë e huaj që në rast turbullirash të shkel, të
ndëshkon, të përdhnon gratë e zakonet. Merrej
me mend që në këto kushte, liria shoqërore ishte
një gjë disi e paqartë e një plani të dytë për shqip-
tarin. I gjetur, me sa duket, në befasi përballë
shtetit të vet, truri i tij e kishte të vështirë të shkë-
putej nga koncepti shekullor i lirisë (gjithë librat
e shkollës, shtypi, gazetat, revistar, poemat, kën-
gët, a nuk ishin ende të mbushura me të?), kështu
që gati-gati ai nuk e dinte se lirinë, atë liri që ai
ia ka kërkuar me forcë të huajve, duhet me po atë

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

forcë, në mos më tepër, t'ia kërkonte edhe shtetit të vet mbretëror.

Në këtë periudhë kalimtare, kur njeriu shqiptar, pas një ndërprerje pesëshekullore, shndërrohet përsëri në shtetas, psikika e tij duhej të ishte në një trazim të vazhdueshëm. Mjafton të vërehet kjo në njérën nga dhjetëra shfaqjet e jetës civile, atë të atentatit politik, një dukuri që duhej të ishte familjare në atë epokë të turbullt. Evoluimi i vrasjes individuale, aq e shpeshtë te shqiptarët për shkak të dokeve, drejt atentatit politik, ende tepër i rrallë, ishte një proces që dëshmonte fare mirë se nëpër ç'rrugë të ndërlikuara kalonte formimi i psikikës së shtetasit shqiptar. Vrasja përmotivë politike, aq e pakuptueshme më parë për psikikën e njeriut kanunor, i cili pranonte vetëm vrasjen e detyruar nga kodi, nisi të merrte tiparet e veta me shumë vështirësi. Ajo ishte shpeshherë një riprojektim i vrasjes kanunore, një gërshtetim me të parën, ose një karikaturë e saj. Shembull përkëtë ishte atentati që iu bë tiranit Zog nga njëfarë B. Valteri në shkallët e parlamentit shqiptar më 1924 (poeti Fan Noli ndodhet aty, deputet dhe kryetar i opozitës, dhe plumbat i vërvshëllen pranë hundës, siç dëshmon ai vetë). Sikur atentatori të kishte pasur vërtet kryesishët motive politike, siç u trumpetua me bujë nga shtypi i kohës, ai do ta kishte vrarë me siguri tiranin, mirëpo më tepër se atentator politik ai kishte qenë ende malësor kanunor, dhe këtë e tregon fakti që në çastin kur kishte dalë nga pusia dhe i kishte vënë revolen në

qafë diktatorit, nuk e kishte qëlluar dot pa i thënë formulën e detyruar nga kodi: «Jepi të fala X-it» d.m.th. viktimës së dikurshme që bëhet shkas për vrasjen e re. B. Valteri, pra, duhet t'i thoshte Zogut: «Falju me shëndet tim ungji», ngaqë, me sa dukej, hakmarrja personale për unggjin e vet, dhe jo fati i popullit shqiptar, kishte qenë motivi themelor i aksionit të tij. Ai kishte hapur gojën t'ia thoshte formulën, por meqenëse i mbahej goja, koha për shqiptimin e saj kishte qenë pakëz më e gjatë se ç'duhej, ç'ka i kishte dhënë mundësi diktatorit të ngrëjë krahët për t'u mbrojtur, duke i marrë kështu plumbat jo në kokë por në shpatulla e në duar.

Kur afërsishët në të njëjtën periudhë një student shqiptar, një atentator i vërtetë politik, erdhë enkas në Paris për të kryer m'u në mes të ditës në rrugën «Castalione», një nga atentatet më të bujshme politike të kohës, duke vrarë pa kurrfarë shtyse personale feudalin më të zi shqiptar, Esad Pashën, Shqipëria e tërë u përndez nga entuziazmi gjë që tregonte se shqiptarët e dëshironin vërtet ndarjen me të kaluarën, në të gjitha format, pavarësisht se nuk e kishin të lehtë ta bënin këtë.

Nuk e kishin lehtë sepse, edhe kur nenet e kanunit perëndonin njëri pas tjetrit bashkë me poezinë epike, muzgu i së cilës kishte rënë, ndërkakq, në vitet 30, vazhdonin të jetonin gjestet, kujtimi i tyre, që herë-herë përsërisheshin si pamjet në një èndërr. Gjatë Luftës së Dytë Botërore në shumë gjeste të partizanëve, si te amanitetet në

çastin para vdekjes, në hedhjen sipër tankut, në vetemërtimin e tij, ose të gjithë ushtrisë pushtuese «kuçedër» etj., përvijoheshin konture të eposit. Ato vazhduan të përvijohen edhe shumë kohë më vonë, madje në kushte paqësore, si në grevën e minatorëve shqiptarë në Kosovë të Jugosllavisë, grevë që tronditi botën në shkurt të vitit 1989, dhe ku minatorët ringjallën gjestin e heronjve epikë, të cilët kur zemëroheshin mbi tokë, zbrisnin në zgafellat. Nga ana e tyre, minatorët serbë, për të kundërshtuar grevën e shqiptarëve, zbritën gjithashtu në zgatella, si për të pëcsëritur dyluftimet e dikurshme shqiptaro-sllave, por këtë herë jo më te «lugjet e zeza», por nëpër gropë minierash. Por këtu, siç u vërejt me të drejtë prej shtypit, imitimi i gjestit prej serbëve (cka u lidh me tezën e imitimit të eposit), ia hoqi atij vvetetiu peshën tragjike.

Kur të gjitha këto arrijnë të dërgojnë valët e tyre ende sot gjer në fund të shekullit XX, merrret me mend se sa të pranishme ishin në vitet 30. Këto maska, kode të ngrira, kulte e idole që reaksiuni shqiptar, duke i himnizuar, mendonte t'i përdorte si formalinë për të mbajtur në gjendje të paprishur një shoqëri që koha po e shpërbentë pa mëshirë, Migjeni i përshkroi në «Novelat e qytetit të veriut».

Aq i guximshëm ishte në autopsinë e tij, saqë nuk u drojt të kapet me gjëra të shenja e delikate siç qe kulti i nderit, me të cilin gjithashtu po abuzohej gjerësisht. Ky kult ishte ndër më komo-

dët për ta përdorur kundër emancipimit të sho-qërisë, për të përligjur ngrirjen si prej dylli të saj. Migjeni, duke u rrezikuar të damkosej me famen e keqe të shkrimtarit imoral, një damkë t-për e rendë, në mos më e renda për shkrimtarin shqiptar, e zbërtheu pa mëshirë e pa kompromise këtë kult duke treguar se ashtu si gjithë kanuni shqiptar, kodi i nderit ishte një dukuri e dyzuar me pjesën e saj të ndritshme, por edhe të errët. Në emër të tij ishin kryer veprime nga më fisniket, por po në emër të tij ishin kryer krite ngjetëse. Dhe si të mos mjaftonte kjo, pikërisht pas shpinës së tij, ishin luajtur komedi nga më hipokritë.

Sipas mendësisë që ushqente këtë kult (në të ishte vështirë të dalloje fanatizmin vulgar nga një utopi popullore, ngushëlluese, ndoshta, si gjithë utopitë), burrat, e sidomos gratë shqiptare ishin vetveti të imunizuara nga veset morale. Gjithmonë sipas kësaj mendësie raciste, gratë e vendevë të tjera, italianet, francezet, sllavet, mundet që të shtyra nga rrëthana të degjeronin (sic e pohonin, hrn, vetë shkrimtarët e këtyre kombeve), por shqiptarkat kurrë! Arsyet? Kishte vetëm një arsy: Virtyet e racës, përpëra të cilave rrëthanat historike, ligjet e zhvillimit shoqëror etj., etj. thërrmoheshin si përpëra një shkëmbi magjik.

Në poemat dhe dramat e shkrimtarëve tradicionalistë vajzat dhe gratë shqiptare ishin «zana» të vërteta, modele të virtytit të kulluar. Me këtë të fundit kuptohej në radhë të parë refuzimi

prej tyre i dashurisë dhe i çdo shenje tjetër emancipimi.

Migjeni në novelat e tij, duke qeshur me sarkazëm, po më shumë me dhëmbje, i corri maskën këtij mashtrimi. Ai e dinte se me këtë akt do te ndillte tërbimin konservator, i cili në këtë pikë, më lehtë se në çdo tjetër, do të mund ta shfaroste. Ai e dinte, gjithashtu, se bashkë me maskën do të prishte një ëndërr, një iluzion naiv tepër të përhapur në Shqipëri te njerëzit e thjeshtë. Do të plagoseshin zemrat e tyre, sidomos zemrat e nxënësve shqiptarë që, dhe pa këtë, s'ishin të gëzuara. Me siguri, për hir të këtyre të fundit do të ketë hezituar, (në prozën e tij të shkurtër «Zeneli» na rrëfen për një hezitim të ngjashëm), por së fundi ndjenja e përgjegjësisë së shkrimtarit ka fituar mbi mëdyshjen. Dhe ka vendosur ta shpallë atë për shkak të së cilës e dinte se mund të kishte vëç humbje: shqiptarkat ishin si të gjithë të tjerat. Ato i nënshtrohen në njëjtave ligje të zhvillimit. Në rrethana të caktuara ato, gjithashtu, mund të zvetënoheshin, gjersa të shtyra nga nevoja, të bëhen në edhe prostituta. Madje kishte syresh që ndërkaq ishin bërë të tilla. Dhe jo diku në bullevardet e Evropës, por mu në hundën e të gjithëve, në Shkodër, «kështjellën mijëvjeçare të namuzit».

Gati gjysma e «Novelave të qytetit të veriut» kanë për subjekt prostitucionin. Kështu Migjeni, duke e strukturuar veprën e tij si një univers që shkonte drejt plotësimit, pasi ka treguar se ç'u ka punuar burrave shqiptarë ky shtet e kjo

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

shoqëri (për malësorët që bëheshin servilë te qendra e nënprefekturës, zemrat e nxënësve janë bengosur jo më pak), tani tregon se ç'mund t'u pунонте grave.

Te novela «Studenti në shtëpi» Migjeni shkon edhe më larg. Në të tregohet se një pjesë e shoqërisë, madje ajo që ulërin më shumë dhe i bie gjoksit më fort pér nder e namuz, nuk ka as nder as virtyt, dhe britmat e mallkimet e saj s'janë veçse një alibi që mbulojnë imoralitetin. Heroi i novelës, një student shqiptar që kthehet pas mbarimit të studimeve nga Evropa, pakëz Hamlet, pakëz Rastinjak, i lëshon këtë sfidë shoqërisë shqiptare: «Shoqëri, po deshe të mos lozin në kurrizin tand, ndro format. Hiqi bragashet».

Por bragashat, maskat dhe idolet ishin kudo. Në prozën e shkurtër «Idhujt pa krena» Migjeni përfytyron atë tufan të tmerrshëm, që do të shembë idolet dhe idolatrini. «E ata që lindin në kohën e idhujve pa krena s'dinë kah t'ia mbajnë. Duan të adhurojnë, po ç'ka të adhurojnë? Idhujt pa krena?... Duan të besojnë, po çka të besojnë? Idhujt pa krena?... Kush mund t'adhurojë të shumtumin? Kush mund të besojë në një zot pa krye? Çdo gja që s'ka krye asht kufomë e kufoma s'e ka vendin në mes të gjallve. Kufoma duhet varrosh. Përndryshe e përlyemja me të ka pér të qenë katastrofale. E katastrofa asht katastrofë. Nuk kursen! Zhduk kombe!»

Migjeni ka urrejtje dhe neveri të veçantë pér idolatrini. Dhe kjo është e kuptueshme. Pér një

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

vend evropian, në çdo formë që të shfaqej, idola-tria ishte një turp. E aq më tepër ishte turp adhurimi i zyrtarëve që mbreti Zog e nxiste me të gjitha mjetet për të arritur te kulti i tij. Ky ishte kulti i monarkut të parë shqiptar, një èndërr tjetër e keqe e mbetur prej makthit shumëshekullor otoman. Sepse ndërsa për lajkatarët ai ishte mbreti i parë i shqiptarëve (gjë për të cilën sipas tyre ata duhej veçanërisht të mallëngjeheshin), për Nolin ai s'ishte veçse një hije e sulltanit turk.

Se ç'u rahatos mileti,
Se sultanan prapë e gjeti,
Se, që kur e humbi, s'fjeti.

Kurse për Migjenin ai s'ishte veçse një «idhull i rrëzuar» nga ata qindra idhuj pa krye që du-heshin shembur përgjithmonë.

Migjeni e di se sa më i madh të jetë kulti i sunduesit në një vend, aq më e vogël është liria e vendit. Një gjeometri e pamëshirshme e bën të qartë se nuk ka vend për të dyja. Por Migjeni e di, gjithashtu, se për një vend të vogël barra e kultit të personit është dyfish e rëndë e tragjike.

Krijimi i kultit ndihmohet nga hapësirat e mëdha, nga mosshfaqja, enigma, mosnjohja. Por në vendet e vogla, ku hapësirat janë të ngushta, ku pothuajse s'ka të fshehta ngaqë gjithkush njeh gjithkënd, në këto vende, pra, mungon ajo amnezi e domosdoshme që krijon misterin, dhe të parët që do të qeshin me sunduesin e porsashpallur do të

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

jenë njerëzit e lagjes, shokët e shkollës e të kafenesë, që ia njohnin aq mirë edhe cilësitë, edhe vëset. Mirëpo qyteti i lindjes së tiranit s'është larg qytetit fqinjë dhe ky i fundit s'është veç dy hapë larg kryeqytetit, kështu që mungon hapësira që do të mjegullonte faktet e do të shuanë të qeshuren ironike.

Kjo bën që tirani i vendit të vogël të tërbohet. Me terror ai kërkon të krijojë mjegullën, enigmën, amnezinë, këto pudra të domosdoshme për kultin. Dhe meqenëse nuk i krijon dot, atëherë impreh hanxharin.

Ja, i pamëshirshmi Fan Nol, e ftoh keqas zjarrminë e monarkistëve duke u kujtar të gjithëve se mbreti vërtet është nga një zonë epike, por kjo është njëkohësisht krahina e shquar në Shqipëri për pastiqierë endacakë. Ai shkruan:

*C'është ky sheqer-kësмет:
Hallvaxhinë e pamë mbret.*

Duke luajtur shkëlqyeshëm me shprehjen orientale «sheqer-kësмет» (shans i ëmbël, i bukur), poeti u kujton shqiptarëve se njeriu që është shpallur mbret august, mund të ishte fare mirë një ëmbëltor ambulant nga ata që vërtiten rru-gicave ose pranë oborreve të shkollave gjatë pushtimit.

Mbreti Zog tregohet i duruar. Është herët të imprehë hanxharin që me gjak e tmerr t'i detyrojë bashkëkohësit të harrojnë prejardhjen e tij aspak auguste.

— 83 —

*then bëmbën dhe e
njihli poopë*

L Migjeni nuk e ka zënë në gojë asnijëherë monarkun në veprën e tij. As Poradeci. Noli e ka përmendur vetëm për keq Ndërkaq marrëdhëniet e të treve me tiranin kanë qenë tejet të ndryshme.

Fan Noli ka qenë armiku i tij i shpallur në gjithçka, fantazma e tij e zezë, helmi i tij. Në përlleshjen me të kishte fituar, e kishte përbysur, e kishte dëbuar dhe kjo gjë me siguri i jepte herë-herë qetësi, e shëronte prej ankthit. Por sado të ngushtë ta kishte patur vizionin e gjérave, turbull duhet ta ketë ndier tmerrin që i shkakton pérherë fitimtarit injorant mendja e ndritur e të mundurit. E kishte dënuar me vdekje në mungesë ose më saktë, të dy e kishin dënuar me vdekje njëri-tjetrin, njëri me një juri gjyqësore, me nene të kodit penal, me plumb e konop, tjetri me rrjetën e rëndë të vjershavë. Dihet se në një dyluftim të tillë të tiranit me poetin është gjithmonë posti ai që fiton, ndonëse përkohësisht mund të duket i humbur. Noli e fitoi dyluftimin para kohe, në gjallje të të dyve (Zogu e humbi fronin më 1939), pa pritur kohën eterne, atë që është pérherë e poëtëve!

Disa herë qe përpjekur ta afronte Lasgush Poradecin, këtë nosit sqimatar të poezisë shqipe, por nositi qëndronte larg. Merrej me qiejt e tij, me dashuritë, me ndërrimin e stinëve, yjet, vdekjen, pavdekësinë, duke u treguar shqiptarëve se c'mrekullira mund të bëheshin në letërsi me gjuhën shqipe. Universi poetik që ai kishte krijuar s'kishte të bënte fare me mbretërinë e zymtë arkaike,

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

përbuzshëm ndahej prej saj, si për të pritur një kohë më të butë, çka zgjonte admirim te disa e një qortim te të tjerët. Mbreti Zog, si një pjesë e tiranëve, e kishte vështirë të kuptonte rrezikun e bukurisë. Së paku ky s'më ngjet, do të ketë thënë shumë herë me vete. Ndaj as unë s'kam pse ta ngas.

Mbreti me siguri nuk e ka njojur Migjenin. Musalet as e ka lexuar, veç në qoftë se ka parë raportin e censurës pér ndalimin e tij. Por edhe sikur ta kishte njojur djaloshin e hajthëm nga Shkodra, do t'i dukej më pak i rrezikshëm nga të we, ai që në të vërtetë ishte kundërshtari më totafl i tij. Ndonëse nuk e kërcénonte drejtpërdrejt me shfronësim si Noli, (qershori i vitit 1924 kur poeti e kishte përbysur tiranin ende e tromakste në gjumë), ndonëse nuk e sfidonte tërthorazi si Poradeci, që e kishte krijuar ndërkaq fronin e tij në mbretërinë e poezisë. Migjeni ishte shkrimitar që e rrezikonte më vdekshiën nga të gjithë. Sepse ai nuk synonte vetëm fronin, institucionet e rrangallat e tjera të regjimit, ai synonte tabanin mbi të cilin mbështetëj ky regjim: mjerimin, injorancën, moralin, dogmat, maskat, idolet, gjithçka.

Sikur t'i njihte mirë që të tre, e kryesorja, sikur ta kapte saktë artin e fjalës, monarku do të kuptonte se nga mallkimet apokaliptike të Nolit mund të mos pësonte gjë (a s'kishte plot pesëmbëdhjetë vjet që ai veç e mallkonte?), e aq më pak mund të dëmtohej nga mospërfillja elegante e Po-radecit. Kurse nga gjerryerja e përgjithshme, e

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

ditpërditshme e Migjenit ai do të mbetej shumë shpejt pa fron, pa mbretëri, pa histori, pa asgjë.

Të tillë shkrimtarë të tipit të ri po vinin, përfatkeqësinë e tij e të mbretërisë së tij, në letërsinë shqipe.

Ata ishin të tre, ndonëse në mënyra të ndryshme, shkrimtarë të tipit të ri. Ç'prej disa kohësh, letërsia shqipe kishte nevojë për ta. Skleroza që e kërcënonte këtë letërsi ishte një sëmundje e njojur e herëpashershme, që e kishin pësuar e do ta pësonin letërsitë e të gjitha vendeve.

Letrat shqipe prisnin me ngut ardhjen e shkrimtarëve novatorë, ata që do të thyenin rutinën, që do të zgjeroin venat e saj të ngushtuarë, që do të shkatërronin klishetë parazitare, që do t'u rikthenin fjalëve lirinë e humbur, së fundi që do të vini në gjunjë aradhën e medickërve, këtë ushtri të pafundme, të palodhshme që herë-herë ngjante e pamposhtur në monotoninë dhe hirnosjen e saj.

Në ato vite, ashtu si përgjithësisht në të gjitha kohërat e në të gjitha vendet, flitej pak përluftën midis artit të madhi e mediokrititetit, kësaj

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

lufte të egër, totale, ku ky i fundit, mediokriteti, ka patur po atë mungesë rrezikimi, që ka shkretëtira përballë lulëzimit. Por edhe kur flitej, ashtu si kudo në botë edhe në Shqipëri, zotëronte ai vizion optimist e romantik që e quante të pashmangshme fitoren e artit të madh mbi artin mediokër. Ky vizion ngushëllues, që vazhdon të zotërcjë ende sot, është, për fat të keq, fare i pasaktë. Ai është i pasaktë sepse ne dimë fitoret e artit të madh por nuk kemi asnje dijeni për humbjet e tij. Dhe e kundërtat: nga arritjet e artit të madh ne i marrim me mend humbjet e mediokrititetit, por ndërkaq nuk dimë asgjë për fitoret e tij, që ndonëse anonime, pa emër, pa histori, duhet të ketë qenë gjithashtu kolosale.

Pra, ne nuk dimë asgjë nga ajo që mund të ketë ndodhur në zonën e hijes, në kaosin e zymtë primordial, ku ndeshja është zhvilluar heshtuраzi, pa dëshmitarë e në gjysmëterr.

Por ndërsa ne nuk e dimë, krijuesit e mëdhenj e kanë ndier pa përjashtim, në shkallë të ndryshme, kërcënimin e kësaj *ahistorie*, vrimë e zezë thithëse që i ndjek gjatë gjithë jetës.

Migjeni, ndonëse tepër i ri, duhet të ketë ndier se ç'rrugë të rrezikshme po i hynte. Nga dy novatorët e tjerë të mëdhenj, Noli e Poradeci, vetëm ky i fundit batohej e adhurohej, sepse tjetri qe i ndaluar. Nuk mund të parashikohej se çdo t'i ndodhte Migjenit po të arrinte të botonte veprën e tij. Kishte mundësi që ndërsa me «Vargjet e lira» t'i lante hesapet shteti; (gjë që edhe në një-

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

farë mase u bë), «Novelat e qytetit të veriut» mund t'u lihej si pre mediokërve, të cilët, më mirë se shteti ndoshta, më pamëshirshëm e më pa shpresë, do ta varrosnin.

Migjeni ishte novator dhe si i tillë do të kishte fatin e një novatori.

Të tre ata ishin novatorë sipas një mënyre të veten, sepse secili sipas një mënyre të veten vendosi një raport midis tij dhe kohës, midis artit të tij dhe artit shqiptar.

Noli solli në letrat shqipe poezinë filozofiko-politike, në kuptimin e madh e të mirëfilltë të fjalës. Poet e njëkohësisht personazh legjendar i saj, ai krijoj një poezi politike të madhërishme si rrallëkush në letrat evropiane. Kryeministri më i kulturuar evropian, në vendin më të prapambetur, ai e këndoi fatin e tij të zymtë pa kurrfarë sentimentalizmi e snobizmi, me ncta epike që ngjanin sikur vinin drejt e nga kohërat antike greko-iliriane. Ai nuk shkruan kujtime si shumica e burrave të rrëzuar të shtetit, nuk përligj vepri-met e tij, nuk bën moral. Ai ka disa fantazma e disa dilema që e trazojnë ende. Mos qe treguar tepër i butë me të keqen? Mos duhej që Krishti të kishte në dorë edhe kamzhikun? Apo ndoshta ishte më mirë kështu, largimi nga pushteti pa lyer duart me gjak?

Ndryshe nga Noli, Lasgush Poradeci e reailizonte largimin e tij nga tradita, shtampat dhe bragashat shqiptare me férheqjen e tij imperiale në zonat e paarritshme për të tjerët. Poezia e tij

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

ka një fryshtësimi të paparë. Në botën ballkanase e veçanërisht atë shqiptare, të vulcsur nga kulti i mashkullit, nga «lisi i gjakut», nga arma, triumfi dhe zija përmes meshkujt, Poradeci ngre një kult të ri, atë të femrës e të dashurisë. «Dashuri, heu mall i ri!» shpall ai në formë manifesti. Asnjëherë në Shqipëri e ndoshta në krejt letërsinë moderne të Gadishullit Ballkanik femra dhe dashuria nuk qenë kënduar me aq finesë e përkushtim. Një përndritje suverene, një luks i lodhur, e përshkon tejembanë këtë poezi, dhe kjo nuk është pak, kjo zbutje e ky ton i ri në vendin ku shpesh përmes përhëndetur një grua përdorej formula: «si je burrneshë?»

Ndryshe nga dy të parët, Migjeni e ndan vreten e tij nga epoka, me anë të rrugës më të vështirë: duke qenë i ngjitur me të. Ai, siç e shpall vetë, ka qejf të zhgërryhet në baltërat e kohës, të përshkojë tejembanë ferrin e saj. Është kurthi më i madh përmes një shkrimit të ekskluzivës së vjetër i ngjarjeve, pasioni dhe anësia mund t'ia sigurcjmë militantizmin, por t'ia zbehin vizionin e madh artistik. Madhështia e Migjenit qëndron pikërisht në atë që edhe duke qenë në terrë e në baltë, nuk e humbet asnjëherë atë vizion. As gria e jetës së përditshme, as konkretësia e ngjarjeve e së fundi, as pasioni i tij, nuk e zhveshin veprën e tij nga ai thesar i paçmuar që është universali.

Të tre shkrimitarët e mëdhenj të epokës mund t'i përfytyrojmë (dhe kemi arsyë përmes këtë),

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqip

si të vendosur në tri zona: në zonën qellore, Poradecin, në një zonë mërgimi, njëfarë purgatori, Nolin, dhe në ferrin e ditëve të zakonshme, Migjenin.

Asnjë referim nuk kanë këta tre shkrimtarë për njëri-tjetrin, thua se edhe fizikisht jetojnë vërtet në tre lartësi. Që s'janë takuar kurrë, ajo dihet, por çka është vërtet e habitshme është krimimi i përshtypjes se nuk e kanë lexuar kurrë njëri-tjetrin.

Në atë kohë në shtypin letrar shqiptar shpeshherë shfaqej shpresa se ndoshta në letërsinë shqipe do të vinte më në fund një gjeni, një Dante, një Shekspir ose një Gëte. Ishte një ëndërr që ndonëse pakëz e guximshme, ngjante gjithsesi e mundshme për kombin ku gjithçka mund të ngjante e tillë në mëngjesin e natës pesëqind-vjeçare.

Kur vitet kaluan dhe mund të gjykohej gjak-fftohtësish edhe për këtë ëndërr, u bë e qartë se asnjë prej tre shkrimtarëve të mëdhenj shqiptarë të fillimit të shekullit XX nuk e kishte plotërinë e gjeniut. E, megjithatë, te secili prej tyre, ku më pak e ku më shumë, mund të gjeje rrëzëllima gjeniale. Ngjyrimet danteske te Migjeni, furinë shekspiriane te Noli dhe serenitetin gëtian te Poradeci. Kështu që, ndonëse veç e veç s'mund të quheshin gjeni, të tre së bashku, qellori Pora-dec, mitiku Nol dhe infernali Migjen, e përbënë një gjeni të plotë.

Ata e ndanë tē tre kurorën me gjemba tē shkrimtarit tē madh, thua se e ndien që, në një vend si Shqipëria, ajo kurorë ishte tejet e rrezikshme po t'i mbetej njërit.

Ashtu si mbretëria e tij, vetë Zogu ishte një tiran difensiv, ngaqë, përveç arsyeve tē tjera, ishte ende i ri, pra ende pa pleqërinë e tij, pjesën më mortore tē një tirani. Por pleqëria nxinte përpara dhe ata duhej tē ishin tē përgatitur për tē si për një dimër tē vështirë. Sepse, sipas një shkallëzimi tē njojur, bashkë me vitet do tē shtohej zymtia, egërsimi dhe krimet. Dhe dihej se midis pasioneve tē një tirani tē plakur, xhelozia për «shkrimtarin e madh» ishte një ndër ato që bëheshin përherë e më zotëruese.

Nga tē tre poetët, raportet e monarkut me Nolin ishin më tē qartat. E dinin tē gjithë që pas çdo përpjekjeje për ta blerë, orvatej ta vriste, e

pas çdo dështimi të vrasjes, orvatej prapë ta blinte, e kështu vazhdonte ky makth për të dy (në rastin e Faik Konicës e kishte arritur një zgjidhje kompromisi). Pas takimit e bisedës së tyre të vitit 1929, të fshehtën e së cilës e morën me vete të dy në varr (ç'nuک do të jepja të merrja vesh se ç'folën mbreti me ministrin e tij, shkruante Noli), Faik Konica, ky grindës i pashoq, ai i cili më 1913, fill pas themelimit të shtetit të shumëpritur shqiptar, kishte vrapuar në Shqipëri, jc për të bërë gjë tjeter, por për t'u grindur për vdekje qysh në takimin e parë me kryeministrin dhe themeluesin e shtetit, e për të vazduar pastaj serinë e grindjeve homrike me të gjithë kryeministrat e presidentët, duke përfshirë edhe mbretin, e duke përfshirë madje edhe mikun e tij Fan Nolin, me të cilin pas çdo pajtimi, shpejtonte të armiqësohej përsëri, Faik Konica, pra, dukej se më në fund ishte qetësuar. Kishte gjetur një formulë të re paksa të çuditshme: mbretin ta shajmë brenda përbrenda shtetit, por jashtë ta mbrojmë, i binte lirës në orët e mërzisë në sallonet e ambasadës në Uashington, dhe askush nuk e dinte ç'bluante në kokë. Ndërkaq, në gjyqin që po bëhej në Vjenë kundër një atentatori tjeter të mbretit Zog, që e kishte qëlluar sovranin duke dalë nga opera, avokatët përdornin si argument mbrojtjeje për atentatorin, artikujt e mëparshëm plot helm e tallje të Konicës kundër sovranit. Por, si njëri si tjetri, bënin sikur nuk e vinin re këtë. Epilogu i këtyre raporteve paradoksale, do të ndodhë në

vitin 1942, kur as njëri s'ishte më mbret e as tjetri ambasador, dhe kur mbi arkivolin në të cilin, nën muzikën e Wagnerit, qe shtrirë Konica i vdekur, mbërriti nga Londra një kurorë e papritur, ajo e ish-mbretit (ishte e kuptueshme që për atë kurorë i vdekuri nuk mund të jepte dot shpjegime).

Me Lasgush Poradecin vazhdonin të njëjtat marrëdhënie si midis fantazmash. Secili bënte sikur nuk e shihte tjetrin.

Sa për vjershën programatike «Zog i qiejve», me të cilën Lasgush Poradeci kishte shpallur sovranitetin e tij në quell, në kundërshtim ndoshta me Zogun e dheut, d.m.th. mbretin Zog, edhe atë sundimitari kishte bërë sikur nuk e kishte vënë re. Ose ka thënë me vete: le të sundojë në quell si gjithë të marrët. Mua më mjaftron toka.

Por veç kësaj zgjidhjeje të përkohshme, për Poradecin mbetej ndoshta edhe një zgjidhje tjetër, më e vonë, atëherë kur tirania të ndihej më e fortë. Atëherë mund të ishte tamam koha që ai të paguante atë «yllësimin» e tij. Do të gjendej një mënyrë për të zbritur zogun e qiejve, atë që kishë shkruar:

*Më pat lindur vendi i zotit,
E bëj punën e njeriut.*

do të gjendej, pra, një çark për ta kapur e për ta mbyllur në kafaz.

Kaq shumë notonte në erë kjo ide, saqë kur i

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

famshmi ministër i Kulturës e risulmoi poetin më 1946, me një vjershë të botuar qysh më parë, akuza e tij në vargje ishte formuluar pikërisht kështu:

*Të blenë me para o zog ligeri,
Të futën në kuvli që të këndosh.*

Ishte një rast i rrallë kur shpal当地 si e vërtetë një gjë që s'kishte ndodhur, por që kishte qenë realitet në ndërgjegjen e shumëkujt, ndoshta pikërisht në ndërgjegjen e atyre që, me sa duket, do të bënin këtë gjë, po të kishin qenë në vendin e poctit.

Por kjo nuk ishte e vetmja rrugëzgjidhje. Për të vrarë një poet nuk është asnjëherë vështirë. Një nga mënyrat, ndoshta më e sigurta, mbeteshin prapë bashkëkohësit mediokër, kjo aradhë ndëshkimore e pashoqe, që më mirë se kushdo mund ta mbyste poetin duke e rrethuar me mizerrjen gri të ditëve, me shurdhëri e baltë. A nuk e kishte parashikuar vetë poeti këtë në vargun e përzishëm e plot pikëllim: «Vdiq nëpërkë pikelore ndaj blatishtë e shkretëtirtë»?

Nga tre të mëdhenjtë, Migjeni ishte ende i pashfaquri. Gjer në fund civil, ai ishte i vërtmi që s'kishte raporte plumbi ose helmi me diktatorin, por raporte të reja civile. Migjeni ishte i pari shkrimitar i shquar shqiptar që goditej nga një armë e re, banale në pamje, por e vdekshme si asgjë tjeter: censura.

Për Nolin, Konicën, Poradecin censura ishte

aq e papërfytyrueshme, sa ç'ishte për kreshnikët e eposit shqiptar vrima që u hapi befas në trup plumbi i armës së zjarrit, në epilogun e eposit. Prej asaj vrime ata u shqyen gazit në fillim, pastaj ndien dhimbjen, u dëshpëruan dhe me sokëllima e braktisën dheun për të zbritur në guva, ngaqë e kuptuan se epoka e tyre kishte marrë fund.

Nuk mund të thuhet saktë se çdo të ndodhë, pcr pak e shumë i këtij lloji pritej të ishte reagimi i «luanëve të letrave shqipe» ndaj kësaj arme të re tinzare. Do të plasnin me siguri buja e skandale të mëdha, mallkime e sokëllima që dhe pa të s'kishin qenë të pakta.

Migjeni e priti goditjen e censurës me qetësi të plotë. I ndërgjegjshëm për natyrën e artit të tij, ai e kuptoi se ajo armë ishte për të, i shkonte si të thuash atij, ndaj s'kishte arsyen as të habitej, as të vinte kujën. Si ta parandiente këtë, kishte shkruar më parë vargjet:

*Na të birtë e shekullit të ri,
me hovin tonë e të ndezun peshë,
ndër luftra të reja ke me u ndeshë
e për fitore kem' me ra fli.*

Nuk bëri, pra, asnje përpjekje për të çliruar librin, as deklaratë e protestë. Por nuk bëri, gjithashtu, asnje modifikim në artin e tij. Përkundrazi, ai erdhi e u zymtua edhe më. Dy vargjet mbyllëse të vjershës «Rezignata», një ndër të fun-

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

dit që shkroi, ishin si qëndizma mbi një cohë ceremonie varrimi:

*Kah rrugët janë të shtrueme me ferra e
rreth të cilave shihen
varret të shpëlamë me lotë e të marrët
që zgërdhihen.*

Ndihej menjëherë që Migjeni bëhej gati të mbante pjesën që i takonte nga kurora treshe, kjo regjencë e poezisë, që si çdo regjencë ishte në pritje të një sovranit të letrave shqipe.

Por ky sovran ose ky gjeni i ëndërruar nuk kishte vend në një mbretëri tiranike si Shqipëria. Monarku Zog, siç e kishte portretizuar vetë ministri i tij Konica, «urrente të gjithë ata që kishin njëfarë vlere, qoftë kjo kulturë, fis, pronë apo afësi të çdo natyre». S'ishte e vështirë të merrej me mend se urrejtja apo zilia auguste do të binte në çdo rast mbi gjeniun e vetmuar.

Dihet se në një regjim tiranik shkrimtari i madh i vetmuar është njëloj si druri që i kanë vënë shenjën për t'u prerë. Vetë shkrimtari, ende pa e vënë re shenjën, që të tjerët e kanë pikasur prej kohësh, fillon e vuani nga një ndjenjë faj. Në fillim e turbullt, si ankthi i njeriut që duke qenë në gjumë ndjen të keqen që i përgatitet, ndjenja e fajit sa vete rritet bashkë me famën e tij.

Ka kapërcyer fazë pas faze atë që dukej e pakapërcyeshme. Ka paguar taksën për të qenë

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

shkrimtar, por minimumin e taksës për të qenë shkrimtar i madh, e aq më tepër shkrimtar i madh i vetëm. Ka ecur midis shtetit diktatorial dhe kollegëve të tij mediokër, si midis Shilës e Hariblës (oh, këta të fundit, kolegët mediokër, që ishin përherë zgjuar, madje edhe atëherë kur shteti mund të dremiste pak). Në orët e pushimit të dhimbjes, e ka ngushëlluar veten me mendimin se nën diktaturë lindnin nganjëherë vepra të mëdha, ashtu siç thuhej se nga trysnitë e kobshme krijoeshin diamantët. Por ngushëllimi s'ka vazhduar gjatë e zakonisht ka përfunduar me shfryrjet: në djall të venin veprat, të vogla a të mëdha qofshin.

Ka imposhtur joshjet e njëpasnjëshme të privilegjeve, posteve, nderimeve, duke mos i refuzuar bujshëm për të mos e acaruar diktaturën, por duke mos i dhënë ndërkaq asaj asgjë si shpërbirim. Ka përballuar kërcënimet e para, disi të mjegullta, por që ngjajnë edhe më të frikshme pikërisht ngaqë janë të mbështjella me paqartësi. Ka përballuar kërcënimet e dyta, më të hapëta e më brutale. Pastaj ka ardhur ajo që pritej, goditja e parë, e hidhur si cdo goditje e parë por që bashkë me zinë i ka sjellë për çudi jetës së tij një shkreti mospërfilljeje e sereniteti shurdh. Por pas kësaj i ka ardhur goditja tjetër, në një kohë e një vend ku s'e priste, që ia ka humbur drejtpeshimin krejt. Pastaj i ka ardhur goditja e tretë, që e ka kujtuar fatale, pas së cilës ka pritur rrëzimin.

Kjo është koha e parapëlqyer e diktaturës, për të bërë jo rrëzimin, por joshjen e fundit, atë

më të rrezikshmen, ngaqë i ofrohet shkrimtarit në pushimin midis terrorit, atëherë kur shpirti është i vrarë dhe mendja s'sheh dritë kurrkund. Është ora e trishtë kur brenda tij krenarisë ia zë vendin përdellesa dhe muzgu ia ndryshon të gjitha përmasat e gjërave. Në qoftë se ai i qëndron edhe kësaj prove të fundit, atëherë kambana ka rënë për të dhe «vdekja është paralajmëruar», veç në këtë rast, thikat nuk i mprehin dy kasapë vrasës, por një shtet i tërë.

Për ironi të fatit, pikërisht në kohën kur ai e ndjen veten në buzë të greminës, shumë njerëz thonë: lum ai, është aq i njojur sa diktatura s'ka ç'i bën. Ka në këtë gjykim edhe zili, edhe qortim. Zili për statusin e tij të veçantë, qortim se me atë status ai mund të bënte diçka më tepër përkombin e vet.

Ai e di atë gjykim ashtu siç e di, ndoshta më mirë se kushdo, se diktatura vërtet s'ka ç'i bën. Me këtë «s'ka ç'i bën», nënkuptohet në radhë të parë burgimi. Kuptohet që derisa burgu përrash-tohet, as që mund të bëhet fjalë për dënimin e skajshëm, me vdekje. Mirëpo rrallëkush e mendon që pikërisht përjashtimi i burgut ngajeta e tij, është dhe një nga kyçet e tragjedisë së tij. Ai është zhveshur nga shansi që e kanë mijëra të tjerë. Burgu për të është një luks, një oaz i ëndërruar. Madje dhe njerëzit e diktaturës, në përgjimet e tyre të shumta, kur të jenë ndeshur me fjalën «burg», që ai vetë ose miqtë e tij e kanë shqiptuar, do të kenë qeshur me ironi: ha, ha, burgu,

kujton se jemi aq budallenj sa të na i hedhë. Da-shka edhe burgun, pa le, që t'i shtohet lavdia e mallkuar. Ç'i pangopur!

Ai i di të gjitha këto. Ai e di që e ka humbur shansin e burgut, këtij zakoni të vjetër të mirë, dhe se pikërisht për shkak të lavdisë (të mallkuar, vërtet), nuk ka zgjidhje tjeter veç të rrëzohet menjëherë nën dhe.

Tani s'i mbetet veç të mendojë llojin e vdekjes që i përgatit diktatura: helmin në filxhanin e kafesë, përplasjen e makinës ose thikën e një gjoja të dehuri te shkalla e errët. Nga që është marrë gjithë jetën me shkrime nuk e ndalon dot trurin të mendojë nekrologjinë, madje dhe stilin plot pikëllim të saj.

Është ora kur, ashtu si shumica e njerëzve në prag të rrëzimit, ai përpinqet edhe një herë të gjejë se ku e ka hedhur hapin e gabuar. Gjatë përsiatjes së trishtë qëllon që e gjen më në fund gabimin fatal: s'duhej ta kishte lënë veten të bëhej shkrimtar i madh vetmitar. Duhej të priste të tjerët, të frenonte talentin e tij, t'ia merrte frymën, ta mbyste po të qe nevoja pa mëshirë, gjersa të mbërrinin të tjerët.

Por të tjerët kanë vonuar dhe e kanë lënë vetëm.

Atëherë ai bën një zbulim të ri akoma më të frikshëm: të tjerëve nuk u kishte munguar ndoshta talenti i madh, por ata s'e kishin lënë të shpërthente, e kishin flijuar, e kishin gjymtuar, e kishin prishur pra vetë atë talent për hir të... mbijetesës.

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

Ishin treguar, pra, më të zgjuar se ai, ndaj tani do të rrinin e do të bënин sehir (siç bëjnë sehir nga dritaret e ballkonet, në një shesh të shkretë të Palermos), njeriu që shkon drejt humbjes.

Në çastet para mbarimit, atëherë kur mendja ndodh që fiton një kthjellim të fundit, e kupton se veç nënshtrimit ka patur një shans tjetër shpëtimi, një shans të vetëm: flakjen e kurorës së shkrimitarit të madh. Ndoshëta dhe e ka menduar më parë, ndoshëta dhe ka shfryrë kundër saj: kurorë e mallkuar!, por vetëm tani e kupton se edhe po të donte, atë kurorë nuk e hiqte dot. Ashtu si në një veprim të ngadalësuar në ëndërr, koha për ta hequr atë kurorë nga koka e për ta flakur përdhe, duhej të zgjaste së pakut dy-tre vjet.

Sepse nuk mjafton një deklaratë modestie, një shpallje madje e bujshme se ti nuk je shkrimitar i madh, se s'ke qenë kurre, se ky nuk ishte veçse një keqkuptim, një hahuçinacion kolektiv, një intrigë qëllimkeqe etj., etj. Nuk mjafton, pra, të thuash se edhe në qoftë se ke patur ndonjë shkëndijim gjeniu, ajo që një rastësi dhe i përket krejtësisht së kaluarës, kurse prej kohësh ti e ke humbur gjithçka, je bërë mesatar, madje më tej se mesatar, për të mos thënë je budalla-llepsur, sklerotizuar, idiotizuar.

Por kjo nuk mjafton. Duhet diçka tejhambiane, (pra, diçka më e thellë se loja e çmendurisë së Hamletit), për të bindur diktaturën se je penduar vërtet. Ajo mund të bindet për këtë jc nga deklaratat, por nga provat. Pra, duhet që

jo të sillesh keq, por të shkruash keq, varfër, zbeh-të, përhimshém, me një fjalë të bësh atë që ke urryer më shumë në jetë: të mediokrizohesh.

Kjo fjalë është e magjishme për diktaturën. Ajo do të psherëtijë e lehtesuar: më në fund e kuptoi ç'duhet të bëjë. Tani le ta lëmë t'i hapë varrin vetes dhe le të bëjmë sehir si do të zhbëhet mu në sytë tanë. Tre-katër vjet dhe kjo punë (ky varr) merr fund.

Ky do të ishte rrathi i fundit i ferrit dantesk për shkrimtarin. Dhe për këtë ai duhet t'i jetë mirënlohës diktaturës.

Mirënlohës ai duhet t'i jetë në të gjitha rastet. Mirënlohës ngaqë botohet, çmohet, thirret në pritjet qeveritare? Pa dyshim, por kjo s'është kryesorja. Ai mund të mos çmohet, të mos thirret në pritje qeveritare, të mos botohet (madje të ndalohet), dhe prapë të jetë mirënlohës.

Pse? Përgjigjja është e qartë: sepse është lénë gjallë, jeton. Por edhe kjo nuk është absolute. Atij mund të mos i lihet as ky shans, pra mund të vdiset e prapë të jetë mirënlohës. E tani, pse? — mund të pyetet për herë të fundit. Përgjigjja është e thjeshtë: për fëmijët.

Vetëm një mrekulli mund ta shpëtojë shkrimtarin e madh nga ky fatalitet. Në këtë rast, ky shkrimtar, që vjen nga zona e hijes, ky ex, nën e mbinjeri njëkohësisht, nuk pret këshilla nga askush e nuk pranon moral nga askush.

Ai është tepër, tepër i lodhur.

Në dhjetor të vitit 1937 me vaporin që bënnte rrugën Durrës-Bari, Migjeni u nis për t'u kruar e ndoshta pastaj edhe për të studiuar për letërsi, në Itali. Nga kjo rrugë ai nuk do të kthehej më.

Ishte hera e parë që largohej nga Shqipëria nëpërmjet detit, në këtë drejtim. Gjer tani kishte udhëtar jashtë shtetit kryesisht nëpër tokë dhe në trojet që i përkisnin dikur Perandorisë Bizantine. Kurse tani po shtyhej në pjesën romake...

Çdo shqiptari të kultivuar, që do ta bënte në atë kohë këtë rrugë, do t'i kujtohej patjetër diçka nga historia ose së paku diçka nga këto dy perandori, trysninë e të cilave Shqipëria, e gjendur midis tyre, e kishte provuar shumë kohë. Ajo trysni kishte lënë gjurmë në fytyrën dhe në psikikën e saj, ishte trashëguar si fatalitet nëpër

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

shekuj, për të mbërritur gjer në kohët moderne.

Dy poetët më të mëdhenj të Rilindjes shqiptare, Naim Frashëri e Jeronim de Rada, i kishin ndarë, si të thuash, në poemat e tyre, këto dy rrafshe perandorake. Tek i pari, Frashëri, ndihej tokë, ranishtet e pafundme, pluhuri dhe sidomos shkretëtirat e Lindjes, që ai i kishte përshkruar aq mjeshtërisht si për t'u kujtuar shqiptarëve se nga u kishin ardhur fatkeqësitet. Në peizazhin poetik të të dytit zotëronte deti, bluja mesdhetare, lumbardhat dhe kambanat, një botë që shqiptarët desh e kishin humbur.

Migjeni po largohej nga vendi i tij nëpërmjet detit Adriatik, një ndër më të bukurit e botës, por që në atë vit, më 1938, që zymtuar si rrallë ndonjë det nga egërsimi fashist.

Nuk është e rastit që në shënimet e tij përkëtë udhëtim Migjeni e kujton Perandorinë Romake, këtë referim të vazhdueshëm të fashizmit, që përpiquej ta kthente në një fantazmë frymëzuese. Por Migjeni kujton diçka më tepër: si përt'i hedhur një dash idilit të miqësisë që sa vinte rritej midis dy vendeve (dushi i ftohtë bën pjesë përherë në makinën e tij krijuese), ai kujton diçka më tepër se q'duhet, dhe pikërisht armiqësinë mortore midis romakëve dhe ilirëve, stërgjyshërvë të shqiptarëve. Është pa dyshim një kujtim krejt i papëlqyeshëm, festëprishës, siç janë zakonisht zilet e alarmit midis një idili.

Është hera e parë që ai largohet nga vendi i tij, jo më si student por si shkrimitar. Dhe vizioni

i tij tashmë është fare i ndryshëm nga herët e tjera. Në horizont kanë humbur kambanaret dhe minaret e Shkodrës, më pas prapa ujërave të detit kanë humbur malet e hirta dhe tanë Shqipëria është vetëm në trurin e tij. Por edhe atje ajo është në formë të dyzuar. Është ajo vetë, realja, me qytetet katundare, mjerimin, fatalitetin, ëndrrën ose më saktë makthin e saj, dhe janë dy librat e vegjël të tij, dy librat e tij të pabotuar ku janë përbledhur tërë jeta, tërë mendimet e përsiatjet e tij për këtë vend.

Do të ishte vallë djep e njëkohësisht varr i tyre? Apo do të kishte një zgjidhje tjetër, një zgjidhje shpërthyese, e stuhishme, tërmetore, motive aq të shpeshta në veprën e tij?

Pyetja torturuese e ka munduar gjatë. Sëmundja ka ndërhyrë në jetën e tij me ngulm, duke u përpjekur të vëré në kontroll penën e tij, të diktojë klimën, ngjyrimin e përzishëm, deri ritmin e frazave. Pa dyshim që ka ndikuar në të gjitha këto kjo perde që mund të binte papritur, por asnjëherë ajo nuk shkakton tek ai panik, mos-përfillje, cinizëm, egërsim, ose të kundërtën e tyre përkëdhelje, filozofi të lirë, delir madhështie etj. Dhe gjithë kjo rezistencë e brendshme e tij realizohet falë vetëdijes së shkrimitarit të madh, që ai e ka si rrallë kush.

Në senatorumin San-Luigji të Torinos kur e ndien se ditët i ka të numëruara, gjithçka tek ai merr formë testamentiale. Në tre rreshtat e fundit që shkroi, përpara se t'i fillonin krizat e të

binte në koma, prej së cilës nuk do të përmendej më, për herë të parë në veprën e tij përmend emrin e Skënderbeut.

C'ishte kjo përmendje e vonë, në kohën kur sytë po i erren dhe muzgu po bie?

Pa dyshim një përpjekje për një bilanc të fundit e shtyrë pérherë nga vetëdija e krijuesit të madh.

Nuk dëshiron të vdesë pa shkruar diçka për Heroin Kombëtar të popullit të vet. Nuk e ka përmendur emrin e tij gjer tanë, me siguri, si reagim ndaj gjithë tradicionalistëve reakksionarë, që kishin bërë abuzime të mëdha me atë emër e ndaj vetë mbretit Zog, që për ironi të fatit, e shpallte veten vazhdues të kurorës(!) e të veprës së Skënderbeut.

Por tanë, në mbarim të ditëve të tij, kur optika e gjëra i ndryshon me orë, e ndien se shkrimtarit të madh nuk i lejohet që për shkaqe passioni e polemike të bjerë në provokacion, duke u bërë shurdh ose duke hequr dorë nga motivet e përdhosura prej të tjerve. Shqipëria nuk është vetëm ajo që duket, por edhe ajo që s'duket, ashtu si shqiptarët nuk janë vetëm ajo popullsi që jeton aktualisht, por edhe breza të tërë që prej kohësh janë nën tokë (madje këta janë më të shumtët), dhe aq më tepër, ata që do të vijnë, që janë akoma më të shumtë. Dhe ai, si krijues i madh, u përket të gjithëve dhe dëshmon dhe kumton për të gjithë. Kështu, pavarësisht se të tjerët kanë abuzuar me kujtimet historike, me legjendat, delirët

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

e fantazmat e mëdha të këtij populli, nuk është rruga më e mirë braktisja e tyre, por përkundrazi hetimi sa më i thellë e në mënyrë të re i gjithçkaje.

Por tani që s'i mbetet më kohë pér të sqa-ruar mungesat, merr penën dhe, duke mbledhur energjitet e fundit, shton në veprën e tij emrin e njeriut që e mishëronte vërtet Shqipërinë e pér-jetshme, njeriun me dy fe si ajo, me dy emra si një pjesë e shqiptarëve, së fundi njeriun që si një luan i dëshpëruar që sjellur e turrur midis dy kontinenteve pér t'i gjetur Shqipërisë vendin që du-hej e pér t'i dhënë historisë së saj kahjen që du-hej.

I shkroi, pra, ato tre rreshta në prozë (fjalët e fundit ishin «s'flitet ma»), dhe ndoshta me një lehtësim të fundit nisi të shuhej, gjersa vdiq, fare i qetë, siç dëshmojnë të gjithë më 28 gusht 1938.

Vargu i Poradecit:

«Fluturoi dhe shtergu i fundit madhështor me shpirt të gjorë», do t'i shkonte kësaj vdekje tragjike, aq më tepër që, sipas radhës së moshës, Migjeni duhej të vdiste vërtet i fundit.

Por ai, në kundërshtim me radhën, ishte shtergu i parë që po i ikte.

I dyti, Noli, vdiq më 13 mars 1965 në SHBA dhe shtergu i fundit Poradeci vetë, gjysmë she-kulli pas Migjenit, në një ditë të ftohtë, më 12 nëntor 1987, në Tiranë.

Vdekja e Migjenit u prit në Shqipëri si një shenjë tjetër e keqe në një kohë fatkeqësish. Du-

kej se ora e ligë kishte rënë për kombin shqiptar. Vendi ndodhej në prag të katastrofës. Parandihej një robëri e një zi e re, e cila nuk vonoi të plakoste disa muaj pas vdekjes së tij, kur vendi u pushtua prej Musolinit.

Trupi i tij u varros në Tore Pelice të Italisë dhe për një kohë të gjatë qëndroi atje, gjersa Shqipëria e re, në shenjë nderimi për të, ia kërkoi eshtrat qeverisë italiane për t'i vendcsur në qytetin e tij të lindjes, atij qyteti të Veriut, që ai i kushtoi disa nga perlat më të bukura të tij.

Një vapor e solli Migjenin nëpër po atë rrugë, që ai e kishte bërë kur kishte qenë gjallë.

Kishin ndodhur kaq ngjarje midis dy udhëtimeve. Po afronin vitet 60, kohë në të cilën Shqipëria do të shkëputej nga kampi socialist. Deti Adriatik, deti kryesor me të cilën Shqipëria kryente marrëdhëni me jashtë, po shkretetohej për shkak të një bllokade të papritur.

Ç'prej mijëra vjetësh nëpër atë det kishin vajtur e ardhur nga brigjet italiane te ato shqiptare e anasjelltas udhëtarë nga më të ndryshmit: tregtarë, misionarë, peshkopë, legionarë, piratë, konsuj, hierarkë fashistë, artistë kinemaje, prostituta, aventurierë, ushtarë. Tani në hapësirën e shkretuar po kalonin të vdekurit. Të dy vendet këmbezin e eshtrat: Shqipëria po merrte një poet dhe pas tij disa intelektualë të shquar të saj, vdekur në atdheun e Dantes, Italia, ushtarët e vrarë gjatë luftës së fundit në Shqipëri.

Ishte një epilog i ngjashiëm me ato të poemave antike.

Qysh në shkrimet e para, që u botuan për të fill pas vdekjes, ai u quajt një meteor në qiellin e letërsisë, krahasim i përdorur shpesh për shkrimtarët me jetë të shkurtër e ndriçim intensiv.

Pas heshtjes së viteve të para, u shkrua shumë për të, në radhë të parë në Shqipërinë e re, të cilën ai nuk arriti ta shihte, e pastaj në vende e gjuhë të tjera, ku u botua e vazhdon të bota het vepra e tij.

Duhet thënë se makina e kritikës letrare, siç ndodh shpesh në rastet e shkrimtarëve të mëdhenj, u gjet e papërgatitur dhe disi e vjetëruar për materien e tij të veçantë, të re e befasuese. Asaj iu desh kështu njëfarë kohe, sa të kryente brenda vetes riparimet e nevojshme, për të qenë në gjendje të merrej ashtu siç duhej me veprën e tij.

Studimi e zberthimi i saj, që duhet pranuar

se nuk është aq i lehtë, është bërë disa herë në mënyrë të pasaktë, të turbullt e kundërthënëse. Qëndrimet ndaj atij vëtë kanë qenë disa herë të skajshme, duke nisur nga ajo kritikë skematike që është përpjekur ta paraqesë me çdo kusht si shkrimtar tipik revolucionar, pararendës të realizmit socialist, gjer te kritika moderniste e cila është përpjekur ta shpjegojë një pjesë të veprës së tij sipas klisheve të saj.

Nga leximi e pastaj hulumtimi i gjithçkaje që njohim për të, ai shfaqet i plotë, i qartë e harmonik në tërësinë e vet. Në këtë rast duket me të vërtetë krejt i panevojshëm ai zell që kujton se mund ta pasurojë e ta bëjë më të përkryer një shkrimtar, duke i shtuar etiketa, qoftë të një drejtimi, qoftë të një tjetri. Këtu duhet thënë se nuk është vështirë të kuptohet se motivet e veprës së tij nuk e kanë burimin në ndonjë doktrinë apo sistem idesh, siç ka këmbëngulur kritika skematike, e aq më pak në zonat iracionale të ndërgjegjes, siç janë rrekur të vërtetojnë modernistët.

Ai vëtë ka lënë rrallë ndonjë shënim për artin në fletoret, një pjesë e të cilave humbën gjatë luftës. Por në «Novelë mbi krizë» e shpall fare haptas veten armik të papajtueshëm të «artit me recetë».

Është quajtur disa herë Rembo shqiptar, por asnjëherë s'ka qenë e qartë se ç'pjesë ka në këtë krahësim vdekja e parakohshme, e ç'pjesë ka zymtia e veprës së tij. Por në qoftë se nuk është

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

një Rembo, aq më pak është një Lermontov apo Klejst i maleve tona. Ai është thjesht Migjeni, i vetëmjaftueshmë për të qenë shkrimtar i madh shqiptar, një ndër më të shqetësuarit shkrimtarë evropianë të viteve 30, që jetoi dhe punoi në një vend e në një kohë të vështirë, tragjizmi i së cilës vulosi veprën e tij. Ajo është e paktë si vëllim, por me një tension të brendshëm të pazakonshëm. Në të, ashtu si në veprat e vërteta të artit, ndodh ajo dukuri e mrekullueshme kur biografia e shkrimtarit, përzihet, mpikset e shumohet nga mijëra e mijëra biografi të tjera njerëzish anonimë, dëshmia dhe drama e të cilëve nuk figuron në asnjë kronikë, enciklopedi apo histori të shtetit. Ajo zgjerohet për t'i gjellitur e mbështjellë të gjithë ata dhe për t'u tkurrur pas kësaj përsëri, në mënyrë që t'i afrohet shëmbelltyrës e përmasës së një jete njerëzore. Kjo dukuri, një nga më mistériozet në art, mund të krahasohet ndoshta me bymimin e tkurrjen e universit, ashtu si e shpje-gojnë shkencëtarët.

Ai u gjet kështu midis kohëve e brezave njerëzorë si një medium që duhej të dëshifronte e pastaj të kalonte mesazhe nëpër kahje që ngjanin të pakalueshme. Për ta bërë këtë, përveç që duhej të ishte në gjendje të përhershme transi, atij i duhej të provonte atë vuajtjen e vazhdueshme të gjithë krijuesve të mëdhenj kur dyshojnë për mos-kuptimin e kumtit ose për mosdëshifrimin e saktë të tij.

Për të dhënë gjithë rrëmetin e kohës, i cili

disa herë ishte në lëvizje të ethshme e disa herë në gjendje të ngrirë, Migjenit iu desh të krijojë një gjeografi të gjerë, që shtrihet nga fushat kontinentale ku enden popuj të tërë, gjer te kullat maliore ku jeta duket se është ngurtësuar përgjithmonë. Atij iu desh të përdorë forma e teknika të ndryshme të shkruari, të gërshtojë lirizmin me epizmin, komiken me tragjiken, sarkazmën me groteskun. Atij iu desh t'u referohet miteve të vjetra e të reja të njerëzimit, nga kujtimet parablike gjer te personazhet e kohës, artistët e kinemasë, boksierët e politikanët. Gjithmonë për të realizuar një vizion global të botës, çka do t'i si guronte veprës kumbimin universal, ai herë do të përzihet plot pasion në ngjarjet që përshkruan, e herë do të hiqej mënjanë, për të dëshmuar nga larg, si një kronist epik. Shpesh në prozat e tij të shkurtra ndihet romani, që është kalcifikuar, në pritje për t'u zhvilluar më tej.

Kudo në veprën e tij ndihet ndalimi i parakohshëm, ndërprerja. Ai vetë mund të mendohet si i tillë: i ndërprerë. Por ndërprerja e tij nuk ngjan e zakonshme përderisa ajo është ndërprerja e një uragani.

Frymëmarrja, ritmi, pulsi i shkrimitarëve të tillë si Migjeni është i veçantë. Dhe kjo është e kuptueshme. Ne njohim vetëm një lloj ritmi, atë të jetës njerëzore që vazhdon rrëth 70 vjet, por nuk jemi në gjendje të parashikojmë se si do të ishin shumë gjëra në botë, duke përfshirë këtu edhe artin, sikur jeta mesatare e njeriut, të ishte

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe

më e madhe p.sh. rrëth 300 vjet, ose më e vogël, p.sh. rrëth 10 vjet.

Shkrimtarët që dinë ose, së paku, e ndiejnë se do të vdesin para kohe, kanë një ngutje të tyren. Megjithatë, duhet thënë se duke qenë nën trysninë e një ritmi të përgjithshëm, ata pengohen në ecjen e tyre, në po atë mënyrë që pengohet prej turmës njeriu që shpejton më shumë se ç'duhet në një stacion pasagjerësh. Kjo duhet të jetë edhe vuajtja më e madhe e këtyre të përkohsh-mëve.

Ç'do të shkruante më pas? Ç'la pa bërë? Në ç'lartësi do të ngjitej? Këto pyetje, ndonëse të mbeturë pa përgjigje, e në thelb të panevojshme, përsëriten, ashtu si shumë pyetje të tjera për njerëzit e mëdhenj që brezat e rinj dëshirojnë t'i kenë midis tyre.

Por për shkrimtarin e vdekur para kohe, këto pyetje përsëriten sidomos gjatë asaj periudhe, brenda së cilës ai mund të ishte ende gjallë. Kjo është një periudhë e veçantë, kur ai që mungon, hijerëndë dhe sundues, siç janë shpesh munguesit (personazhe të para të epikës botërore), shkakton trazim, prishje drejtpeshimi, mëdyshje dhe madje ankth. Por përvjetorët kalojnë njëri pas tjetrit, kalon dyzetvjetori i lindjes, pesëdhjetëvjetori e kështu me radhë dhe trazimi nis të zbehet në po atë masë që mundësia e qenies ende gjallë të shkrimtarit nis e zvogëlohet. Së fundi vjen nëntë-dhjetëvjetori e pastaj njëqindvjetori i tij dhe idea se ai tanë do të ishte me siguri nën tokë, sjell

Kadare, Ismail

Ardhja e Migjenit në letërsinë shqipe /
Ismail Kadare; Red.: A. Xhezo. — T.:
8 Nëntori, 1991. — 116 f.; 20 cm.

891.983(092)

+929:891.983 [Migjeni]

+891.983.09

K 14

Tirazhi 30 000 kopje

Formati 60x88/16

Stash 2204-82

Shtypur Kombinati Poligrafik

Shtypshkronja «8 Nëntori» — Tirane, 1991

TË BIRTË E SHEKULLIT TE RI

Na te birtë e shekullit të ri,
që plakun e lamë në «shejtnin» e fil
e çuem grushtin per me lufte
ndër lufta te reja
dhe me fitue...
Na te birtë e shekullit të ri,
fillazat e një toke së rimun me lot
ku djersë e ballit u dikonte kota —
se dheu ynë qe kafshatë e huej
dhe ne marrzi duhej shum shtrejtë tu pagashë...
Na të birtë e shekullit të ri,
villazën të lindun e të rrithun në zi,
kur tinglloji çast' i ynë i mbromë
edhe fatlumë.
ditëm me thanë:
S'duem me humbë
në lojë te pergjaktë të historis njerzore,
jol jol s'i duem humbjet prore —
duem ngadhnim!
ngadhnim, ndërgjegje dhe mendimi te lirë!
S'duem, për hir
të kalbsinave të vjetra, që kerkojnë «shejtnim»;
të zhytemi prap në pellgun e mjerimit
që të vajtojmë prap kangën e trishtimit,
kangën monotone, pa shpir, të skillavnis —
të jem' një thumb i ngulun ndër trutë e njerzis.
Na të birtë e shekullit të ri,
me hovin tonë e te ndezun peshë,
ndër lufta të reja kemi m'u ndeshë
dhe për fitore kem' me ra fli.

MIGJENI